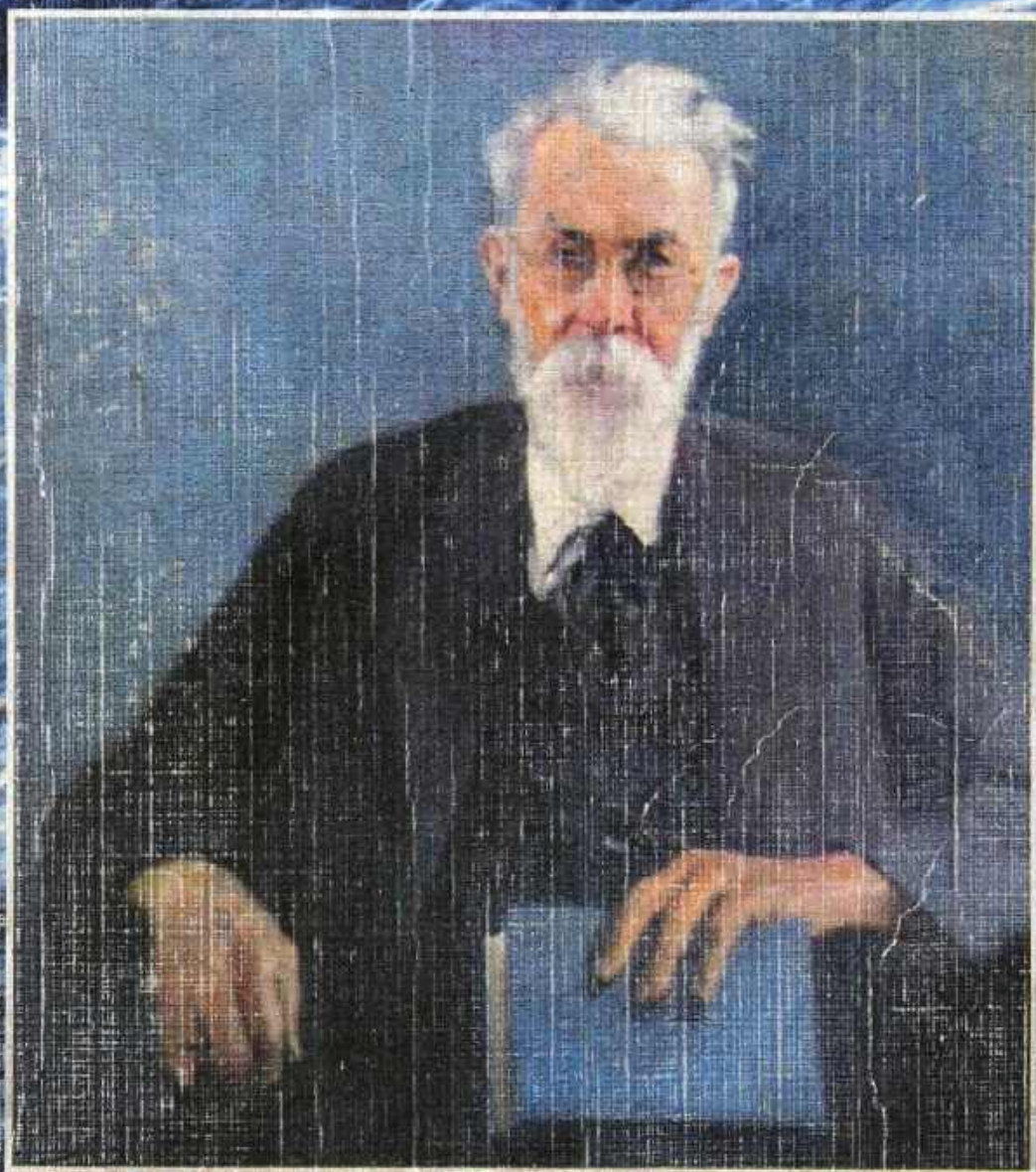
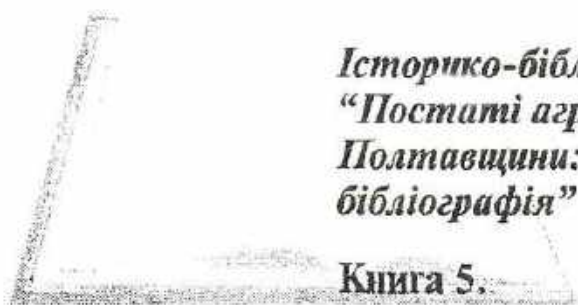

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ І ПОЛТАВЩИНА:

факти, документи, бібліографія

ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ
ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ПОЛТАВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО БОТАНІЧНОГО ТОВАРИСТВА

*Історико-бібліографічна серія
“Постаті аграрної та біологічної науки
Полтавщини: факти, документи,
бібліографія”*

Книга 5.

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ І ПОЛТАВЩИНА: факти, документи, бібліографія

*Приурочено до 145-річчя від дня народження
В.І. Вернадського та 90-річчя заснованого ним
Полтавського Товариства любителів природи*

*Укладачі: В.М. Самородов, С.Л. Кизим
Науковий редактор академік НАН України,
президент Українського ботанічного
товариства К.М. Ситник*

Полтава
“Полтавський літератор”
2008

УДК 001+5(092)(477.53)
ББК 723д+2(4Укр-4Пол)
В17

Історико-бібліографічна серія "Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини: факти, документи, бібліографія". Книга 5.

Заснована доцентом Полтавської державної аграрної академії В.М. Самородовим у 2005 р.

В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія.
В17 Уклад. Самородов В.М., Кигим С.Л. / Наук. ред. К.М. Ситник. —
Полтава: "Полтавський літератор", 2008. — 260 с., 52 іл.

ISBN 978-966-192-007-0

В книзі викладено відомості про професійні стосунки всесвітньо відомого вченого, організатора науки та вищої школи, основоположника геохімії, біогеохімії та радіогеології Володимира Івановича Вернадського (1863-1945) з установами, громадськими діячами, науковцями та мешканцями Полтавщини. Наведено його нові, раніше не опубліковані праці та листи, бібліографію видань, присвячених зв'язкам вченого з Полтавщиною, а також характеристику Фонду В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї.

Видання адресовано дослідникам історії науки, краєзнавцям, працівникам бібліотек. Приурочено до 145-річчя від дня народження В.І. Вернадського та 90-річчя заснованого ним Полтавського Товариства любителів природи.

Рецензенти:

Байрак О.М., доктор біологічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України (м. Київ);

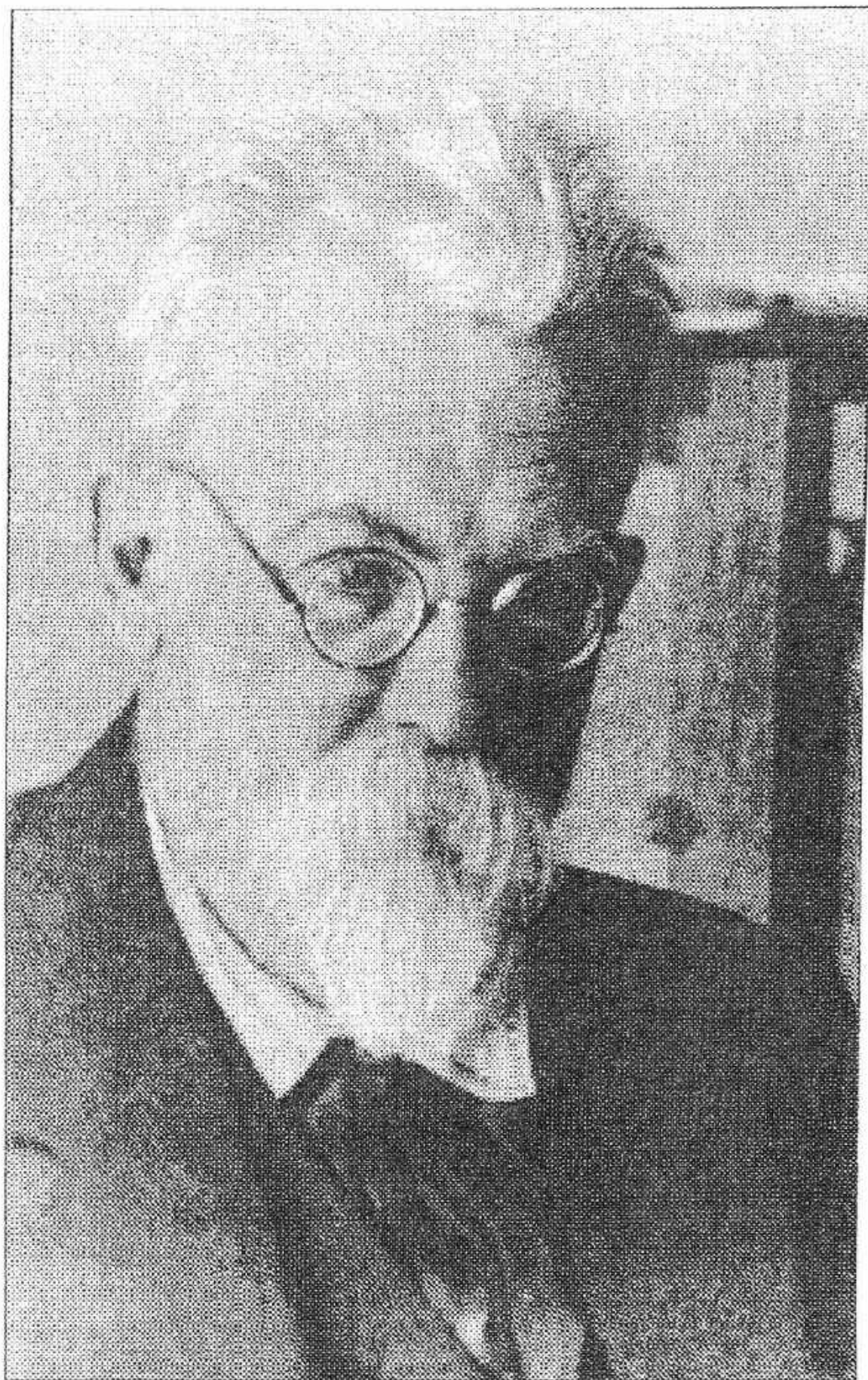
Поспєлов С.В., кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри землеробства та агрохімії ім. проф. В.І. Сазанова Полтавської державної аграрної академії.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Полтавського краєзнавчого музею (протокол №5 від 22.11.2008 р.)

На першій сторінці обкладинки: портрет В.І. Вернадського роботи І.Е. Грабара, 1935 р.

ISBN 978-966-192-007-0

© Самородов В.М., Кигим С.Л., 2008
© "Полтавський літератор", 2008

D. H. Reynoldson

ПОЛТАВСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО: слово редактора

Науку XIX-XX століть добувають і виковують із матеріалу природи і людського суспільства сотні тисяч науковців, розсіяних по всіх країнах нашої планети. І з кожним роком армія учених і їх помічників зростає і шириться, наукове приладознавство і приладобудівництво все краще і краще озброюють природознавство і суспільствознавство новими приладами, комп'ютерами, програмами, методами, технологіями, хімічними реактивами, а різноманітні наукові видавництва — величезною інформацією у вигляді тисяч і тисяч журналів, монографій та інших наукових видань у галузі фізико-хімічних, геологічних, біохімічних, філософських, історичних, лінгвістичних та багатьох галузевих наук.

Ясна річ, природа і суспільство дуже рідко народжують геніїв людства, здатних охопити і узагальнити невпинно зростаюче поле наукових фактів, гіпотез, теорій, поглядів, підходів, оволодіти одночасно усіма цими науками, однаково легко і повно розібратися в усіх їх конкретних явищах, предметах досліджень, зрозуміти всі їхні течії та напрямки. Та все ж XIX століття народило відразу двох геніїв науки — Дарвіна і Вернадського.

Безперечно, кожен з них не зміг показати світові зв'язки і повну картину розвитку і зростання бодай тих наук, які становлять найглибше і найстрункіше розвинуту частину вчення про природу. Знову ж таки йдеться про те, що в цій картині геній в першу чергу бачить найфундаментальніші проблеми, вчення і явища, корінні методологічні питання, характерні погляди чи уявлення про космос, природу в цілому, живу і неживу, але обов'язково ті, котрі однаково стосуються усіх спеціалістів, у якій би галузі вивчення природи чи суспільства вона не працювали.

Геній Дарвін здійснив у 60-х роках XIX сторіччя перелом в біологічних науках внаслідок проникнення в них учення про еволюцію. Природознавство пережило великий переворот у науковому світогляді. Це, однак, не означає, що все у вченні Дарвіна є чистою і незмінною істиною. За словами Вернадського, «незмінна наукова істина є тим далеким ідеалом, до якого прагне наука і над яким постійно трудяться її працівники. Тільки деякі, все ще дуже невеликі частини наукового світогляду незаперечно доведені або вони повністю відповідають нині формальній дійсності і є науковими істинами. Окремі його частини, комплекс факторів, що точно і строго спостерігаються, можуть повністю відповідати дійсності, були безсумнівними».

Величезна наукова спадщина В.І. Вернадського, на моє глибоке переконання, дозволяє сучасній науковій спільноті також говорити про геній цього ученого надзвичайно широкого діапазону. Не можна назвати галузь науки, де б він був некомпетентним.

Поєднання глибоких знань у різних галузях науки з історією їх розвитку, дало йому можливість створити вчення про біосферу і ноосферу, та вчення про роль наукової думки в еволюції біосфери. Ці вчення сьогодні відіграють величезну роль в розвитку природознавства і суспільствознавства. Разом із тим, повністю погоджуюсь з уже згаданими словами Вернадського: «Отже, «науковий світогляд» не є синонімом істини, так само, як не є істиною релігійні чи філософські системи».

Вище сказаними словами я хотів лише підкреслити, що Вернадський — геній. А про будь-кого з відомих освічених людині геніїв кожний з нас хоче якомога більше дізнатись. Саме тому я дуже високо оцінюю велику роботу моїх полтавських колег і друзів, які започаткували і продовжують видавати історико-бібліографічну серію «Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини». Це вже буде п'ята книга. З цієї книги читач дізнається багато нових фактів, до-

кументів, імен, з якими було пов'язане життя, спілкування, наукова діяльність великого натураліста.

Повинен відразу сказати, що кожний розділ книги може і повинен в майбутньому вилитись в окрему книгу. Я впевнений, що цього хочуть усі читачі, які шанують і цінують велич і геній Володимира Івановича. Адже кожний день і година в полтавські роки життя Вернадського наповнені дуже важливими політичними, культурними, науковими, освітніми, побутовими, воєнними, літературними подіями, зустрічами, листуванням, візитами. Багато з них потім визначили на багато років вперед подальші життєві шляхи Вернадського як ученого, політика, культурного і державного діяча. Думаю, Віктор Самородов, Світлана Кигим вже мають ще невикористані в рукописі чималі матеріали про повноцінний, багатокольоровий і змістовний портрет ученого, який би був адекватним постаті Вернадського в усіх його іпостасях і з усіма штрихами, притаманними титану Розуму, Думки, Культури, Моралі, самовідданої Праці, Людині — і носію генів Порядності, Сумління, Доброти, Гідності, Уваги і Поваги до людей.

Родовід Вернадського, безперечно — теж цікава сторінка для кожного читача. Але його, здається мені, не менш цікавить спілкування Володимира Івановича з родичами, близькими і далекими, сусідами з близьких сіл, усіма поважними людьми з Полтави і усієї Полтавщини. Добре буде, якщо в книзі будуть висвітлені наявні фактичні дані про видатних полтавчан, які звідусіль, куди їх закинула доля, писали землякові про щось просили, щось радили, роками підтримували листування з ним.

Хотілось б також, щось окрім родинної, духовної, літературної, музичної, образотворчої близькості, а інколи і ворожості чи неоднорідності не лише Вернадських та Короленків, але й Вернадських і Докучаєвих, Вернадського і Холодного, Вернадського і Богомольця, Вернадського і багатьох літераторів, музикантів, художників. Полтавщина дуже багата на видатних людей, з якими спілкувався Вернадський. Бажано розширити розповідь про звичайне побутове і добросусідське життя Вернадських на Полтавщині.

Світлана Кигим добре знає Полтавський краєзнавчий музей та фонд Вернадського в ньому. В третьому розділі читач це відчує. Але, на мій погляд, ще не використані усі можливості, які дає авторові увесь зміст експозицій музею і простір для талановитого, доступного, глибокого, ґрунтовного, добре аргументованого й ілюстрованого оповідання про чудовий Докучаєвський витвір. Це побажання виникло у мене не тому, що нині розповідь про музей не цікава. Вона дуже цікава, але

треба прагнути до ще більш цікавої. Правда, в цілому цей рідкісний в Україні музей для мене особисто залишається найкращим.

Нарешті, не можна не сказати доброго і вагомого слова про чудовий нарис Володимира Хурси, який, я впевнений, з інтересом, увагою і повагою до автора прочитають численні прихильники і опосередковані учні великого Ученого. Очевидно, сьогодні в Україні В. Хурса — найкращий знавець Шишацького життя нині всесвітньо відомого Генія.

У цілому високо оцінюючи книгу полтавських учених як дуже позитивне явище в сучасному вернадськознавстві, я бажаю авторам подальшої плідної роботи над продовженням цієї важливої і дуже потрібної справи, особливо для молоді, яка вже вибрала свій шлях у особистому житті і вирішила присвятити його науці; крім того їй жити в епоху ноосфери, яка за Вернадським не є царством розуму, а історично неминучою стадією розвитку біосфери. Ноосферою він назвав біосферу Землі, змінену науковою думкою і організованою людською працею та перетворенню для задоволення усіх потреб чисельно зростаючого людства.

На мою думку, процес створення ноосфери — складний і тривалий процес. Разом із тим я повністю згоден з думкою висловленою Вернадським ще в 1892 р.: «Вдумуючись в навколишнє буденне життя, ми можемо бачити постійне прагнення людської думки підкорити і поработити собі факти цілком стихійного на вид характеру. Швидко зникає людська особистість, але часто надзвичайно довго в круговороті поточного життя виявляється її думка і вплив її праці».

Уся спадщина Вернадського підтверджує справедливність цих його слів. А сформувавшись вони остаточно в голові Володимира Івановича якраз на Полтавщині. Очевидно, про це буде сказано в нових книгах Віктора Самородова, Світлани Кигим, Олени Халимон, Володимира Хурси, Людмили Ольховської. Вірю в це, бо книга, про яку йдеться, написано науково-академічно, на базі дуже цінного документального матеріалу, в хорошому літературному стилі. Хай її прочитають тисячі і тисячі людей науки, освіти, усієї української інтелігенції.

Академік НАН України

Костянтин Ситник

РОЗДІЛ 1.

ШТРИХИ ДО ПОЛТАВСЬКОГО ПОРТРЕТА АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО

Віктор Самородов

Полтавська державна аграрна академія

Світлана Кигим

Полтавський краєзнавчий музей

*Я тут надзвичайно багато і плідно
займаюся великою працею...*

В.І. Вернадський

12 березня 2008 року виповнилося 145 років від дня народження вченого-енциклопедиста, засновника Національної Академії наук України академіка Володимира Івановича Вернадського. Він, за словами академіка О.Є.Ферсмана, “віддзеркалював цілу епоху в розвитку природознавства і не тільки як учений, а і як громадянин”. Приємно відмітити, що його життя та діяльність в Україні були тісно пов’язані з Полтавщиною, а саме: з Полтавою і Шишаками, Яреськами і Новими Санжарами, Кременчуком і Градизьком, Хорольщиною та Лубенщиною.

«Мої дитячі роки (1868-1876) я провів на Україні, в Полтаві ...» — писав Володимир Іванович у своїх спогадах. Це трапилось у зв’язку з тим, що батько вченого — Іван Васильович Вернадський — відомий економіст, знавець питань іпотечного кредитування, був одним з фундаторів Полтавського земельного банку. Ця друга установа такого профілю на Україні була організована навесні 1872 р. Тож вірогідно, що, приїжджаючи з Харкова до Полтави в банківських справах, І.В. Вернадський міг брати з собою маленького Володю.

Достеменно відомо, що вперше він потрапив на Полтавщину проїздом, у 1875 році, коли з батьками їздив за кордон. Після цього його візити частішали, адже в Полтаву, на знаменитий Іллінський ярмарок, родина Вернадських приїздила як на відпочинок. “Іллінський ярмарок здавався Володі та дівчаткам веселішим за Віденську виставку” (5, с.19). Один із кращих біографів В.І. Вернадсько-

го — Л.І. Гумілевський, описуючи цей період його життя, відзначав: «Полтавські родичі Вернадських ледве не починали сперечатись, де, в кого їм жити, коли, кому і де їх приймати» (5, с.17). Це були найкращі веселі дні раннього дитинства Володимира Івановича» (3, с. 21). Та і в подальшому він часто приїздив до Полтави у 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1909, 1911, 1913, 1916, 1917, 1918 роках.

У своїх спогадах Володимир Іванович так писав про свій зв'язок з Полтавщиною: «Влітку (1889-1918), за винятком майже щорічних поїздок за кордон і польової роботи з мінералогії і геології, ми жили в Полтаві і Полтавській губернії, де жили батьки моєї дружини і де в мене був маленький хуторець на Пслі біля Шишак» (7, с. 94).

Навчаючись у Петербурзькому університеті, Володимир Вернадський створює студентське братство однодумців, ідеалами якого були демократизм, справедливість, любов до людей. «Братчики» під час літніх канікул збиралися під Полтавою, на дачі видатного хірурга М.В. Скліфосовського в Яківцях (5). Взагалі ж, ці молоді люди поводили себе дуже сміливо і відкрито. На підтвердження цього наведемо лише один приклад, який красномовно свідчить про їхню активну громадянську позицію, про високі духовні чесноти притаманні їм, та надто — В.І. Вернадському.

Мова йде про написаний ним у Полтаві 9 липня 1901 р. лист до Л.М. Толстого. Це послання з'явилося у досить важкий для знаменитого письменника час, коли він захворів і коли навколо його імені розпочалась брудна кампанія реакційних звинувачень та відлучення видатного гуманіста від церкви.

«Братчики»: В.І. Вернадський, О.О. Корнілов та Д.І. Шаховський — 24 лютого 1901 року провідали Л.М. Толстого. І хоч він нікого з відвідувачів не приймав, для них зробив виняток. А вже потім, влітку, після згаданих відвідин, Володимир Іванович написав йому з Полтави листа, у якому чітко простежується його кредо справжнього демократа та гуманіста, шукача істини, та її безстрашного захисника.

Ці риси були притаманні й іншим «братчикам». Багато з них у подальшому стали відомими громадськими діячами і вченими. Досить згадати одного з кращих друзів В.І. Вернадського А.М. Краснова, засновника і першого директора Батумського ботанічного саду, діяльність якого теж тісно була пов'язана з нашим краєм.

Слід відзначити й те, що під час одного з засідань братства Володимир Вернадський зустрів Наталку Старицьку, яка 1886 року стала його

дружиною. Вона походила зі старовинного українського старшинсько-дворянського роду Старицьких, більшість представників якого мешкали в Полтаві. Ця обставина ще більше пов'язала В.І. Вернадського з нашим ушанованим містом (1, 3, 8). На підтвердження цього наведемо лише один приклад — щоденниковий запис із згадкою Володимира Івановича про 1894 рік: «Дороге середовище Полтави — Старицьких» (4, с.91). І це не перебільшення, адже В.І. Вернадський стрімко влився у цю велику і міцну родину: «Я ввійшов найтіснішим чином у всю родину Наталії — Старицьких... Сергій Зарудний говорив Наташі: «Звідки ти собі обрала такого Старицького, як Володимир» (9, с. 53). Тому не дивно, що в В.І. Вернадський у подальшому, так часто приїздив до Полтави до родичів, і не тільки сам, а й з дружиною і дітьми, зупиняючись або на вулиці Інститутській, у великому двоповерховому будинку (тепер Першотравневий проспект, будівля не збереглася), або в провулку Познанському (нині вулиця Володарського, 8).

Взагалі ж, родичі Володимира Івановича жили не тільки в Полтаві, а й у Кременчуці й Пирятині. З ними видатний вчений вів листування (2).

Та головне навіть не родинні зв'язки дружини, а те, що Полтавщина була справжнім полігоном професійного зростання В.І. Вернадського. Адже саме на її теренах він перетворився з вузькопрофільного кабінетного досліджувача, на науковця, який міг не тільки спостерігати явища природи, а опрацьовуючи отриманий при цьому матеріал, робити важливі узагальнення. Це відбулося завдяки В.В. Докучаєву. Саме він, видатний російський учений, засновник наукового ґрунтознавства, який був одним із найулюбленіших викладачів Володимира Івановича під час навчання в Петербурзькому університеті, запросив свого учня до співпраці на території нашого краю. Це сталося в 1890 році. В.І. Вернадський згадував з цього приводу: «... я домовився з ним про те, що влітку візьму на себе дослідження ґрунтів Кременчуцького повіту Полтавської губернії». В.В. Докучаєв підтримував і скеровував цю роботу, про що переконливо свідчить його лист до Володимира Івановича, написаний у червні 1890 року. Тут — докладний план, за яким повинен був діяти молодий дослідник. Це не лише настанова, а й перше у світовій ґрунтознавчій практиці теоретичне обґрунтування генетичного зв'язку між різноманітними типами ґрунтів, з одного боку, та елементами рельєфу, з іншого. В.І. Вернадський блискуче підтвердив наукові погляди свого вчителя. При цьому він пишався, «... що все більше і більше» оволодіває методами досліджень, тим, що в нього «з'являються руки, а разом з тим підси-

лено працює думка» (7, с. 27). Отримані ним результати переконують нас у справедливості цього філігранного вислову. Адже Володимир Іванович самостійно підготував опис та склав карту ґрунтів повіту. Зібрані на Полтавщині матеріали лягли згодом в основу низки наукових праць ученого, в яких він однозначно наголошував на біологічному факторі ґрунтоутворення, на ролі у цьому процесі живої речовини та продуктів її життєдіяльності. Недарма ці матеріали В.В. Докучаєв використав при написанні своєї славнозвісної книги «Наші степи колись і тепер». Володимир Іванович, разом з іншими учасниками ґрунтодослідної експедиції, брав участь у складанні першої в Росії десятиверстової карти ґрунтів Полтавської губернії (6).

В.І. Вернадський цікавився буквально всім, що підпадало під його пильний зір: «Вразили мене залишки минулого старого життя, з яким доводиться стикатися. Ідеш і постійно кургани навкруги, городища, земляні укріплення ... Скільки народів помінялося тут, скільки пережила країна різних змін! На карти не нанесено і половини всіх залишків старовини, які заповнюють цей район Кременчуцького повіту», — писав він в одному з листів до дружини (1, с. 77). Важливо й те, що увагу молодого науковця привертало не тільки описовий бік справи. Володимир Іванович намагався зробити самостійні теоретичні узагальнення одержаних ним даних щодо походження солонців. Він не був професіоналом у цій галузі науки, але вперше у ґрунтознавстві висловив думку про еволюційний зв'язок солонців із солончаками.

Цікаво, що через 20 років, у 1911 році, відомий ґрунтознавець К.К. Гедройц повністю підтвердив цей теоретичний висновок В.І. Вернадського і на його основі запропонував засоби меліорації засолених ґрунтів.

Крім солонців, В.І. Вернадського дуже зацікавили граніти, які вивозили для будівництва в Полтаву. Учений так прискіпливо їх досліджував, що в одній із гранітних плит знайшов чудовий берил (смарагд), який привіз до Москви і передав на зберігання в колекцію Московського університету.

Під час полтавської експедиції В.В. Докучаєва Володимир Іванович проявив себе як ґрунтознавець-еколог. На підтвердження цього наведемо лише одне з розмірковувань дослідника з цього приводу: «Біля самого Кременчука також виявились нові дані і якщо не помиляюсь, невідоме походження ґрунтів. Цікавим є для мене спостереження за земляними черв'яками. Я все більше переконуюсь у першочерговому значенні цього елемента в походженні ґрунтів» (1, с. 81). Саме тоді вчений, одним з перших у Росії, звернув

увагу на те, що людина виступає як могутній чинник оточуючого її середовища, спустошуючи його рослинний і тваринний світ.

У листах того періоду, адресованих дружині, Володимир Іванович із боєм та тривогою зазначав: «Нема тиші і нема могутності природних сил, які ще недавно були в степу, які ми знаємо за попередніми описами і можемо відновити на основі небагатьох уцілілих куточків давнішнього світу. Я не раз згадував один із кращих стислих описів степу, який дає Міцкевич^{*}. Порівнював із теперішнім степом, обчищеним, пустельним, гладким. У балках немає лісів, трави не ростуть густо, всюди тягнуться поля, а в інших місцях — піски, солончаки. Колишні жителі степів знищені, заплави Дніпра стоять пустельні: життя дрібнішає на нашій планеті діяльністю людини ... все більш велике, більш сильне зникає і губиться безповоротно і нещадно. Цей процес іде повсюди» (1, с. 72).

Як пророче та влучно написано. Складається таке враження, що мова йде про сучасний стан природи. Разом з її втратами В.І. Вернадський зумів побачити красу степу, те, що в подальшому приведе його до глобального узагальнення про живу речовину і її роль у природі: «Але інколи степ і тепер гарний. Гарний він вранці, коли усі предмети дають дивні тіні вранці, коли сонячні промені немов би торкаються кінця видимого простору. Тоді пробуджується життя ... Адже в цьому житті є краса, є вона у формі, барвах — є вона і у своєму власному хоріві, у вічному змінюванні» (1, с. 72). В цих словах відчувається стиль В.В. Докучаєва, його школа; разом з цим, В.І. Вернадський висловлює власне бачення відносин між живою та мертвою природою з огляду їх еволюції.

Взагалі ж, безпосередньо В.І. Вернадський під час вивчення ґрунтів Кременчуцького повіту зібрав 422 зразки ґрунтів і 36 зразків гірських порід. Опрацювання усього матеріалу лягло в основу багатотомного видання експедиції В.В. Докучаєва «Матеріали до оцінки земель Полтавської губернії», 15-й випуск якого написав В.І. Вернадський (6).

У подальшому, В.І. Вернадський дуже пишався своєю співпрацею з В.В. Докучаєвим на теренах нашого краю. Підкреслював, що саме від нього перейняв комплексність у постановці проблем досліджень, цілісність підходу до явищ, які вивчались, динамізм в оцінюванні природи. Це він блискуче довів у 1913 році, коли, перебуваючи в Шишаках, на Бутовій горі, написав дуже цікаву наукову розвідку «До питання про хімічний склад ґрунтів». Її висновок — підтвердження

^{*}Мається на увазі вірш польського поета Адама Міцкевича «Аккерманські степи».

концепції свого вчителя про те, що ґрунт — продукт діяльності мікроорганізмів, мінералів та сонячної енергії. При цьому вчений робить наголос на тому, що ґрунт впливає на різні частини біосфери, перш за все — літосферу, гідросферу та атмосферу (9). До кінця свого життя Володимир Іванович із цікавістю спостерігав за бурхливим розвитком ґрунтознавства, за новими напрацюваннями в цій галузі знань, до витоків яких був причетний і він, працюючи на Полтавщині.

Місто Кременчук дуже сподобалось Володимирі Івановичу. Про це він залишив свідомство в одному з листів до дружини. У ньому він, зокрема, пише: «Кременчук кращий за Полтаву, жвавіший і, можливо, навіть багатолюдніший. Кременчук — торгове місто, Дніпро та хороші залізниці все більше перетворюють його на центр. Полтава падає, Кременчук зростає. Вища культурність Кременчука виявляється й у відносно великій кількості книжкових магазинів, яких тут — 3, а в Полтаві — 1» (1, с. 65).

В.І. Вернадський звернув увагу ще на одну цікаву деталь, яка не втратила, а, навпаки, збільшила своє значення і по сьогодні. «У створенні та розвитку хорошої місцевої преси міститься одна з основних умов існування справжнього місцевого самоврядування», — наголошував він у листі до Наталії Єгорівни, характеризуючи культурне життя в Кременчуці 1890 року (1, с. 66).

Не дивно, що він з радістю ще раз побував на Кременчуччині. Сталося це влітку 1897 року. Ще раніше, навесні 1891 року, В.В. Докучаєв радив йому приїхати сюди, зокрема до Градизька (6). Та, на жаль, тоді В.І. Вернадський не зміг здійснити цього наміру.

І лише після того, як він зацікавився питанням магнітної аномалії в Курській губернії, доля знов привела його у наддніпрянське місто. Цьому сприяло надходження до природничо-історичного музею Полтавського губернського земства двох зразків руди. Один з них був із Кременчуцького повіту. Саме його й показав Володимирі Івановичу завідувач музею М.О. Олеховський. Разом вони поїхали до міських каменоломень і провели їх обстеження, взявши на пробу зразки дрібнозернистого червоного залізняку. Але, як потім з'ясувалося, саме такого залізняку в каменоломні було досить мало. Та не дивлячись на це, В.І. Вернадський проявив себе як далекозорий аналітик, адже, опрацювавши весь матеріал, він написав статтю «Ознаки залізних руд у Полтавській губернії». Її вчений опублікував у журналі «Хуторянин» (1897. — № 32. — С.448-449), який видавався в Полтаві. У цій праці він довів існування магнітної аномалії поблизу Кременчука.

Це була піонерська робота, адже через чверть віку подальші дослідження групи фахівців під керівництвом А.О.Строни окреслили кордони згаданої аномалії. З 1970 року тут почалося промислове видобування руди. За його обсягом Кременчуцький залізорудний басейн посідає друге місце в Україні.

Влітку 1901 року Володимир Іванович за завданням Полтавського губернського земства вивчав будову Висачківського пагорба, розташованого в річковій долині поблизу злиття річок Сули, Удаю і Сулиці. Він установив, що цей пагорб має своєрідну геологічну будову і містить у собі кристалічні породи. Влітку 1902 року вчений обстежив місцевість у Хорольському повіті, де була виявлена кварцева руда з часточками золота. Висновки обстеження були повідомлені Полтавській земській управі. Доля цієї унікальної знахідки турбувала В.І. Вернадського. Поштовою листівкою надісланою з Москви завідувачу Полтавського музею М.О. Олеховському він запитує про неї. У листі до Михайла Олександровича від 20 жовтня 1906 р. Володимир Іванович просить повідомити йому про публікацію в часописах «Рідний край» чи «Громадська думка» розвідки про Хорольське золото полтавського історика, краєзнавця Л.В. Падалки. Цей його безцінний лист-автограф зберігається у фондах Полтавського краєзнавчого музею.

На полтавській землі В.І. Вернадський показав себе також талановитим археологом. Працюючи влітку 1891 року в околицях Крюкова, він позначив на карті кургани, могили та кам'яні «баби» — древні скульптури епохи бронзи, зробив археологічні розкопки та описи. Є припущення, що кам'яні «баби», які експонуються в Полтавському краєзнавчому музеї, привезені сюди ним з Кременчуцького повіту. А поблизу села Гінці тодішнього Лубенського повіту він зробив дослідження палеолітичної стоянки прадавньої людини.

Тоді його запросила сюди землевласниця-меценатка та краєзнавець — К.М. Скаржинська. Є відомості про те, що він був у Гінцях і в 1901 році, коли за завданням Полтавського губернського земства вивчав будову Висачківського пагорба на Лубенщині. Та найбільш плідними і результативними були його дослідження, здійснені тут 1915 року. Саме в цей час Володимир Іванович зібрав найбільші матеріали, після узагальнення яких підготував дуже цікаву наукову розвідку, першу публікацію якої здійснено у цій книжці.

Цікаво, що майже всі свої знахідки вчений дарував до колекції природничо-історичного музею Полтавського губернського земства — сучасного Полтавського краєзнавчого музею.

Протягом багатьох років штаб-квартира експедиції В.В. Докучаєва знаходилася в містечку Нових Санжарах у будинку козака І.В. Півня, в якому багато разів бував В.І. Вернадський. На думку професора А.Н. Тюрюканова, саме тут відбулася перша розмова В.В. Докучаєва з В.І. Вернадським про живу речовину. Наукова розробка цієї ідеї тісно пов'язана також з колишньою Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією (тепер Полтавський інститут АПВ імені М.І. Вавилова УААН) (6).

Вперше В.І. Вернадський побував тут на прохання В.В. Докучаєва ще восени 1890 року для з'ясування потужності та хімізму ґрунтів. У листі з Москви 16 жовтня 1890 р., адресованому В.В. Докучаєву, В.І. Вернадський інформує Василя Васильовича про те, що надсилає йому «... список потужності ґрунту на дослідному полі Полтавського земства ...» (6). Взагалі ж, як свідчать записи в щоденнику В.І. Вернадського, він побував на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції весною 1916 та 1918 років (8). Тоді його цікавили наукові дані відділу ентомології, дослідні матеріали щодо кількості комах на певній площині посіву, зібрані відомим вітчизняним ентомологом М.В. Курдюмовим, якого в своїй книзі «Жива речовина» він називає «талановитим натуралістом». У щоденникових записах 1918 року Володимир Іванович відмічав: «Читав Миколу Курдюмова про ярових та озимих мух ... Працював над живою речовиною» (3, с. 70). Тоді ж В.І. Вернадський ознайомився з працями О.В.Знаменського про довгоносиків (3,8).

Навесні 1918 року Володимир Іванович ще раз побував на станції. Він хотів отримати тут необхідні йому книжки. Разом з цим, вчений мав бесіду із співробітниками, після чого занотував у щоденнику: «Розмовляв з С.Ф. Третьяковим, О.В. Знаменським. Хороше враження. Я був на Дослідному полі два роки тому, і залишилось у мене також хороше враження. Приємно бачити заклад, де триває спадкоємницька наукова робота. І зараз, після смерті талановитого ентомолога Курдюмова, в ентомологічному бюро працює Знаменський ..., цікавий і відданий справі ентомолог» (3, с. 70). Коли в 1918 році з ініціативи В.І. Вернадського було створено Полтавське Товариство любителів природи, то до його складу увійшло багато співробітників Полтавської сільськогосподарської дослідної станції: М.А. Гросгейм, С.Д. Єлісафова, О.В. Знаменський, С.Ф. Третьяков, Г.Д. Шамрай. До цієї когорти належали і колишні літні практиканти ентомологічної лабораторії дослідної станції, брати Дмитро та Олексій Оглобліни. О.В. Знаменського було обрано заступником

голови Товариства (8). В подальшому, коли Олександр Васильович, виїхавши з Полтави до Ленінграда, у 1937 був заарештований, В.І. Вернадський дуже побивався з цього.

Цікаво й те, що В.І. Вернадський високо цінував напрацювання у царині ентомології вже згаданих братів Оглоблінних. У своєму щоденнику за 1918 рік він називав їх «надійними ентомологами» (3, с. 71).

В цьому Володимир Іванович зовсім не перебільшував. Відомо, що Дмитро Олексійович Оглоблін став відомим ентомологом. Що ж до іншого брата, — Олександра Олексійовича, якого В.І. Вернадський характеризував «... дуже талановитий ентомолог з хімічним ухилом» (8, с. 285), то саме йому всесвітньо знаний натураліст був забов'язаний продовженням у 1918 році, вже в Києві, дослідів з біогеохімії (8). Подальша доля О.О. Оглобліна нам достеменно не відома.

На підставі даних дослідної станції В.І. Вернадський підготував доповідь про значення для геохімії спостережень за вагою та складом організмів. Це була одна з його наукових розробок, яка мала безпосереднє відношення до класичної праці про живу речовину. Вперше з цією доповіддю вчений виступив у Полтаві в травні 1918 року на засіданні організованого ним товариства любителів природи. В листі до свого учня і колеги, відомого науковця Олександра Ферсмана В.І. Вернадський писав: «Я читав у Полтавському Товаристві любителів природи доповідь і відішлю її з okazji з Києва в «Природу» — «Про значення для геохімії спостережень за складом і вагою організмів». З неї побачите, що я хочу зібрати дані для спектроскопії живої речовини. При обробці живої речовини з геохімічної точки зору доводиться торкатися нових питань... порушуються цікаві питання стосовно екології і, на мою думку, виникають нові точки зору» (7, с. 119). До речі, в доповіді є такі слова: «Я не маю сумніву, що багато які з цих даних Полтавської та інших дослідних станцій будуть використані для геохімії з іншою метою, і можна тільки побажати, щоб до них приєднався відповідний облік шкідників, і ми могли б одержати загальний баланс живої речовини на певній площі земної поверхні». Отже, дані ентомологів Полтавської сільськогосподарської дослідної станції були одними з перших експериментальних даних, із яких В.І. Вернадський почав підрахунок загальної маси живої речовини нашої планети.

Вважаємо, що це не було просто випадковістю, а мало певні підстави. Достатньо згадати, що ще в молоді роки наукові вподобання вченого вирізнялися інтересом до комах. У подальшому, вже у гімназії, тамтешній екологічний гурток став для нього однією з перших сходинок до науки.

Цікаво й те, що під час відвідин навесні 1918 року Полтавської сільськогосподарської дослідної станції Володимир Іванович проявив притаманний йому гуманізм і активну громадянську позицію. Згадаємо, що це були важкі часи німецької окупації України. Загарбники згодовували своїм коням насіннєвий матеріал із дослідних ділянок станції, розтягали її реманент та обладнання. Все це викликало гнівне обурення В.І. Вернадського, який з цього приводу не побоявся висловити окупаційній владі свій протест (8). Для того, щоб припинити свавілля німців на дослідній станції, В.І. Вернадський навіть звернувся до урядових структур (4). Та, на жаль, позитивного відголосу це не мало, ось чому вчений безпосередньо клопотав перед німецьким військовим керівництвом. З приводу цього він отримав документ, в якому викладалося наукове значення дослідної станції, гарантувалося звільнення її території та реквізиція майна: «Німці пішли, обміняли на гірших коней, у Музеї розбили вітрину, поцупили деякі інструменти та знищили записи» (3, с. 70).

Із моменту Жовтневого перевороту в Петрограді В.І. Вернадський «почав готувати свій від'їзд до Полтави...» (3, с. 51). З великими труднощами він дістався України і в знайомому та любимому йому місті знайшов прихисток у багаточисленній родині Старицьких — рідних своєї дружини (3, 8).

І хоч атмосфера у Полтаві була вкрай тривожною та важкою, вчений не змінив своїх звичок і розпорядку життя, а головне — не облишив наукового пошуку. «Робота, безумовно, надзвичайно багато мені дає», — так занотував у своєму щоденнику В.І. Вернадський головну складову свого життя «тієї грізної години» (4, с. 229).

У Полтаві грабують, стріляють, заарештовують, а В.І. Вернадський в одному з листів того часу пише: «Я тут надзвичайно багато і плідно займаюся великою працею — жива речовина у її геохімічному значенні — і кожного дня по декілька годин над нею сиджу. Звичайно, дуже важко без книжок і виписок, але гадаю, що начорно закінчу схему всієї книжки. Мені здається, це буде завершенням усієї моєї наукової роботи, бо те, що я можу в ній сказати, маючи на увазі узагальнення, багато в чому — і навіть дуже багато — є новим і, мені здається, вкрай необхідним для розвитку науки» (3, с. 229).

Таким чином, бачимо, що саме з Полтавщини бере свої витoki головна праця вченого про живу речовину. Народившись у комфортних умовах Шишак, вона шліфувалась і довершувалась у буремні дні, проведені ним у Полтаві. Ця робота заважала В.І. Вернадсь-

кому «... віддатися публіцистичній діяльності і обміркуванню та з'ясуванню того, що відбувається» (3, с. 57).

Та не дивлячись на це, Володимир Іванович, який ще змолоду визначив для себе, що він не може «увійти в одну науку» (1), залишив для нащадків чудовий літопис життя в Полтаві тих драматичних років (1917-1918 рр.) — свої щоденники (4). Не скорочені цензурою та політичною кон'юктурою, вони мають величезне значення для кожного, хто цікавиться історією України або історією науки і культури.

З другого боку, робота над книгою про живу речовину була «творчим процесом», який допоміг ученому-теоретику ще глибше з'ясувати головні аспекти біогеохімії, що стало йому в пригоді у подальшому (5, 7, 8, 9).

Разом з цим, полтавський період життя В.І. Вернадського, його щоденники — найкраще свідчення того, наскільки працездатною, самодисциплінованою, морально гідною людиною був цей науковець, наскільки духовно високим було його кредо: «Основа життя — пошук істини» (1). Тому не дивно, що навкруги В.І. Вернадського гуртується інтелігенція, що він стає неформальним виразником її інтересів (3).

Перш за все, мова йде про заснування ним у Полтаві Товариства любителів природи. Про це В.І. Вернадський інформував М.П. Василенка у своєму листі до нього в Київ: «Намагаюся зробити те, що можу. Тепер вдалося створити Полтавське товариство любителів природи, і воно, здається, добре піде і стане хорошим і живим центром культурного життя...» (7, с. 118).

І дійсно, так воно й трапилося у 1918 році. Це був дуже важкий рік, адже сам Володимир Іванович писав: «Час тривожний. Очікують усього. Все населення Полтави знервоване, приховано озлоблене, замучене...» (3, с. 54).

Та не дивлячись на це, В.І. Вернадському люди повірили. Адже він дуже ретельно, цілеспрямовано та послідовно працював над створенням цього осередку духовності, який зібрав тогочасний цвіт інтелігентного прошарку «замученої» Полтави.

Володимир Іванович розробив програму діяльності Товариства, розбудову якої він вбачав у проведенні наукової діяльності його членів, перш за все шляхом дослідження природи Полтавщини.

Взагалі ж, досвідчений організатор науки, він і тут показав себе професіоналом цієї справи, адже, за його думкою і начерками, Товариство повинно було стати не просто звичайним гуртком, а зібранням «...наукових установ Полтави, а згодом — за межами — у вигляді

асоціації наукових закладів в Україні, потім Росії і пов'язаними зі світовими науковими закладами (7, с. 118-119).

Як бачимо, навіть сьогодні ми не маємо не тільки в Полтаві, а й узагалі в області такої організації наукової спільноти, яку 90 років тому намагався розбудувувати на цих теренах видатний учений. Його новаторський підхід вимагав перетворення кожної школи на центр наукового вивчення природи, що теж залишилося на рівні гарних розмірковувань.

26 травня 1918 року відбулися перші збори Товариства на яких було обрано правління у складі голови (В.І. Вернадський), секретаря (В.Ф. Ніколаєв). Після цього з доповіддю «Про деякі спостереження, що мають значення в геології» перед учасниками зібрання виступив В.І. Вернадський. Його слухали 86 чоловік, а це немало і за сучасними мірками, а по тих часах і поготів. Взагалі ж, бажання стати членами Товариства виявили 119 осіб.

Та, на превеликий жаль, з від'їздом ученого до Києва Товариство припинило свою діяльність. Саме про те, що його рушійною силою був В.І. Вернадський, свідчать відомості з листів до нього членів Товариства — Л.І. Путяти та Г.Є. Старицького, вперше викладені у цій книзі.

Вони ще раз переконують нас у тому, якою працездатною та толерантною людиною був Володимир Іванович, як він міг згуртувати людей, знайти із кожним з них спільну мову, переконливо довести правильність своїх думок. Важливо, що йому вдалося зробити не лише в спокійній обстановці, а у такий важкий не тільки для творчої роботи, а й для життя період, як 1918 рік. Коли навіть за те, що патруль, подивившись на руки зупиненої ним людини, не побачив по долонях робітничо-селянського походження, людину могли розстріляти (3).

Але все це не відвертало Володимира Івановича від наукової роботи. Крім уже наведених прикладів, слід зазначити, що, живучи в Полтаві у 1918 році, він уходив у якості експерта до складу міської Комісії з води. Його напрацювання в цій царині навіть були надруковані в газеті «Полтавський день» (1918. — № 13) як стаття «До питання про ґрунтові води».

«У Полтаві, крім середовища музею і ентомологів, я обертався в середовищі Короленка, друзів Георгія, кадетів (Імшенецький, Бельговський і інші) (3, с.231). Останній абзац свідчить про те, що В.І. Вернадський не цурався і політичної діяльності. Він, зокрема, проводив активну роботу з консолідації всіх членів партії кадетів, для посилення їх впливу в політичних інституціях тогочасної України (3).

Саме тоді в Полтаві проживали такі видатні діячі кадетських сил, як згадані вище Я.К. Імшенецький, Л.І. Бельговський, а також — П.Д. Долгоруков, Л.Г. Єфремов, С.Г. Семенченко та багато інших (3). Вони навіть делегували В.І. Вернадського на з'їзд цієї партії, який на початку травня 1918 р. відбувся в Києві.

Це ще одне із свідчень організаторських здібностей В.І. Вернадського, його громадянської позиції, вибудованої на засадах правди, відвертості, демократичності.

Разом з тим, Володимир Іванович напружено працював розумово, він не змінював своєї звички багато та повсякденно читати. Його щоденники 1918 року передають нам, де, як і які книги доводилося читати вченому (3).

Звичайно, це питання потребує окремого та всебічного аналізу. Обсяг нашої розвідки не дозволяє нам здійснити це. Звернемо увагу лише на одне питання, яке залишилося поза увагою дослідників полтавського періоду життя В.І. Вернадського на Україні, але яке, на нашу думку, має дуже велике значення у подальшому науковому та духовному житті науковця. Мова йде про те, що саме в Полтаві він познайомився з працею І.І. Мечникова «Етюди оптимізму» (3).

Тоді ж, у 1918 році, вчений не зробив з прочитаного відповідних висновків, і це не дивно, адже його думка була прикута до проблем живої речовини. А от пізніше, вже під час перебування в Сорбонні, ідеї, почерпнуті із згаданої праці Нобелівського лауреата, наштовхнули В.І. Вернадського на створення теорії автотрофності людства. Цей цікавий напрямок його творчої спадщини лише зараз привертає увагу наукової спільноти. З огляду на це, можемо зазначити: що збувається пророцтво В.І. Вернадського про те, що царство його ідей, ще попереду.

Треба наголосити, що, незважаючи на всепоглинаючу зайнятість ученого в цей період свого полтавського життя, він активно вивчає мову свого рідного краю, про що записав у щоденнику в квітні 1918 року: «З Ніночкою (дочка), коли гуляю, розмовляю українською. Я відчуваю, що роблю успіхи... Вважаю відродження української мови — дуже великим позитивним явищем» (4).

Як ми зазначали раніше, філософські узагальнення проблем живої речовини, а також витoki таких двох наук, як геохімія і біогеохімія прийшли до В.І. Вернадського на полтавській землі. Тут він створив учення про біосферу та визначив роль живої речовини в її формуванні. Особливо багато вчений працював над цими поняттями на своїй дачі у Шишаках літніми місяцями 1913, 1916 і 1917 років (3, 5, 7, 8, 9, 10).

Син Володимира Івановича Георгій писав, що ще в 1913 році його «...батьки наймали будиночок у селі Шишаках у адвоката Красовського». Він також повідомляв, що тоді ж було розпочато будівництво власної дачі. Вона розташовувалась на Бутовій горі. Будува-ти її допомагали місцеві жителі, якими керував Леонтій Сердюк (9). Сільські будівельники використовували креслення, виготовлені видатним українським архітектором Василем Кричевським, тим самим, котрий проектував приміщення Полтавського краєзнавчого музею. Дача була навіть дещо схожа на цю будівлю(9). Це символічно ще й тому, що В.І. Вернадський, як ми вже зазначали, стояв біля витоків цього найстарішого в Україні краєзнавчого закладу, неодмінно називаючи його «мій улюблений земський музей» (2).

Садиба Вернадських на Бутовій горі нагадувала традиційне поселення українця. Обгороджена вона була селянським тином, на якому розвішували глиняні глечики. Біля вікон квітували соняшники та мальви. Височіли поряд і пірамідальні тополі, посаджені Володимиром Івановичем (8, 10).

У 1913 році вчений поїхав до Торонто на міжнародний геологічний конгрес, а коли в 1914 році повернувся до Шишак, то застав дачу завершеною. Три кімнати були розташовані внизу, сім — на головному поверсі, одна — в мезоніні. Будинок і місцевість вельми подобались усій сім'ї. Про це свідчать спогади дочки Володимира Івановича Ніни Вернадської-Толль. Вона писала: «Був чудовий вид на Псел, а за ним піски, а вдалині за 20-25 верст білили Великі Сорочинці». В одному з листів влітку 1914 року В.І. Вернадський відмічав: «... і прямо їду до себе додому, на Псел» (7, 9). Дійсно, для Вернадських це був рідний прихисток, адже вони жили тут в 1914, 1915, 1916, 1917 роках.

З урахуванням усього викладеного вище, вважаємо за доцільне зупинитися на споминах свідків тих далеких часів перебування родини В.І. Вернадського в Шишаках. Вони збереглися у фондї В.І. Вернадського Полтавського краєзнавчого музею (НА ПКМ*. — П01-123. — Л.1-7). У 1993 році ці спогади занотувала Ж. Іщенко, колишня студентка Полтавського інженерно-будівельного інституту, при зустрічі з Оленою Хомівною Максименко та Надією Михайлівною Третьак.

Ось що запам'яталося шишаччанці О.Х. Максименко**: «Будинок Вернадських стояв зліва на Бутовій горі. Взагалі від Шишак до Яресьок стояло багато будинків-дач дуже відомих людей, а саме: Случевського, Красовського, Сластіона, Яковенка, Вернадського,

* Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею.

** Повністю збережено авторський стиль та орфографію.

Бельговського, Кальченко. Біля будинку Вернадського (зліва) стояв будиночок — хата звичайнісінька, в якому жив Третяк Михайло Іванович зі своєю сім'єю. Він був сторожем садиби і виконував роботи по дому У Третяка було п'ять доньок. У 1914 р., вже в будинку Вернадських, народилася середня дочка Надія Михайлівна. З цього приводу дружина Вернадського В.І. Наталія Єгорівна стала хрещеною матір'ю Надійки. А коли в хрещениці прорізалися перші зубки, Наталія Єгорівна подарувала їй дзеркало, щоб та дивилася в нього. Це дзеркало і зараз зберігається у Надії Михайлівни Третяк, яка тепер живе у с. Яреськи. Крім дзеркала, зберігся шкаф для книжок Вернадських, тумбочка і особистий пенал Володимира Івановича».

Господарство у Вернадських було невелике: кінь, корова, свині, кури. Була невелика ділянка землі, яку обробляли Третяк М.І. та Сердюк Леонтій (той, що будував будинок Вернадських).

Любила працювати на землі дочка Вернадських Ніна Володимирівна. Вона вдягала яскраву вишивану сорочку дружини Івана Михайловича Третяка Мотрони, підперезувалася червоним поясом і, виспівуючи українські пісні, загібала, в'язала снопи. Ніна Володимирівна дуже любила селянські обряди, звичаї, любила працювати на землі.

Син Вернадських рідко бував на Бутовій горі.

В.І. Вернадський все більше працював наодинці у своєму кабінеті. А господарство вела Наталія Єгорівна Вернадська.

Взагалі вони були дуже простими людьми і в житті, і в побуті. Одягалися дуже просто і жили по-простому.

До Вернадських на Бутову гору часто приїздили різні люди — друзі, знайомі. Часто приїздив на бричу В.Г. Короленко, який мав будинок у с. Хатки, що с. Куйбишево.

З їхніх зустрічей, розмов було видно, що вони не тільки родичі, а й великі друзі.

На вершині Кобили (Бутової гори) височіла ротонда (бесідка). З неї відкривався чудовий краєвид на р. Псел, на заплавні луки, ліс, видно було навіть Великі Сорочинці, що за 25 верст від Шишак.

У цій ротонді, обплетеній диким виноградом, чи то хмелем, Вернадські чаювали разом зі своїми друзями. Там ставили грамофон, самовар і вели дружні бесіди.

Справа від Бутової гори стояв будинок Яковенка Володимира Івановича — відомого лікаря. Це був розкішний будинок, триповерховий, білий у готичному стилі. Біля будинку стояла червона башня,

ще один будиночок під «зеленим залізом», в якому жив відомий колекціонер Іван Анатолійович Фабрій*.

Тут же розмішувалася у трьох кімнатах велика колекція. Чомусь Вернадський і Яковенко не дружили між собою. Невістка Яковенка була прекрасною співачкою і часто влаштовувала цілі концерти на Бутовій горі, збираючи велику аудиторію слухачів і чаруючи всіх своїм сильним голосом. Зліва садиби Вернадських у долині була садиба Старицького Г.Є. — брата Наталії Єгорівни, який жив у невеличкому дерев'яному будиночку. На садибі Старицького був колодязь, звідти Третяк брав воду.

Будинок Вернадських був простий, двоповерховий, дерев'яний, обкладений цеглою. Не першому поверсі — столова, кухня та різні підсобні. Дах був зі звичайної гончарної черепиці».

А ось, що повідала про Вернадських Н.М. Третяк: «Народилася в 1914 р. в домі В.І. Вернадського на Бутовій горі. Батько — Третяк Михайло Іванович був сторожем садиби. Жили в будиночку на дві кімнати, який стояв поруч (зліва) будинку Вернадських. Неподалік був сарай і льодник. Господарство було невелике, за ним доглядали мати та батько. Вернадські були надзвичайно прості люди. Володимир Іванович ходив у простій сорочці, на мав ніяких прикрас, крім часів. Наталія Єгорівна завжди носила чорну довгу рясну спідницю, зап'ята в хустиною під бороду, носила туфлі на каблучках (підборах).

У побуті Вернадські були надзвичайно прості. У них не було розкішних речей, все було просто.

Харчувалися вони разом із сім'єю Третяка. Мати Надії Михайлівни — Мотрона — сама готувала обід. Любили український борщ з квасолею. М'яса споживали дуже мало, все більше овочі, ягоди, фрукти. Наталія Єгорівна сама варила варення з вишень, слив, які збиралися у своєму садку.

До Вернадських часто приїздили гості. Друзі гостювали місяцями. Спали надворі — ставили великі круглі палатки (шатри). Серебристі, рябі, наче карусель.

В бесідке, яка стояла на вершині Бутової гори, чаювали під музику. Будинок Вернадських буддвоповерховий з великим дерев'яним балконом, вкритий черепицею. Балконні стовпи (колони) були покриті дьогтем — чорні майже. Стіна зі звичайної цегли. На балконі стояв стіл і крісла, де Вернадські відпочивали. На I поверсі був кабінет Вернадського, столова, сходи на II поверх, кухня.

* Правильно — Іван Апполонович Фабрі (?-1943?) — ентомолог-аматор, який проводив експерименти на Бутовій горі.

Меблі були прості. У столовій стояв величезний стіл, було багато книжок. Освітлювали будинок лампами, каганцями, свічками (керосин купували в Шишаках).

Стіни з середини були побілені крейдою.

В домі був туалет на другому поверсі.

У садку був льодник — невеликий, викладений з ямою із цегли посередині, в яку вела драбина (сходів у яму не було), там зберігали молоко, м'ясо, й інші харчі.

При садибі був невеликий садок, де росли вишні, груші, сливи, терен, глід.

У лісі та на луках росло багато лікарських рослин, які збирав Вернадський. Він мав декілька товстих атласів, книжок, які описували рослини і як їх використовувать. Люди часто приходили до нього за порадами і лікуватися.

На Бутовій горі росла дуже цінна і рідкісна рослина сон-трава.

На ділянці землі, яку обробляли з ранньої весни і до пізньої осені Сердюк і Третьак, вирощували пшеницю (і самі пекли хліб), огородину. Був великий баштан, де росли кавуни.

Границя садиби — межа — була обсажена яворами*. Ріс бузок, квіти-півники, мальви. Стежки були чисті, виметені. Навесні ділянка лісу синіла від пролісок, рясту, барвінку.

Вернадські купалися у Пслі, на березі який звався «пристань», де був чистий пісок.

Купалася, вранці і ввечері. На Пслі були човни, на яких каталися. Володимир Іванович ловив рибу, якої було дуже багато у річці».

Цікаво й те, що саме тут, на українській землі, В.І. Вернадського було вперше увічнено засобами мистецтва. Зробила це К.С. Зарудна-Кавос — двоюрідна сестра дружини Володимира Івановича, талановита художниця, творчість якої високо цінував І.Ю. Репін. Перебуваючи у 1913 році в Шишаках, Катерина Сергіївна намалювала два портрети В.І. Вернадського. Один із них живописний, а другий — ескіз вуглиною профілю обличчя вченого. Обидва твори зберігаються у літературному музеї Пушкінського дому у Санкт-Петербурзі (10).

На дачі Вернадських завжди було багатолюдно. Тут збиралися відомі діячі науки і культури, члени студентського братства: С.Ф. Ольденбург, І.М. Гревс, О.О. Корнілов, Д.І. Шаховський та інші. Приїздив сюди і троюрідний брат В.І. Вернадського — письменник В.Г. Короленко (10). Все це сприяло творчій роботі господаря дачі. При таких наїздах він завжди відчував емоційний та духовний злет. Згаду-

* Так на Шишаччині називають тополі.

ючи цей період свого життя, Володимир Іванович писав: «У Шишаках на «Кобилі» в лісі я працював з великим піднесенням. Я з'ясував для себе основні поняття біогеохімії, різку відмінність біосфери від інших оболонок Землі, основне значення в ній розмноження живої речовини» (7, с. 97). Кілька разів він повторював, що перебування в Шишаках було необхідне йому для того, «...щоб спокійно занотувати виниклі... думки про біогеохімію та геохімію». «Я постарався залишитись у точній емпіричній основі і ввів у геохімію поняття «жива речовина» як сукупність живих організмів, нерозривно пов'язаних з біосферою, як невіддільна її частина або функція» (7, с. 97).

Працювалося легко і спокійно. Володимир Іванович піднімався раніше за всіх домашніх, гуляв у лісі, потім багато працював. Велику насолоду він одержував від прогулянок курганом, який заріс ковилою. Його він назвав «Ковил горою», і так підписував кожного листа, який відправляв своїм багаточисельним адресатам. Про те, що все тут сприяло підвищенню науковою тону вченого, свідчить його лист до дружини у липні 1917 року, де він пише: «Зараз головною роботою є накреслення давніх моїх роздумів і міркувань про живу речовину з геохімічної точки зору. Мені хочеться докладно викласти — наскільки зможу, без книг, виписок (залишив у Петрограді) і підрахунків мої думки. Над ними міркую і до них постійно повертаюся десятки років. Викладаю так, що подальша обробка може піти прямо і точно. Зараз уже написав більше 40 сторінок, і гадаю, що перед від'їздом закінчу» (7, с. 98).

Тут, у Шишаках, В.І. Вернадський задумав написати книгу про живу речовину. В листі до дружини він відмічав: «Я все ж таки думаю, що я не даремно систематично накидаю свою роботу, ясно, що коли я її остаточно оброблю і закінчу — буде книга» (7, с. 97). Саме у Шишаках, на Бутовій горі, Володимир Іванович опрацював дев'ять розділів майбутньої книги: II, III, V, VII, VIII, X, XI-XIII. Цій своїй праці вчений дав назву «Жива речовина в земній корі та її геохімічне значення», але згодом змінив її на більш коротку і лаконічну — «Жива речовина». Під цією назвою книга відома в усьому світі. Зараз вона привертає до себе все більшу увагу науковців, приваблює своїми оригінальними і гуманістичними висновками про те, що біосфера — нероздільна зона життя, похідним від якої є Людство. Приємно, що у цих наукових розробках Володимир Іванович був першим.

Минуть роки, і це визнає увесь світ, а письменник Л.І. Гумілевський у книзі про видатного вченого наголосить: «Те, що було написано В.І. Вернадським у Шишаках на сорока сторінках розграф-

леного паперу властивим йому щільним, витонченим почерком, не становило ще курсу геохімії або біогеохімії. Але там були закладені основи нових наук, виникав новий світогляд, який привертав увагу не лише геологів» (5, с. 128-129).

Треба сказати, що Володимир Іванович працював плідно не тільки на ниві природознавства. Як усякий геніальний дослідник природи, він створив свою цілісну філософію світобудови, яка обіймає природничий та суспільний процеси. У розробці суспільного аспекту проблеми чільне місце посідає питання про духовне багатство нації, а отже, і кожної особистості. Найближче йому до серця у цих роздумах Україна — його батьківщина за походженням. З цього приводу В.І. Вернадський, перебуваючи на своєму «хуторі біля Шишак», написав роботу «Українське питання та російське суспільство» (вперше опублікована лише в 1990 році). Згадаймо, що це були часи шовіністичного затьмарення першої світової війни, революції та братовбивчої громадянської війни. У роботі вчений-гуманіст переконливо показав безсилля жорстокої репресивної і бюрократичної машини, яка намагалася зламати природно обумовлену духовну красу народу. Його думки залишаються вельми актуальними і нині, адже не дарма В.І. Вернадського називають пророком ХХ століття. Цікаво й те, що паралельно зі зростанням інтелектуального прориву В.І. Вернадського під час його перебування в Шишаках відбулося і його значне кар'єрне зростання. Знаково, що воно мало місце і за часів існування Російської імперії, і в умовах, коли Україна вперше стала незалежною, самостійною державою.

Восени 1917 року, перебуваючи на Бутовій горі, В.І. Вернадський отримав телеграму-запрошення виїхати до Петрограда і обійняти там посаду помічника міністра народної освіти Росії та завідувача відділу вищої школи та державної організації дослідження наукових проблем. І хоч доля посадовця ніколи не приваблювала Володимира Івановича, він все ж таки погодився на цю пропозицію, адже хотів зробити щось корисне і значиме в системі організації освіти та науки. Та, на жаль, здійснити свої плани у цій царині він не зміг через Жовтневий переворот 1917 року, адже 7 листопада, за його переконанням, стало «... днем кризи» Росії (3, с. 28).

Більш результативним виявилось для В.І. Вернадського запрошення від міністра освіти та мистецтв гетьманської України — М.П. Василенка про переїзд до Києва весною 1918 року. Як згадував Володимир Іванович, міністр «... пропонував мені переїхати до Києва якнайшвидше для організації широкої культурної роботи у Києві і вказував на можливість створення Української Академії Наук та

мистецтва» (7, с. 121). І вже 7 травня 1918 року В.І. Вернадський із дружиною вирушили до Києва. Розпочинався один із найцікавіших та результативних періодів у його житті — організація і керівництво Української Академії наук (7).

Та і після свого від'їзду, Володимир Іванович не поривав з Полтавщиною. Зокрема, вже будучи в Києві, від допоміг відкрити гімназію в селі Яреськи (9). Зберігся текст телеграми сільських активістів братів Конопличів, якою вчений запрошувався на відкриття цього навчального закладу. Та, на жаль, складна політична обстановка 1919 року не дала змоги В.І. Вернадському побувати на улюбленій ним Шишаччині (10).

Необхідно відмітити й те, що родинні зв'язки поєднують В.І. Вернадського з Пирятинщиною. Зазначимо, що його мати — Ганна Петрівна Вернадська (уроджена Константинович, 1837-1898) у дитячі роки проводила літній відпочинок у маєтку свого батька в селі Войтовцях колишнього Пирятинського повіту, Полтавської губернії.

У містечку Пирятин мешкав племінник Ганни Петрівни — Сергій Іванович Кравченко. Його батько Іван Ілліч (1829-1890) служив у повітовому центрі колезьким ассесором. У своєму щоденнику 1935 року В.І. Вернадський згадував Сергія. Не виключено, що вони могли листуватися, адже з іншими своїми родичами з Полтави В.І. Вернадський листувався. Це теж були свояки з боку матері вченого.

У Кременчуці проживала двоюрідна сестра Володимира Івановича — Софія Олександрівна Мамчич (уроджена Константинович, 1864-1942). Рід її занять ми не знаємо, відомо лиш, що її чоловік — Євген Олександрович Мамчич (1849-1917?) був дійсним статським радником, почесним мировим суддею Кременчуцького повіту.

Подружжя Мамчичів В.І. Вернадський згадував у своєму щоденнику 1939 року. При цьому він посилався на цікаві відомості, про які йому стало відомо завдяки листуванню із Софією Олександрівною (2).

Вченого, зокрема, бентежило те, що в Кременчуці та його околицях не залишилося жодної церкви. А це, на думку Володимира Івановича, сприяло тому, що: «... елемент ідеї і віри, живої творчості зникає» (2, с.7). Обурювала В.І. Вернадського і хвиля безпідставних арештів, адже: «У самому місті немає будинку, в якому не було заарештованих при Єжові. Багато заарештованих селян» (2, с.11).

Цим усім переймався Володимир Іванович, уболіваючи за долю дорогої йому України. Приємно, що разом з нею значне місце в його

духовному світі займав наш край, що полтавські часи його життя та праці, були такими плідними і різнобічними.

Бібліографія

1. Вернадский В.И. Письма Н.Е.Вернадской (1889-1892). — М.: Наука, 1991. — 320 с.
2. В.И. Вернадский. Дневник 1939 года. Вступительное слово от редакции // Дружба народов. — 1992. — № 11-12. — С. 5-44.
3. В.И. Вернадский. Дневники 1917-1921: Октябрь 1917-январь 1920. — Сост.: М.Ю. Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В.Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.:Наук. думка,1994. — 270 с.
4. Вернадский В.И. Пережитое и передуманное / Сост., комент., предисл. С.И. Капелуш. — М.: Вагрус, 2007. — 320 с.
5. Гумилевский Л.И.: Вернадский. — 3-е изд. — (Жизнь замечат. людей. Сер биограф. Вып. 6. (325) — М.: «Мол. гвардия», 1988 — 255 с.
6. В.В.Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад.: Самородов В.М., Кигим С.Л./Наук. ред. К.М.Ситник. — Полтава: «Верстка», 2007. — 182 с.
7. Ситник К.М., Шмиговська В.В. Володимир Вернадський і Академія. —К.:Наук. думка, 2006. — 310 с.
8. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — 2-е изд. испр. и доп. —К.: Наук. думка. 1988. — 368 с.
9. Страницы автобиографии В.И. Вернадского / Сост. Н.В. Филиппова. — М.: Наука, 1981. — 349 с.
10. Хурса В. Вернадський у Шишаках: історико-краєзнавчі нариси, дослідження/Наук. ред. К.М. Ситник. —Полтава-Шишаки: РВЦ КП «Екотур»-«Полтав. літератор», 2008. —239 с.

Таким В.І. Вернадський бував у Полтаві

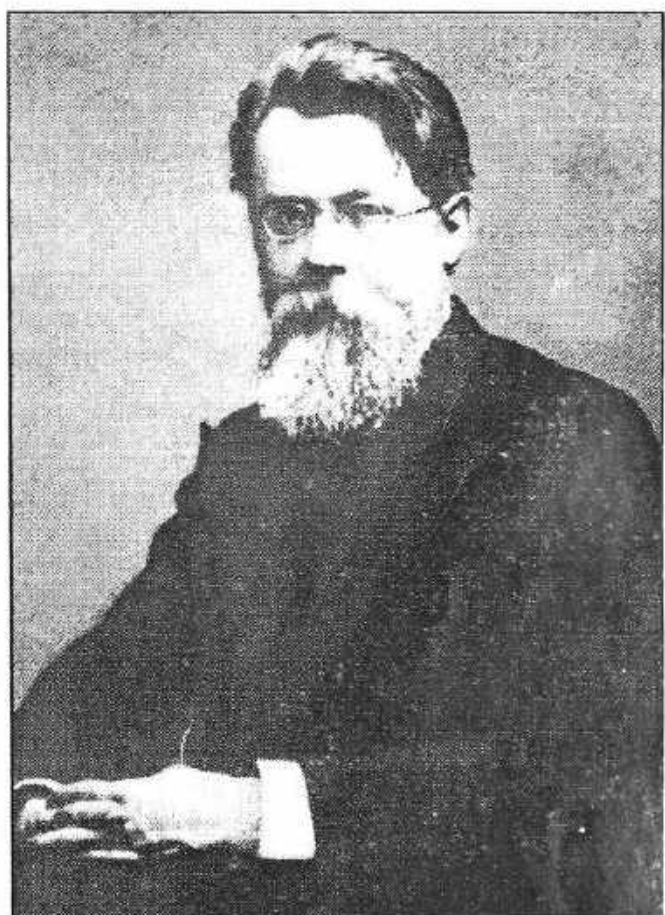
1875 рік

1889 рік

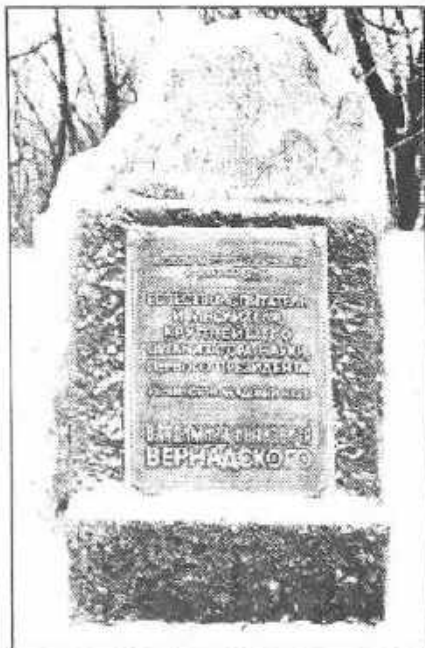

1900 рік

1911 рік

Полтавщина вшановує В.І. Вернадського

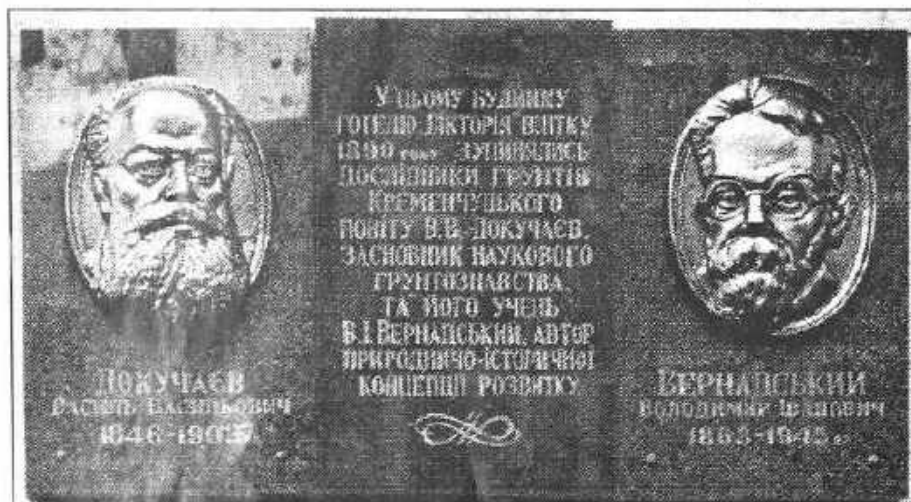
Пам'ятний знак
на Бутовій горі у Шишаках,
12.03.1988 р.

Пам'ятний знак із меморіальною
дошкою на честь В.І. Вернадського
у селі Омельник (біля Кременчука).
30.09.2004 р.

Знак В.І. Вернадському
у селі Дмитрівка
(біля Комсомольська).
21.04.2007 р.

Меморіальна дошка в Кременчуці на честь В.В. Докучаєва,
та В.І. Вернадського. 19.04.2001 р.

Пам'ятник В.І. Вернадському
у Кременчуці. 29.09.2005 р.

Учасники Міжнародної
наукової експедиції
«Меридіан Вернадського»
біля пам'ятника вченому
(відкритий 12.11.2003 р.)
на подвір'ї
Полтавської державної
аграрної академії
24.05.2008 р.

ДО РОДОВОДУ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Світлана Кигим

Полтавський краєзнавчий музей

*Обдумуючи своє життя, я бачу,
відчуваю зв'язок поколінь.
На всіх наших родинх відчувається
минуле життя предків.*

В.І. Вернадський

Великий інтерес становить вивчення родоводу В.І. Вернадського. Сам учений вважав священним обов'язком кожної людини знати свою генеалогію, яку він розглядав як надзвичайно корисну грань пізнання світу. В.І. Вернадський писав: "Мені здається, що страшенно важливо, аби із родин ніколи не зникала історія родин. У сім'ях, де довго зберігається подібна історія, завжди є більша можливість для формування сильних характерів у досягненні традиційних цілей. Міцніший зв'язок із землею, з історією Вітчизни" (13, с.366). Все своє життя він вивчав своє минуле, за документами, родинними переказами, свідощтвами сучасників, іншими джерелами простежив життя своїх пращурів. Професор О.П.Оглоблін писав: "В.І. Вернадський був українцем, мовляв, з крові й кості і родом своїм цікавився" (13, с.384). Сам учений у щоденниковому запису від 21 жовтня 1940 р. зазначав: "У зв'язку із з'ясуванням ("біологічним") родоводу моїх дітей і мого перевіряв родини, з яких складались: Старицькі, Зарудні, Горляковичі, Рудниковичі, Лазареві, Арендти, Вернацькі. Дивне враження. Всі українці..." (6, с.132). В.І. Вернадський надавав великої ваги проблемі спадковості здібностей і, можливо, причиною зацікавленості вченого у вивченні своєї генеалогії було те, що серед його близьких було багато видатних людей. Слід також відзначити, що Володимир Іванович цінував не своє шляхетське коріння, а духовну спорідненість із старшим поколінням.

В.І. Вернадський був найвидатнішим представником вченої династії, починаючи від батька — Івана Васильовича — визначного економіста, журналіста, видавця, громадського діяча, про якого він

писав: "...талановитий українець, честолюбний, блискучий. Широка освіта" (3, с.153), і кінчаючи сином Георгієм — відомим американським ученим-істориком, автором п'ятитомної "Історії Росії" (1943—1969), праці якого мають значення і для України.

Вернадські належали до старовинного роду, що брав початок від литовського шляхтича Верни, який під час Визвольної війни перейшов на бік козаків. В.І. Вернадський відмічав: "За родинними переказами, мої предки по батькові прийшли в Запорозжя з Литви чи з Італії" (9, с. 42). Рід вченого належав до українського дворянства, що сформувалося з козацької старшини. Прадід В.І. Вернадського — запорозький козак Іван Никифорович Вернацький здобув освіту в Переяславському колегіумі і продовжив її у Києво-Могилянській академії. Після ліквідування Запорозької Січі він переселився до Березнянського повіту Чернігівського намісництва, де став священником (Іоанн) у с. Церковище Березнянського повіту. У 1786 р. родина І.Н.Вернацького була внесена до 1 частини родовідної книги Чернігівської губернії, з чого витікає, що рід Вернацьких офіційно був визнаний у дворянстві (28, с.125). Цілком на документальній основі вчений подає відомості про свого діда Василя Івановича, "який з благословення матері вирушив пішки у Москву, утік від батька, який хотів, щоб він вступив до Київської Могилянської академії. А він хотів бути лікарем. Тоді батько його — мій прадід — урочисто церковно прокляв сина, що відбилося на усьому його житті: у великій його сім'ї вмирали юнкерами і студентами або у дитинстві усі діти. Лишився один мій батько, наймолодший, котрий дістав ім'я Івана на честь його покровителя батька, що прокляв свого сина" (2, с.56). Це прокляття, можливо, відбилося на житті усього роду Вернадських, адже на єдиній онуці вченого він закінчився. Син В.І. Вернадського — Георгій був одружений на своїй троюрідній сестрі Ніні Володимирівні Ільїнській і дітей не мав. Донька Ніна Вернадська-Толль — лікар-психіатр, працювала у США (м. Мідлтаун), мала доньку Тетяну, яка через хворобу не була одружена і не мала дітей. Тетяна Миколаївна Толль є останнім представником роду Вернадських. Схожа доля і в інших дітей І.В. Вернадського. Зведений по батькові брат вченого Микола помер у молодому віці, у сестри Катерини (по чоловіку — Короленко) була донька Ганна Сергіївна, яка померла у 33 роки і не мала дітей, у іншої сестри — Ольги (по чоловіку — Алексеева) був син Борис Кірович, син якого Дмитро у 1941р. пішов на фронт і пропав безвісти, а у доньки Кіри в 1943р. виявили психічне захворювання, і незабаром вона померла, не проживши і 30 років (5, с.181, 237).

Дід В.І. Вернадського — Василь Іванович — здобув освіту у Московській медико-хірургічній академії. У званні штаб-лікаря він брав участь у військових походах російської армії на чолі з О.Суворовим і М.Кутузовим у Австрію, Італію, Швейцарію, зокрема у знаменитому поході через Чортів міст. До 30-х років XIX ст. працював у ряді шпиталів України. У 1830 р. В.І.Вернацький вносить свій рід у третю частину родовідної книги Чернігівської губернії. При цьому він змінює написання прізвища Вернацькі на Вернадські (28, с.125). Вчений був названий на честь свого прославленого діда (Володимир — у слов'ян — володар світу, Василь — базилевс — у перекладі з грецької — цар) (1, с.14).

Бабусею В.І. Вернадського з батьківського боку була Катерина Яківна Короленко, рідний брат якої — Панас Якович — був дідом видатного російського письменника В.Г. Короленка. Таким чином, В.І. Вернадський і В.Г. Короленко були троюрідними братами. Володимир Іванович згадував, що його батько, Іван Васильович, зовні був схожий на свою матір — К.Я. Короленко. Він писав: “Ми пішли в Короленків, а не у Вернадських” (9, с.45). Цікаво, що родові дерева Вернадських і Короленків перетинались кількома поколіннями. Сестра В.І. Вернадського була одружена із С.О. Короленком — троюрідним внучатим племінником В.Г. Короленка (15, с.52).

Предки матері В.І. Вернадського — Ганни Петрівни, уродженої Константинович, належали до козацько-старшинської верхівки грецького походження (19, с.427-434). Дід Г.П. Вернадської — Христофор Костянтинович — був одружений із Софією Капцевич. Завдяки другому шлюбові Софії з надвірним радником Яковом Гулаком іде споріднення Константиновичів із Гулаками (18, с.367). М.І. Гулак — український громадський діяч, учений, письменник, один з організаторів Кирило-Мефодіївського братства, був зведеним троюрідним братом В.І. Вернадського (18, с.369). Можливо, що історія антикріпосницького товариства стала джерелом назви об'єднання студентів Петербурзького університету, активним членом якого був В.І. Вернадський — Братство, у якому відбилися традиції визвольних ідей українського народу. Батько Г.П. Вернадської — кавалер багатьох орденів, зокрема і почесного російського військового ордена Святого Георгія 4-го ступеня, відомий свого часу генерал-майор. Бабусею В.І. Вернадського по материнській лінії була донька відставного майора Вікторія Мартинівна Красницька. Г.П. Вернадська народилась у Києві, де і закінчила пансіон імені генерала Левашова. Вона мала гарний голос, співала у хорі М. Балакірева. Двоюрідна сестра Ганни Петрівни — Олександра Іванівна — мала шлюб з Левом Мико-

лайовичем Модзалевським, ім'я якого назавжди вписано в російську та українську культури. Широко відомі їх сини — троюрідні племінники В.І. Вернадського: Борис Модзалевський — академік, літературознавець-пушкініст та історик, а також Вадим Модзалевський — академік, український історик, археограф, генеалог (5, с.32). В.Л. Модзалевський допомагав В.І. Вернадському у вивченні його родоводу. У свою чергу Володимир Іванович сприяв В.Л. Модзалевському у виданні його основної праці — «Малоросійського родословника». У передмові до другого тому Вадим Львович висловив подяку особам, котрі матеріально допомогли виходу в світ його книги. Серед них згадується і В.І. Вернадський (11, с.617).

Глибоким було родове коріння дружини В.І. Вернадського — Наталії Єгорівни, уродженої Старицької. Н.Є. Вернадська з батьківського боку пов'язана зі славетними українськими козацько-дворянськими родинами Старицьких і Лисенків, а по материнській лінії — із старовинним українським поміщицьким родом Зарудних.

Рід Старицьких, за сімейними переказами, брав початок від Рюриковичів, князь Старицький утік від московського царя Івана і пристав до запорозьких козаків. Представники старшої лінії Старицьких були серед козацької старшини та духовництва. Дід Наталії Єгорівни — Павло Григорович — учасник кількох військових походів (був при облозі Очакова і Бендер), потім став полтавським громадським і земським діячем, у 1830 р. відзначений орденом Святого Володимира 4-го ступеня (21, с.743). Його дружина, бабуса Н.Є. Вернадської — Наталія Федорівна Арендт — дочка штабс-лікаря, ймовірно, була онукою медика імператорського двору Арендта, що був при вмираючому Пушкіну (14, с.12).

Батько Наталії Єгорівни (тесть В.І. Вернадського) — Єгор Павлович — видатний судовий діяч, дійсний статський радник, член Державної ради, голова Департаменту законів (25, с.269-271). З родиною Старицьких В.І. Вернадський був тісно пов'язаний. Він одразу увійшов у велику, дружну родину своєї дружини, уклад життя якої був дуже близький В.І. Вернадському. Про це він писав: «Я ввійшов найтіснішим чином у всю родину Наташі — Старицьких... Сергій Зарудний (дядько Н.Є. Старицької — прим. автора) говорив Наташі: «Звідки ти собі обрала такого Старицького, як Володимир» (29, с.53).

З Є.П. Старицьким В.І. Вернадський відчував духовну близькість. На його честь подружжя Вернадських назвало свого первістка Георгієм (Єгором) (12, с.50). У некролозі «Пам'яті Є.П. Старицького», опублікованому у часописі «Російські відомості», В.І. Вер-

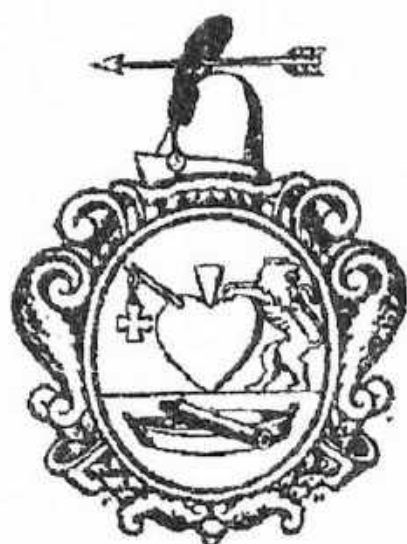
надський так писав про свого тестя: «Кому випадало близько з ним стикатися, збереже до кінця життя його образ — образ людини, яка не шукала у житті особистої вигоди, постійно відчувала громадський обов'язок...» (7, с.298-299).

Є.П. Старицький оселився у Полтаві, коли в 1891 р. вийшов у відставку. Тут жив величезний клан Старицьких, імена багатьох з яких увійшли до біографічного словника Полтавської губернії, складеного істориком І.Ф. Павловським (26, с.257-259). Серед них рідні брати Є.П. Старицького, які були державними і громадськими діячами: Олександр Павлович — Полтавський повітовий предводитель дворянства, член Держдуми, Петро Павлович — голова Полтавської повітової земської управи, ім'я якого носило у Полтаві земське повітове училище (4, с.143,146). Донька О.П. Старицького, небога Єгора Павловича — Наталія — у 1904 р. організувала і очолила в Полтаві приватну жіночу гімназію, відому під назвою гімназії Старицької (25, с.272).

У родині Є.П. Старицького теж було багато непересічних особистостей. Старший брат дружини вченого — Павло Єгорович — інженер, спеціаліст з обробки металів, якого В.І. Вернадський любовно називав Пашею і на честь якого назвав один відкритий ним глинистий мінерал — палигорскіт (8, с.176). Молодший брат — Георгій Єгорович — юрист, державний діяч, у Полтаві проживав з 1890 р., був гласним Полтавської міської думи, членом училищної ради та попечителем Полтавського реального училища, членом Полтавського фотографічного товариства, в адміністрації Денікіна призначений Полтавським губернатором. На початку 20-х років Г.Є. Старицький емігрував до Болгарії (м. Рушук), де займався художньою фотографією, співпрацював з народним етнографічним музеєм у Софії (4, с.145). Його дружина — Єлизавета Петрівна Васькова-Примакова — засновниця і викладач початкової школи, член правління землеробських колоній і ремісничих приютів (27, с.37).

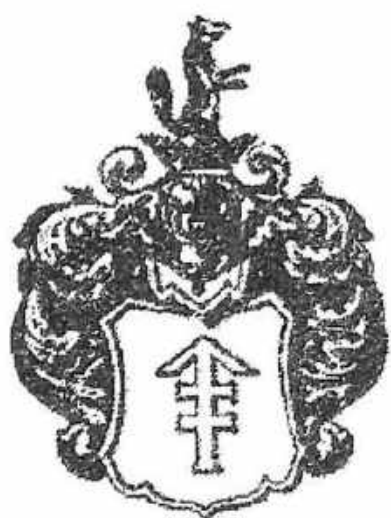
Їх донька, небога Н.Є. Вернадської, Анна Георгіївна Старицька-Орикс (Hoogickx) — живописець, графік, одержала загальноєвропейське визнання. Твори її знаходяться у багатьох музеях сучасного мистецтва і у приватних колекціях (17, с.551).

Братом у четвертих Н.Є. Вернадської був відомий український письменник, драматург і театральний діяч Михайло Петрович Старицький. Дружина В.І. Вернадського і М.П.Старицький мали загального прапрадіда — Михайла Лукича, який займав різні старшинські посади в Полтавському полку (21, с.741). Через М.П.Старицького дружина вченого була пов'язана з родиною Лисенків (20, с.127-144).

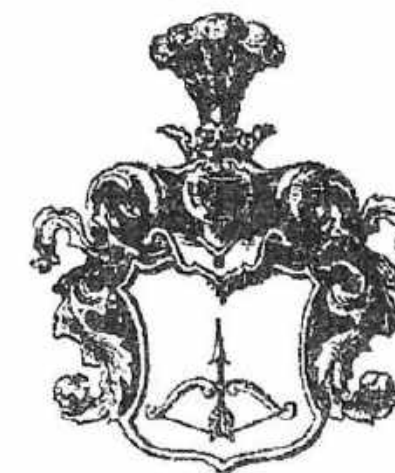

Зарудні

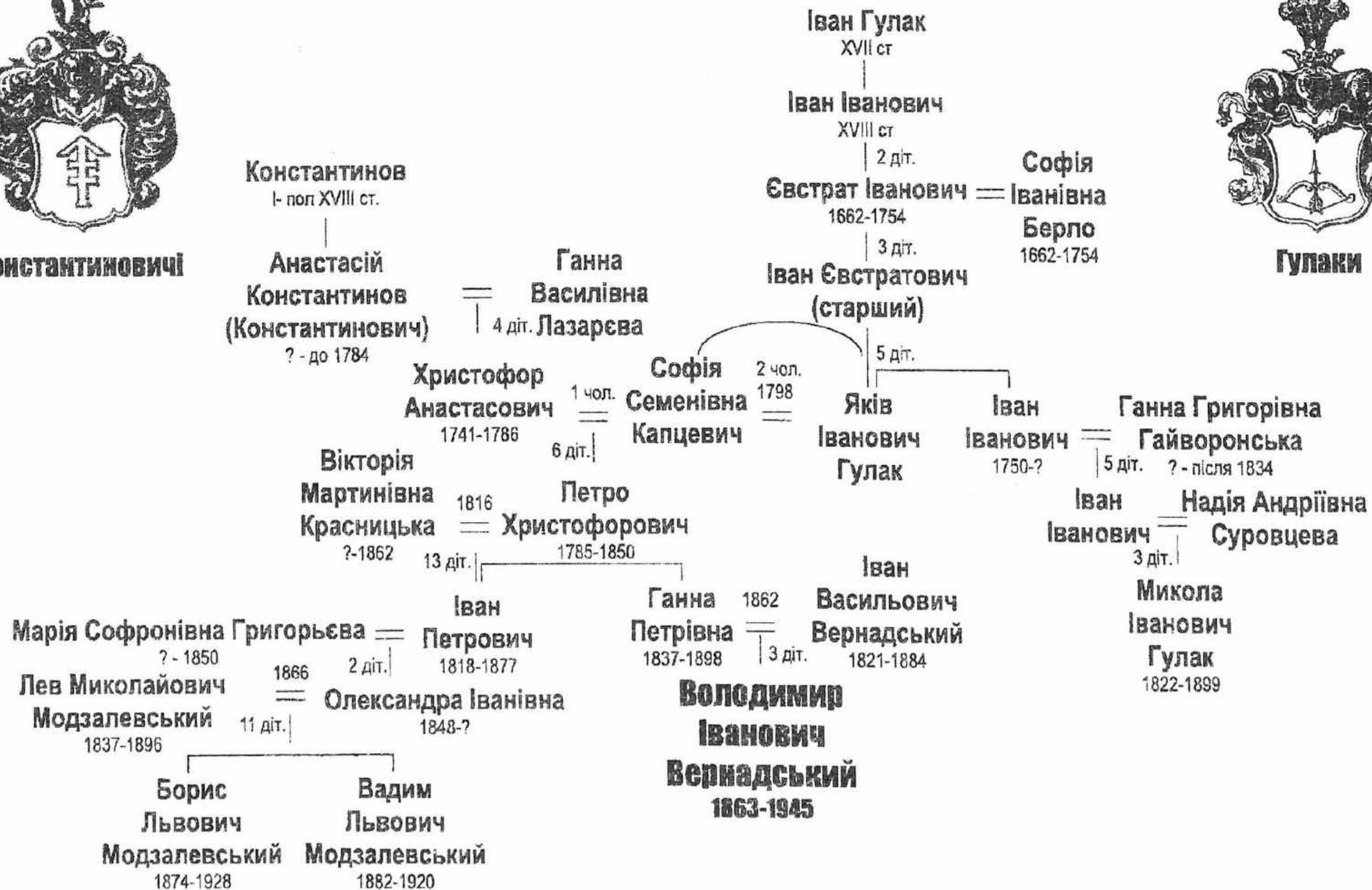

Константиновичі

Гулаки

Лисенки

Іків

I-пол XVII ст.

Іван Якович

? - до 1699

Агафія Трохимівна

Подтереба

? - після 1725

Єфросинія
Панасівна

2 шлюб

Федір Іванович

? - 1751

5 діт.

Пелагея
Семенівна
Родзянко

11 діт.

Василь
Михайлович

1737-?

Михайло Лукич

4 діт.

Уляна Савівна
Тарануха

Марфа
Іванівна
Себастьянович

1740 - після 1791

Йосип
Федорович

10 діт.

1732 до 1783

Іван
Васильович

1785-?

Марія

до 1824

Наталія Федорівна
Арендт

2 шлюб

Павло
Григорович

7 діт.

≈ 1774-?

Уляна
Йосипович

1765-?

Захар
Йосипович

1773-?

Анастасія
Данилівна

8 діт.

Віталій
Романович

1810-?

Ольга
Яремівна
Луценко

1830-1897

Анастасія
Захарівна
Лисенко

Петро
Іванович

1807-?

Петро
Павлович

1836-1902

Єлизавета
Петрівна
Васькова-
Примакова

1 дружина

?-1921

Олександр Павлович

1841-1925

Наталія Олександрівна

1873-1960

Єгор Павлович

1825-1899

Георгій
Єгорович

1867-1946

Павло Єгорович

1862-1942

Анна Георгіївна Старицька-Орикс (Hoogickx)

1911-1981

Марія Іванівна
Зарудна

8 діт.

1830-1914

Наталія
Єгорівна

1860-1943

Володимир
Іванович
Вернадський

1863-1945

Старицькі

Семен

XVII ст

Лука Семенович

? - до 1700

Агрипина
Леонтіївна
Черняк

2 шлюб

Захарій Лукич

? - до 1714

Лука Захарович

? - до 1755

1714

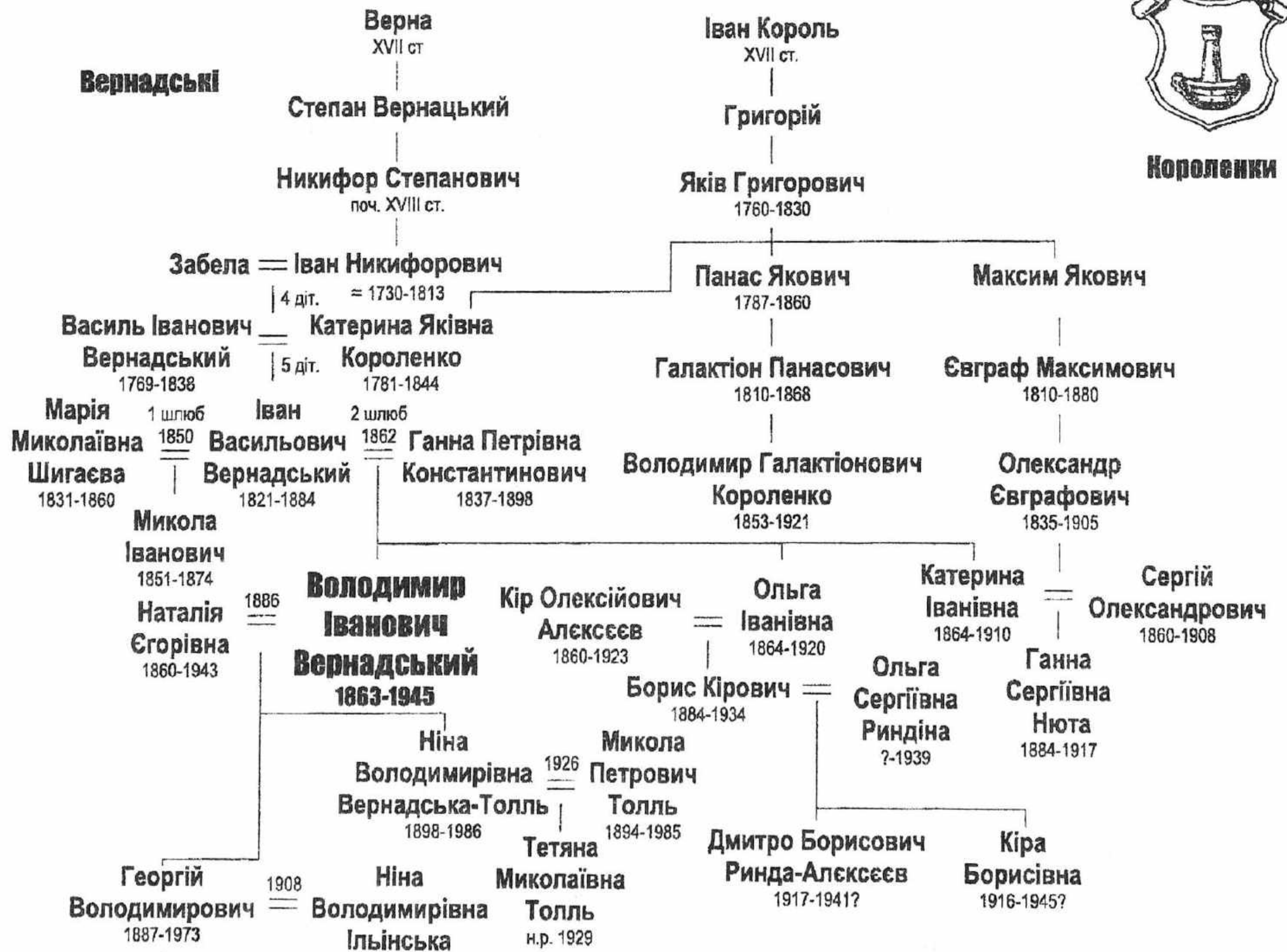
?

Григорій
Михайлович

1731-?

Тетяна Іванівна
Горлякевич

4 діт.

Мати М.П.Старицького — Анастасія Захарівна Лисенко — була двоюрідною тіткою славетного українського композитора Миколи Віталійовича Лисенка. Таким чином, відомі діячі української культури — М.П.Старицький і М.В.Лисенко — були троюрідними братами. Після смерті батьків М.П.Старицький виховувався у родині Лисенків, батько композитора Віталій Романович був його опікуном. Родові дерева Старицьких і Лисенків перетнулися ще раз, коли М.П.Старицький одружився на рідній сестрі композитора — Софії Віталіївні (16, с.7,13) .

Мати Н.Є. Вернадської — Марія Іванівна Зарудна — походила з багатого поміщицького роду, батьки її володіли великими маєтками у Харківській губернії. М.І.Зарудна одержала чудову домашню освіту, знала декілька іноземних мов. За спогадами няні родини Старицьких М.М.Діжечки, записаними полтавським краєзнавцем, вернадисткою О.В.Чупруновою, Марія Іванівна була маленька, повна і надзвичайно гарна, навіть у старості. Вона також згадує, що стіни кімнати у її будинку по вулиці Інститутській у Полтаві були завішані фотокартками із зображенням Льва Толстого за різними роботами, Старицькі були «толстовцями» (22). Відношосини із зятем — В.І. Вернадським — у Марії Іванівни були теплими і щирими.

Серед Зарудних було багато відомих діячів. Дядько Н.Є. Старицької — Сергій Іванович Зарудний — юрист, спеціаліст з державного права, один із реформаторів судової системи в Росії, сенатор (4, с.220). Кузина Н.Є. Вернадської — донька С.І. Зарудного Катерина Сергіївна Зарудна-Кавос — талановита художниця, яка по духу і культурі була близька всій родині Вернадських. К.С. Зарудна-Кавос — автор першого живописного портрета В.І. Вернадського, який вона виконала у 1913 р. у Шишаках. Цей портрет і ще одне накреслення вуглиною портрета вченого у профіль роботи Зарудної-Кавос зберігаються у Літературному музеї Пушкінського дому в Санкт-Петербурзі (24, с.12,13).

Відомий український зоолог, мандрівник Микола Олексійович Зарудний — двоюрідний небіж М.І. Старицької. Ім'ям цього вченого названо ряд нових видів хребетних і комах. Він відзначений Російським географічним товариством медалями та премією ім. Пржевальського (10, с.188-189). Декілька праць ученого присвячені вивченню орнітофауни Полтавщини — «Птахи долини Орчика і ближніх степових ділянок» (1892) і «Нотатки з орнітофауни Харківської і Полтавської губерній» (1911) (22).

Вивчення генеалогічного древа В.І. Вернадського дає можливість зробити висновок про родинні зв'язки Вернадського з ря-

дом славетних родин, що подарували людству багатьох діячів науки, культури і мистецтва, багато з них тим чи іншим чином були пов'язані з Полтавщиною.

Бібліографія

1. Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Мол. гвардия, 2001. — 484 с.: (Жизнь замечат. людей; Сер. биограф.; Вып. 800).
2. Апанович О.М. Україна в духовному світі Вернадського // Золоті ворота. — 1993. — Вип. 3. — С. 54—78.
3. Вернадский В.И. Дневники: Март 1921 — август 1925. — М.: Наука, 1998. — 214 с.
4. Вернадский В.И. Дневники, 1917—1921: (Январь 1920 — март 1921) / Сост. С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская, М.Ю. Сорокина. — К.: Наук. думка, 1997. — 326 с.
5. Вернадский В.И. Дневники, 1935—1941: в 2 кн. / В.И. Вернадский; (сост. В.П.Волков). — М.: Наука, 2008. — Кн.1: 1935—1938. — 444 с.
6. Вернадский В.И. Дневники, 1935—1941: в 2 кн. / В.И. Вернадский; (сост. В.П.Волков). — М.: Наука, 2008. — Кн. 2: 1939—1941. — 295 с.
7. Вернадский В.И. Публицистические статьи. — М.: Наука, 1995. — 313 с.
8. Вернадский В.И.: Фотоальбом / Сост. В.С. Неаполитанская. — М.: Планета, 1988. — 240 с.
9. Вернадський В.І. Із спогадів. Перший рік Української академії (1918 — 1919) // Наука і культура. Україна. — К.: Знання, 1988. — Вип. 22. — С. 39—64.
10. Воробьев К.А. Записки орнитолога. — М.: Наука, 1978. — 255 с.
11. Гирич І. Листи В.І. Вернадського до В.Л. Модзалевського // Хроніка 2000. — К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2004. — Вип. 57/58. — С. 616—623.
12. Гумилевский Л.И. Вернадский. — 3-е изд. — М.: Молодая гвардия, 1988. — 255 с. (Жизнь замечат. людей. Сер. биограф. Вып. 6 (325)).
13. Дражевська Л. В.І. Вернадський // Хроніка 2000. — К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. — Вип. 35/36. — С.366—385.
14. Дмитрієнко М., Томазов В. Костянтинівичі та Вернадські: (Генеалогічні студії) // Українське слово. — 1995. — 23 березня. — №12. — С. 12.

15. Кигим С.Л., Ольховська Л.В., Батуринець Р.В. Родинні зв'язки Вернадських і Короленків // Всеукраїнська студентська наук.-практ. конф. "Науково-педагогічна спадщина академіка В.І. Вернадського як планетарне явище". — Полтава, 2001. — С. 50—53.

16. Лисенко М.В. У спогадах сучасників / Упор. Остап Лисенко. — К.: Музична Україна, 1968. — 82 с.

17. Митці України: Енцикл. довідник / За ред. А.В. Кудрицького. — К.: УЕ, 1992. — 848 с.

18. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: тип. Т-ва Фронцкевича Г.Л. и К°, 1908. — Т. 1. — А—Д. — 518 с.

19. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: тип. Т-ва Фронцкевича Г.Л. и К°, 1910. — Т. 2. — Е—К. — VI, 720, 20 с.

20. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-Литография С.В.Кульженко, 1912. — Т. 3. — Л—О. — IV, 824, 24 с.

21. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К.: Типо-Литография С.В.Кульженко, 1914. — Т. 4. — П—С. — IV, 832, 26 с.

22. НА ПКМ. — П. — Спр. 01-73. — Арк. 37.

23. НА ПКМ. — П. — Спр. 02-95. — Арк. 13.

24. Неаполитанская В.С. Вернадский глазами художников. — М.: Изд. Дом Ноосфера, 1998. — 47 с.

25. Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства (1802—1902 гг.): Очерки по архивным данным. — Полтава: Издание Полтавского дворянства, 1907. — Т. 4. — 303 с.

26. Павловский И.Ф. Полтавцы иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.: С 182 портретами. — Полтава: издание ПУАК, 1914. — 294 с.

27. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 г. — Полтава: Типо-Литография Губернского правления, 1910. — 479 с.

28. Понсов В.А. Его родословная // Природа. — 1988. — №2. — С. 125-128.

29. Страницы автобиографии В.И.Вернадского / Сост. Н.В. Филиппова. — М.: Наука, 1981. — 349 с.

ПОДРУЖЖЯ ВЕРНАДСЬКИХ – ПІВВІКУ РАЗОМ: «ДУША В ДУШУ, ДУМКА В ДУМКУ»

Олена Халимон

Полтавський краєзнавчий музей

*Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
Лиш приходить подібне кохання...*

Володимир Сосюра

56 щасливих років едали Володимира Івановича Вернадського з дружиною Наталією Єгорівною. Про нього написано багато статей і книжок. Про неї? Що можна написати про неї – була дружиною геніального В.І. Вернадського? І тільки. Як мало і як багато – бути дружиною неординарного чоловіка. Тільки ставши дорослими, діти Вернадських оцінили подвиг своєї матері. “Вона була досить незвичайною жінкою, величезної сили духу і любові”, – так написала про свою матір донька Ніна уже в зрілі роки (10, с.130).

Зі своєю майбутньою дружиною Наталією Єгорівною Старицькою, донькою видатного політичного діяча Росії, ліберала та реформатора, члена Державної Ради Є.П.Старицького, В.І. Вернадський познайомився взимку 1885 р. (9, с. 5). Зустрілись вони на зборах гуртка з вивчення літератури для народу, що пізніше переріс у студентське товариство “Братство”. Молоді люди займались перекладами іноземних книг, комплектуванням і розсиланням у провінції бібліотечок літератури для народу. Один із друзів В.І. Вернадського Іван Гревс згадував, що у гурток Н.Є.Старицька внесла “... живі і привабливі рисочки особистого характеру, тонку жвавість і доброту, літературні смаки, спостережливість, палкий інтерес до життя” (8, с.70).

Наталія Єгорівна походила з дружної багатодітної сім’ї. Родина Старицьких мала восьмеро дітей (трьох синів і п’ятьох доньок) (3, с. 143). Наталя – найстарша серед сестер. У різних джерелах дата і місце її народження подаються по-різному. За одним із них Н.Є.Старицька народилася 23 листопада 1860 р. у селі Валковні Полтавської губернії (12,

с. 620), за іншою, найбільш вірогідною, — 21 грудня 1860 р. (6, с. 219) у Тифлісі (10, с. 164). Дитячі та юнацькі роки Наталя провела в Грузії, де тоді служив її батько Єгор Павлович (сенатор, голова Тифліської Судової Палати), там же закінчила пансіон. В особистому фонді В.І. Вернадського збереглося декілька зошитів Н.Є. Старицької, що містять конспекти наукових робіт з історії, політекономії, історії німецької літератури (9, с. 5). Вони свідчать про широту та серйозність інтересів їх власниці. Крім групи з вивчення народної літератури, Наталя Старицька входила до Товариства по доставлянню коштів Вищим жіночим курсам, до Комітету письменності та Комітету при Тверському опікунстві бідних тощо. Дівчина привертала до себе увагу внутрішньою чарівністю, начитаністю, широтою світогляду, самостійністю міркувань, знанням іноземних мов. У гурток Наталя внесла риси особистого характеру — доброту, літературний смак, спостережливість, жагучий інтерес до життя. Зовнішньою красою не відрізнялась, проте мала чисту і ясну душу. Вона була середнього зросту, мала густе русаве волосся, сірі очі (1, с. 50). Серйозна, задумлива, скромна, наче непомітна. Насправді ж у ній приховувалася внутрішня сила і навіть пристрастність. До зустрічі зі Н.Є. Старицькою Володимир Вернадський вважав, що немає в світі такого почуття, яке не можна було б перебороти. Та зустріч ця все змінила. Наталя припала до душі молодому В.І. Вернадському і залишилася у його серці назавжди. Кохання захопило юнака, надало нових сил. Він відчув, що не уявляє своє подальше життя без Наталі. У травні 1886 р. Володимир освідчився дівчині і запропонував стати його дружиною. Н.Є. Старицька зізналася В.І. Вернадському: "...я могла зразу говорити з Вами як зі старим другом, який все зрозуміє і всьому буде щиро співчувати..." (9, с. 6). Та незважаючи на це, Наталія Єгорівна не відразу дала згоду на шлюб. Її непокоїла різниця у віці (вона була старша за В.І. Вернадського на два роки), та ще й вважала себе некрасивою. Остаточне вирішення питання відклали до осені, коли родина Старицьких повернеться з відпочинку, а до того часу Володимиру Івановичу було дозволено писати листи, що він і робив щодня. В особистому фонді В.І. Вернадського збереглося 1586 листів до нареченої, потім дружини за період із 1886 по 1940 рр., тобто більше, ніж піввіку (9, с. 3). Наталія Єгорівна протягом усього життя була найближчим, найчутливішим кореспондентом. Їй Володимир Іванович довіряв усе: і подробиці наукового експерименту, і сумніви в самому собі, і розчарування в людях, і нові найскладніші наукові чи філософські узагальнення. Листування переповнене ніжними почуттями. "Дорога, рідна моя, золота, моє щастя, моя Тутя, Натуся, Наталочка", — ці пестливі слова

є в кожному листі. Наречений у червні 1886 р. В.І. Вернадський пише: "...тільки думка про Вас збільшує, підсилює мою діяльність, мою енергію, моє бажання і здатність до роботи. Без Вас я залишуся нікчемою, проте я відчуваю, що при Вашій підтримці, при участі я спроможний буду зробити що-небудь..." (9, с. 44). Через шість років, у 1892 р.: "Сьогодні 6 років нашого весілля... Ці шість років — такі гарні роки" (10, с.97). Прожито разом чверть віку (1911 р.): "Моя дорога Натусю — завтра 3 вересня — 25 років нашого дорогого мені, близького життя. Я не люблю річниць і ювілеїв..., та мені хотілося б у цей день бути поблизу тебе, моєї рідної, палко коханої..." (6, с. 109).

Дев'ятого червня відбулося знайомство нареченої з родиною Вернадських, а через 3 місяці, третього вересня 1886 р., вони одружилися і прожили разом щасливе життя, повне кохання, взаємної поваги і розуміння. В.І. Вернадський швидко влився у велику, дружну родину Старицьких, простий уклад життя якої був близький його серцю. Про це вчений писав: "Я увійшов найтіснішим чином у всю родину Наталі — Старицьких... Сергій Іванович Зарудний (дядько Н.Є. Старицької) сміючись говорив Наталі: "Звідки ти вибрала собі такого Старицького, як Володимир." (11, с. 53). З новими родичами у В.І. Вернадського склалися теплі і щирі стосунки, особливо з тестем — Єгором Павловичем. Тож не випадково свого первістка молоді подружжя назвало на його честь Георгієм (Єгором). Після смерті Є.П. Старицького В.І. Вернадський у часописі "Російські відомості" надрукував некролог, де високо поцінував заслуги тестя: "Кому доводилось близько з ним спілкуватися, збереже до кінця життя його образ — образ людини, яка не шукала у житті особистої вигоди, постійно відчувала громадянський обов'язок..." (5, с. 298 — 299). Теплими словами згадує В.І. Вернадський у щоденниках і свою тещу: "Мила і дорога старенька Марія Іванівна — маленька, худенька, горбатенька, повна оригінального і великого "Я"..." (4, с. 167).

Наталії Єгорівні Старицькій судилося стати дружиною людини такого масштабу, як В.І. Вернадський, з його могутнім інтелектом, безперервним прагненням до морального вдосконалення, цілеспрямованістю, самовідданістю у роботі, активною громадською діяльністю. Жінка виявилася гідною свого призначення. Вона жила інтересами чоловіка, з притаманним їй розумом, тактом, жіночністю створила саме ту сімейну атмосферу, що якнайкраще сприяла прояву неординарної особистості її чоловіка. Наталія Єгорівна стала турботливою дружиною, помічницею в роботі, підтримкою у важкі хвилини. Молоді поселились у трикімнатній квартирі центрального райо-

ну Петербурга — на Васильєвському острові. Своє помешкання вони обставили простими меблями, які прослужили їм усе життя і зараз зберігаються в кабінеті-музеї В.І. Вернадського в Інституті геохімії та аналітичної хімії у Москві. У квартирі подружжя почали збиратися члени гуртка з вивчення народної літератури та друзі по “Братству”. Наталія Єгорівна стала душею гуртка. Її доброта, чуйність, уміння зрозуміти і вислухати кожного приваблювали багатьох. Чимало людей приходили до неї як до щирого друга, бо вона була уважним слухачем і мудрим порадиником. Саме від матері донька Ніна успадкувала інтерес до людей і стала пізніше лікарем-психіатром. У Наталії Єгорівни було своє коло друзів, власні інтереси, проте духовна близькість із чоловіком була настільки великою, що життя одне без одного вони не уявляли. Всіх, хто знав цю родину, зворушувало до глибини душі їх подружнє життя. Йому було притаманне те, що становить людське щастя: глибока духовна близькість, велике взаємне кохання, повне розуміння одне одного, спільність інтересів, взаємна турбота про дітей і дім. Цінуючи час, Володимир Іванович дбайливо ставився до робочого режиму. Дотримання його лягло в основному на плечі дружини. Простий і по-діловому розмірений побут родини вона вела з дивовижним тактом і навіть талантом, створюючи Володимирі Івановичу всі зручності у роботі і сприятливі умови для фізичного та морального відпочинку. Наталя Єгорівна була невтомною помічницею чоловіка, хранителькою його кабінету, де всі речі мали власне місце, як прилади у зразковій лабораторії. Поки в ужиток учених не ввійшла друкарська машинка, вона ретельно переписувала рукописи В.І. Вернадського з усіма складними формулами, редагувала лекції та статті і навіть робила фотоілюстрації до окремих його робіт. Через її руки пройшли фактично всі наукові праці вченого. Тому не випадково Володимир Іванович у присвяті до збірника “Біогеохімічні нариси” назвав дружину невтомною помічницею у роботі, яка “неухильно відносилася до життя, як до справи любові до людей...” (2, с. 5). Наталя Єгорівна дуже багато читала, особливо полюбляла філософську та художню літературу. Вона вдосконалювала знання французької та англійської мов заради чоловіка, бо робила для нього чимало перекладів, а також допомагала у листуванні з іноземними кореспондентами.

Подружжя Вернадських належало до когорти людей, які прагнули своєю працею приносити людям користь. Їх об’єднувала спільність духовних інтересів, сумісна діяльність на ниві народної освіти. Так, у 1891 р. вони активно працювали в Московському комітеті письменності (6, с. 86), а у 1908 — 1911 рр. (вже разом із сином Георгієм) — у То-

варистві слов'янської культури (4, с. 191). Володимир Іванович близько до серця приймав тяжке безправне становище народу в Росії. Він щиро вірив, що все можна виправити, якщо дати народу знання, залучити його до культури. На одному із засідань Московського комітету письменності В.І. Вернадський підняв питання про необхідність відкриття недільних шкіл у Моршанському повіті Тамбовської губернії. Справжню битву довелося витримати Наталії Єгорівні з обер-прокурором найсвятішого синоду К.П. Победоносцевим, який перешкоджав створенню таких закладів освіти. Ця енергійна жінка звернулася безпосередньо до сенату, зуміла отримати необхідний дозвіл, і школи були відкриті. Дружина поділяла навіть політичні погляди свого чоловіка. Відомо, що В.І. Вернадський з жовтня 1905р. до літа 1918 р. був одним із засновників і беззмінних членів Центрального комітету партії конституційних демократів (7, с. 307), а Наталія Єгорівна у 1905-1907 рр. технічним секретарем (у сучасному розумінні) Московського міського комітету цієї партії (4, с.31). Найближчий друг родини О.О.Корнілов згадував, що дім Вернадських у Москві під час проведення установчого з'їзду партії в жовтні 1905 р. став досить відомим. У ньому, фактично розмістилися не лише секретаріат партії, а й центр різноманітних університетських справ. Чимало людей приходило у цей час до їхнього помешкання. Наталія Єгорівна не мала ні хвилини спокою, проте порядок занять Володимира Івановича не порушувався (7, с. 312).

Плинув час, у родині з'явилися діти – син Георгій (Гуля) та донька Ніна. Життя сім'ї будувалось на взаємоповазі та повній довірі. Двері в кімнату матері та кабінет батька були завжди відчинені для дітей. Подружжя жило дружно, без суперечок, на дітей ніколи не підвищувався голос. Згадуючи батьків, Ніна Володимирівна писала: “У нас у родині завжди було так багато любові! Батько був для мене всім” (6, с. 85). Проте важлива роль Наталії Єгорівни теж підкреслювалася: “Вона була безмежно скромна... Та, якби не вона, хто знає – досяг би батько того, чого він досяг. Вона була його генієм, його хранителем і його совістю. ...вона завжди підтримувала міцність його духу.” (10, с.129-130). У сім'ї панували любов, довіра, розуміння. Незважаючи на те, що Володимир Іванович часто бував у відрядженнях, експедиціях, безперервно займався науковою роботою, він чимало часу присвячував дітям. Тож не випадково донька Ніна вважала його своїм найближчим другом. Для Володимира Івановича не існувало поділу на справи службові і справи сімейні.

Родина жила скромно, задовольнялася найнеобхіднішим, проте на книги завжди знаходились кошти. Дітей рано прилучили до музики

та літератури. У сім'ї практикувалися вечірні читання вголос. Володимир Іванович обожнював усе живе. Дітям він теж прищепив любов до природи, навчив слухати землю, відчувати себе частинкою Космосу.

З 12-річного віку син Георгій їздив разом із батьком у експедиції. Дружина і діти були в курсі всіх справ Володимира Івановича. “Скільки думок і уваги вони вклали в наше виховання, скільки любові і розуміння!” — пригадувала Ніна, уже ставши дорослою (10, с. 127).

Доля розкидала дітей Вернадських по світу, та духовна єдність між членами родини, незважаючи на роки розлуки, ніколи не припинялась. Служіння людям, самовіддача — ці принципи, виховані в сім'ї, вони пронесли через усе життя. Листування батьків і дітей налагодилося досить швидко і було пройняте таким взаєморозумінням і любов'ю, що, здавалося, ніби молоде і старше покоління Вернадських ніколи не розлучалися. На початку Великої Вітчизняної війни батьки довго не мали звістки від Ніни та Георгія. Тоді Володимир Іванович написав листа радянському послу у США М.М.Литвинову з проханням повідомити дітям, що вони з дружиною знаходяться у Боровому в Казахстані, і в них усе гаразд.

Справжнім ударом долі стала для Володимира Івановича несподівана хвороба і раптова смерть дружини третього лютого 1943 р. Навіть про улюблену роботу у цей час вчений говорить, що він “не машинка” і без моральної підтримки жити не може (8, с. 417). Осиротілий Володимир Іванович знаходить розраду в роботі — невпинній і напруженій. На п'ятий день після втрати дружини він знову повертається до науки, з величезним творчим піднесенням береться за закінчення книжки про симетрію для відправлення її у видавництво. Він пише на початку твору присвяту Наталі Єгорівні, де зазначає: “Цей синтез моєї наукової роботи і думки ...присвячую пам'яті мого безцінного друга, моєї помічниці у роботі ..., людині великої духовної сили і вільної думки, діяльної любові до людей...” (6, с. 219). Таким чином, найголовніша з усіх робіт вченого стала одночасно і духовним пам'ятником вірній дружині.

Н.Є. Вернадська похована в Боровому на місцевому цвинтарі. Так закінчився життєвий шлях жінки, яка присвятила своє життя великому науковцю і стала для нього моральною опорою, надійною підтримкою у всіх труднощах і перипетіях. За власним висловом В.І. Вернадського, їх спільне життя, що тривало майже 56 років, було прожите “душа в душу, думка в думку” (10, с. 86).

У своїх листах діти, як могли, намагалися підтримати і приголубити самотнього батька. Ніна запрошує його до себе у США. Першим бажанням Володимира Івановича було погодитися. Проте

після повернення з евакуації у Москву на вченого навалилося стільки невідкладних справ, що питання поїздки відпало само по собі. Незважаючи на це, листи В.І. Вернадського до доньки, як завжди, наповнені любов'ю і ніжністю: "Дорогоцінне мое дитя! Давно не писав вам, та не минає і дня, щоб я про вас не думав!" (10, с. 121).

Троюрідний брат В.І. Вернадського — видатний письменник-демократ В.Г. Короленко влучно відзначив, що головною сутністю чоловіка є ставлення його до любові та жінки. Тож така неординарна особистість, як Володимир Іванович Вернадський, є для нас і прийдешніх поколінь взірцем не лише наукового генію, а й великої любові, ніжності, турботи і людяності.

Бібліографія

1. Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Мол. гвардия, 2001. — 484 с. — (Жизнь замечат. людей; Сер. биогр.; Вып. 800).
2. Вернадский В.И. Биогеохимические очерки 1922-1932 гг. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — 250 с.
3. Вернадский В.И. Дневники, 1917 — 1921: Январь 1920 — март 1921. — К.: Наук. думка, 1997. — 326 с.
4. Вернадский В.И. Дневники. Март 1921 — август 1925. — М.: Наука, 1998. — 214 с.
5. Вернадский В.И. Публицистические статьи. — М.: Наука, 1995. — 313 с.
6. В.И.Вернадский: Фотоальбом / Сост. В.С. Неаполитанская. — М.: Планета, 1988. — 240 с.
7. Волков В. Кадет Вернадский // Нева. — 1992. — № 11-12. — С. 307-320.
8. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский (1863-1945). — М.: Наука, 1982. — 488 с.
9. Письма Н.Е.Вернадской (1886-1889) / В.И.Вернадский. — Сост. Н.В.Филиппова. — М.: Наука, 1988. — 304 с.
10. Прометей: Ист.- биогр. альм. сер. "Жизнь замечат. людей". Т. 15 / Сост. Г.Аксенов; Науч. ред. И.И.Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — 352 с.
11. Страницы автобиографии В.И.Вернадского / Сост. Н.В. Филиппова. — М.: Наука, 1981. — 349 с.
12. Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. — Вип. 57-58. — К., 2004. — 823 с.

ВЕРНАДСЬКІ ТА КОРОЛЕНКИ: БЛИЗКІСТЬ РОДИННА І ДУХОВНА

Світлана Кигим

Полтавський краєзнавчий музей

Віктор Самородов

Полтавська державна аграрна академія

Людмила Ольховська

*Полтавський літературно –
меморіальний музей В.Г. Короленка*

Вернадський дивиться на життя, як на справу любові до людей, до вільного пошуку істини. Ці прагнення поріднюють Володимира Івановича з його троюрідним братом В.Г. Короленком, з яким у нього є родинна схожість.

Л.С.Берг

Дослідження генеалогічного древа В.І. Вернадського свідчить про родинні зв'язки вченого з письменником-гуманістом В.Г. Короленком. Бабуся В.І. Вернадського з батьківського боку, Катерина Яківна Короленко, і дід В.Г. Короленка, Панас Якович, були рідними братом і сестрою (18). В.І. Вернадський характеризував Катерину Яківну, як енергійну жінку, наділену яскравим, вольовим характером (12).

Катерина Яківна Короленко належала до відомої в Україні родини козацької шляхти, серед яких були сотники, полковники значкові й знатні військові товариші. Відомо, що ще з 1784 р. рід Короленків було внесено до шостої частини книги родоводу Київського намісництва (12).

У фондах Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка за № А-2491 зберігається копія унікального документу – постанови Київського дворянського депутатського зібрання

про внесення до родоводу Київського намісництва роду Короленків, що бере початок від Миргородського козачого полковника Івана Короленка, від 20 червня 1784 р. (Копія датована 4 квітня 1835 р.).

Під час війни 1812 р. чоловік Катерини Яківни, дід В.І. Вернадського — Василь Іванович, обдарований військовий лікар, брав участь у походах російської армії, і дружина його супроводжувала. У родині Вернадських збереглися перекази, що Л.М. Толстой у романі “Війна і мир” вивів Катерину Яківну в образі “штаб-лікарської дружини”, яка пробивалася з обозом до свого чоловіка (8). Вчений також зазначав: “Бабуся — Короленко з великої, повної інтелігентських інтересів родини” (5, с. 154). У листі до сина Георгія, надісланого з Борового (Казахстан) 7.06.1942 р., Володимир Іванович писав: “Три мої і твої покоління предків були набагато вище середнього рівня як особистості. Моя бабуся захищала свої права і подала прохання Миколі І. Справу її надруковано в Архіві Державної ради” (20, с. 63).

В.І. Вернадський згадував, що його батько, Іван Васильович, зовні був схожий на свою матір — К.Я. Короленко. Він писав: “Ми пішли в Короленків, а не в Вернадських” (6, с.45).

З родини Короленків В.І.Вернадський також був тісно пов’язаний з двоюрідним братом батька, колишнім військовим Євграфом Максимовичем Короленком. Його батько Максим Якович обіймав посаду начальника митниці в Таганрозі. У нього часто зупинявся імператор Олександр І. Тому Євграфа Максимовича зарахували до елітного навчального військового корпусу. Він був дуже освіченою людиною, сповідував ідеї Вольтера та Руссо, цікавився всіма значними подіями свого часу, славився як великий дотепник (1, 2, 9, 14). Ось яку характеристику дав йому В.Г. Короленко в “Історії мого сучасника”: “Старий був дуже цікавий, розумний та оригінальний”(12, с. 441). За словами племінника, Євграф Максимович “...цікавився всіма питаннями сучасності. Благоговів перед декабристами, схилився перед Руссо та енциклопедистами, був радикал та республіканець” (8, с. 25). Є.М. Короленко вплинув на розумовий розвиток Володимира Вернадського у дитячі роки. Він часто увечері прогулювався з маленьким Володею. При цьому весь час розповідав йому про Всесвіт, походження Землі, роль людини в її перебудові (1, 2, 9). Вже дорослим, згадуючи ці зустрічі з Євграфом Максимовичем, В.І. Вернадський відмічав: “Такий величезний вплив мали ці прості розповіді на мене, що мені здається, що і нині я не вільний від них” (2, с. 20). Про це вчений згадував: “Ніколи не забуду я того впливу і того значення, яке мав для мене цей старий у

перші роки мого розумового життя. І мені інколи здається, що не тільки за себе, а й за нього я повинен працювати, і що не тільки моє, а й його життя залишиться даремно прожитим, якщо я нічого не зроблю” (13, с.32). Дружні стосунки двоюрідного дядька і племінника збереглися до кінця днів Є.М. Короленка.

Цікаво, що прекрасні взаємини можна порівняти з доленосними стосунками між дядьком Максимом і племінником Петрусем, так майстерно описаними В.Г. Короленком у повісті «Сліпий музикант».

Із своїм троюрідним братом, письменником В.Г. Короленком, В.І. Вернадський познайомився в 1877р. в Петербурзі, коли той працював коректором у газеті та друкарні батька В.І. Вернадського “Слов’янська книгодрукарня”. За два роки до цього В.Г. Короленко був виключений з Московської Петровсько-Розумовської землеробської і лісової академії за подачу колективного звернення студентів – вияв громадянської непокори проти існуючого режиму влади. Щоправда, близьких стосунків між братами тоді не виникло. Про це вчений писав: “Він на мене не звертав уваги – між нами була десятирічна різниця у віці” (14, с. 32). У цей час навколо батька В.І. Вернадського – вченого-економіста, редактора журналів “Економічний показчик” та “Економіст” – згрупувався, за словами В.Г. Короленка, “гурток впливових лібералів-конституціоналістів” (12, с.441). Серед них далекий родич Вернадських П.Г. Короленко – пластунський генерал кубанського козачого війська (14). Пізніше цього представника родини Короленків В.І. Вернадський неодноразово згадував у листах до дружини, підкреслюючи, що йому дуже подобається родина П.Г. Короленка, що сам він “людина добра і для пам’яті батька” (16, с. 200).

Зближення В.І. Вернадського і В.Г. Короленка відбулося на Полтавщині під час Першої Світової війни. У 1918р. В.І. Вернадський при Полтавському народному природничо-історичному музеї (тепер краєзнавчий музей) заснував Товариство любителів природи, членами якого були: донька письменника Софія Володимирівна Короленко – літератор, згодом засновник і перший директор Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка, його зять, чоловік молодшої дочки Наталії – Костянтин Іванович Ляхович та сестра дружини Володимира Галактіоновича – Парасковія Семенівна Івановська (10).

Ось як сам Володимир Іванович писав про ті часи: «... крім середовища музею і ентомологів я обертався у середовищі Короленка ...» (3, с. 231).

У цей час родина В.І. Вернадського часто гостювала у письменника в його будиночку по Мало-Садовій 1 (тепер вулиця Короленка). Донька В.І. Вернадського, Ніна Володимирівна Вернадська-Толль, у листі від 21 липня 1974 р. до хранителя кабінету-музею В.І. Вернадського у Москві В.С. Неаполітанської, надісланому з м. Мідлтаун (США), писала: «Володимир Галактіонович Короленко був троюрідним братом мого батька, і він і його дружина і його обидві доньки були нам близькими, як близькі друзі і рідні. Ми з батьком часто проводили вечори у Короленок, пам'ятаю їх їдальню з великим столом і захоплюючі розмови. Він був мені близький як справжній дядько. Вони усі четверо були чудові люди...» (15).

А ось що запам'ятав син ученого — Георгій Володимирович Вернадський, який у листі до полтавця-письменника і краєзнавця П.П. Ротача 6 червня 1971 р. писав: «Я був гімназистом старших класів або студентом університету, декілька раз бував у родині Короленка на вечірках, крім господарів — Короленка, його дружини, 2-х доньок бувало ще декілька чоловік, дружина Короленка завжди розливала чай, завжди були (...) жваві бесіди, душею яких завжди був Володимир Галактіонович» (Особистий архів П.П. Ротача).

Слід відмітити, що саме лист Георгія Володимировича до батька у Полтаву, отриманий наприкінці зими 1918 року, викликав жваву і цікаву дискусію між В.І. Вернадським та В.Г. Короленком. Живучи у Пермі, й працюючи у тамтешньому університеті, Георгій Володимирович відмітив у листі релігійне пожвавлення у цьому російському місті у перший після Жовтневого перевороту рік (3).

Це дуже зацікавило Володимира Галактіоновича. А ось коментар В.І. Вернадського щодо віри брата: «Володимир Галактіонович найбільш терпимо ставиться — він вірить у силу релігії, але вважає, що повинна створитися нова релігія, яка у своїх узагальненнях і космогоніях піде далі наукових узагальнень. У церкві, безпосередньо православній, він бачить багато темного і думає, що цей рух може привести до бузувірства, повернення до старого» (3, с. 56).

Цікаво, що В.І. Вернадський не міг погодитись із такою точкою зору. Його дивувало, що В.Г. Короленко, та його близькі рахувались з «...ірраціональним боком релігії» (3, с. 56).

З огляду на це, видатний вчений занотував у своєму щоденнику наступне: «Для мене ці питання зараз стоять дуже гостро. Якби я був байдужим у релігійному настрої чи приймав основи християнства, я увійшов би у вільну православну церкву. Але для мене основи її

* Слово нерозбірливо.

неприпустимі. А разом з тим я вважаю православ'я (вільну церкву) і християнство меншим ворогом культури, ніж соціалізм, що замінює релігію у тій формі, у якій він охопив маси» (3, с. 56).

Піднята у Полтаві цікава тема, яка обумовлює моральність кожної людини, не втратила свого сенсу навіть після смерті одного з братів.

Так, у листі до І.І. Петрункевича 20 квітня 1924 р. В.І. Вернадський, який був під враженням прочитаної книжки про В.Г. Короленка (мається на увазі праця: Богданович Т.А. В.Г. Короленко. Біографія (1853-1921). — Вып. 1. — Харьков, 1922**), відмічав: «І ось я його (Короленка) прекрасно розумію і те, що я зараз відчуваю, очевидно, і він відчував у своїх моральних рішеннях, які іншими розглядалися як суспільні чи політичні (рішення). Між іншим, ця книжка цікава, тим що вона підкреслює життя Короленка як глибоко релігійної (але не конфесійної) людини, що я думаю, правильно. «Мета — виправдовує засоби» — чим жила і живе російська інтелігенція — була для нього завжди неприпустимою» (19, с. 212).

Такою ж ця істина була й для В.І. Вернадського. Таким чином бачимо, що їх пов'язували не тільки родинні зв'язки, духовно і морально вони теж були дуже близькими.

В.Г. Короленко гостював у В. І. Вернадського на дачі поблизу Шишака, коли відпочивав недалеко у Хатках (13). Родини обмінювались візитами під час перебування у Криму, адже їх дачі знаходились поруч у маєтку Батилиман, розташованому між Ялтою і Севастополем (7).

У 1942 р. на прохання доньок В.Г. Короленка Софії і Наталії В.І. Вернадський влаштував у дитячий санаторій у Боровому, де жили евакуйовані з Москви академіки, трирічну правнучку письменника Наташу (Тусю). Вчений дуже радів з цього, і у листі до свого сина Г.В. Вернадського у червні 1942 року писав: «До речі, зараз — за рідством зі мною — я зміг прилаштувати тут правнучку Володимира Галактіоновича — Наталію Короленко-Ляхович (чарівну 3-річну дівчинку) (20 с. 63). Родина Короленків була дуже вдячна В.І. Вернадському. С.В. Короленко писала дружині вченого: «Я Вас і Володимира Івановича відчуваю як самих близьких і рідних. Ми з Наталією Володимирівною були у скрутному, важкому становищі, і в цей момент Ваша доброта і співчуття прийшли нам на допомогу» (14, с. 373).

У листі до сина Володимир Іванович відмічав: «Тут була донька В.Г. Короленка, а маленька його правнучка — єдиний нашадок. Це

** прим. авторів статті

найближчі мої родичі за Вернадськими» (20, с. 65). Тому не дивно, що до маленької Тусі В.І. Вернадський дуже прив'язався і був щасливий, що допоміг дорогій йому родині. Дівчинка нагадувала йому письменника, і він писав його доньці С.В. Короленко: «Тусік — гарна дитина і явно маленька особистість» (14, с. 373). А у листі до своєї доньки Н.В. Вернадської-Толль він зазначав: «Зустрічі з внучатою племінницею Тусею, що приносять стільки радощів, такі швидкоплинні й короткочасні» (14, с. 381). Слід відмітити, що дитина, до якої серцем і розумом прикипів її видатний родич, — це полтавка, поетеса Наталія Сергіївна Ляхович. Вона мешкає у с. Глинському під Опішнею і добре пам'ятає своє перебування у Боровому та зустрічі з В.І. Вернадським. Разом з Тусею в Казахстані перебувала її бабуся, молодша дочка письменника Наталія Володимирівна. Її сестра, Софія Володимирівна — директор літературно-меморіального музею В.Г. Короленка у Полтаві — в роки фашистської окупації жила у Свердловську, куди була евакуйована більша частина музею.

У той час В.І. Вернадський виявив турботу і про неї. Він звернувся з проханням допомоги до академіків — президентів АН УРСР О.О. Богомольця і АН СРСР В.Л. Комарова. Так, у листі до О.О. Богомольця від 14.06.1942 р. Володимир Іванович писав: «Як найближчий родич В.Г. Короленка по батькові, я знаю, що вона (Софія Володимирівна) зараз недостатньо харчується на картку службовця, яку вона має, але яка її не забезпечує харчуванням. Їй потрібно мати картку робітничу» (11, с. 41).

І в подальшому Володимир Іванович дуже переймався долею Софії Володимирівни. Вони листувалися протягом 1942-1943 років. У листі до С.В. Короленко 10 квітня 1942 р. В.І. Вернадський зазначав: «Вашого батька я не тільки любив і цінував як письменника, по моему батькові Ви є найближчими для мене родичами» (19, с. 221). У листі від 15 квітня 1943 року Володимир Іванович ще раз підкреслює цю думку: «Я дивлюсь на Вас і Вашу сестру як на найбільш близьких людей, тому що Володимир Галактіонович не тільки був моїм кровним, але й дорогим, і близьким духовно» (19, с. 221). Взагалі ж, цей лист до Софії Володимирівни дуже цікавий, адже у ньому Володимир Іванович викладає родичці своє бачення питань наукової етики вченого, ставлення до релігії та інших важливих тем. У листах до свого сина Георгія 1944 року він з жалем зазначав, що нічого не знає про С.В. Короленко і «давно не отримував від неї листів» (20).

В.Г. Короленко для В.І. Вернадського був не тільки близьким родичем, а й улюбленим письменником. На підтвердження цього

наведемо лише деякі приклади. Так, у перший же вечір знайомства зі своєю майбутньою дружиною Наталією Старицькою, В.І. Вернадський захоплено обговорював новий твір В.Г. Короленка «Сон Макара», який був надрукований у березні 1885 року. Ним у той час захоплювалось усе прогресивне російське суспільство. Проводжаючи Наталю додому, Володимир Іванович із захватом «... розповідав їй про автора і про враження, яке на нього справило оповідання його троюрідного брата» (9, с. 38). У подальшому в листах до дружини Володимир Іванович звертав її увагу на нові твори В.Г. Короленка. Так, у 1889 р. у листі з Мюнхена він писав їй: «Почав читати нове оповідання Короленка «Вночі» — із дитячого життя, початок чудовий, і це, здається, дуже гарна річ» (16, с. 257).

Велике враження на В.І. Вернадського, особливо у зв'язку з питанням про смертну кару, справив публіцистичний твір В.Г. Короленка «Побутове явище». Це сприяло тому, що Володимир Іванович як член Державної Ради при обговоренні питання про скасування смертного покарання виступив з різким негативним засудженням урядової політики з цього питання (9, с. 95).

В.І. Вернадський дуже любив і добре знав «Історію мого сучасника» В.Г. Короленка, багато разів при потребі посилався на неї в деяких своїх творах, особливо у щоденниках та листах. З цього твору В.І. Вернадський отримав і включив до своєї «Хронології» відомості про свій рід. У свою чергу, саме в цьому епохальному творі Володимир Галактіонович наводить дуже яскраву характеристику Івана Васильовича Вернадського — свого дядька і батька В.І. Вернадського, називаючи його «єдиною порядною людиною» на всю Росію (2, с. 19).

Відомо, що В.І. Вернадський все своє життя трепетно ставився до книжок, старанно та цілеспрямовано збирав та формував власну бібліотеку. В один з її відділів входили твори видатних вчених, які на думку Володимира Івановича справили «вплив на науку та культуру». В зв'язку з цим дуже важливо, що до зазначеного розділу бібліотеки він включив книжки В.Г. Короленка, поставивши їх поряд з працями О.І. Герцена, Й.-В. Гете, А. Міцкевича та Т. Шевченка (18).

Про єдність поглядів троюрідних братів свідчить такий факт. У 1908 р. велика група відомих політичних і громадських діячів, представників науки і культури звернулася з відозвою «До російської громадськості» із закликом розгорнути боротьбу проти урядового терору, заборонити смертну кару, з цією метою створити «Всеросійську лігу боротьби проти смертної кари імені Л.М. Толстого». Серед тих, хто підписався — прізвища В.Г. Короленка і В.І. Вернадського (14).

Цікаво, що родові дерева Вернадських і Короленків перетинались кількома поколіннями. Сестра В.І. Вернадського Катерина була одружена з Сергієм Олександровичем Короленком — онуком Є.М. Короленка і внучатим племінником В.Г. Короленка. С.О. Короленко закінчив Академію Генерального штабу, служив у Міністерстві державного майна (4). Від цього нещасливого шлюбу залишилась донька Ганна (Нюта), яка після смерті матері із 1910 р. жила у родині Вернадських. Ось що писала про це у своїх спогадах дочка В.І. Вернадського Ніна Володимирівна: «Вона жила в нас як старша дочка ... мій батько її обожнював, і ми усі теж. Вона була близька мені як рідна сестра. Вона була дуже талановита арфістка, дуже самостійна і оригінальна» (17, с. 124-125). Ганна Сергіївна Короленко — арфістка, викладач Петербурзького музичного інституту, була улюбленою племінницею Володимира Івановича. Її портрет разом з портретами батька і дружини завжди знаходився на робочому столі вченого. Після смерті Нюти у 1917 р., образ її постійно виникав у пам'яті В.І. Вернадського. На сторінках щоденника вченого зустрічаються численні спогади про неї. Він писав: «Думка про Нюточку — без яскравого болю, складна, але постійно наповнює моє ество» (2, с.24).

Ознайомлення з історією славетних людей, тісно пов'язаних з Україною — природознавця і мислителя В.І. Вернадського та письменника-гуманіста, публіциста В.Г. Короленка свідчить не тільки про їх родинну та духовну єдність, а й про те, що значну роль у цьому відіграла саме Полтавщина.

Бібліографія

1. Аксенов Г.П. Вернадский. — М. — Мол. гвардия, 2001. — 484с.: (Жизнь замечат. людей ; Сер.биогр. Вып. 800).
2. Баландин Р. Поиски истины: Жизнь и творчество В.И. Вернадского. — М.: «Дет. лит.», 1983.- 320 с.
3. Вернадский В.И. Дневники 1917-1921: Октябрь 1917 — январь 1920 / Сост. М.Ю.Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В.Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.:Наук. думка, 1994. — 270 с.
4. Вернадский В.И. Дневники 1917-1921: Январь 1920 — март 1921 / Сост. С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. М.Ю. Сорокина. — К.: Наук. думка, 1997. — 326 с.
5. Вернадский В.И. Дневники: Март 1921 — август 1925. — М.: Наука, 1998. — 214 с.

6. Вернадський В.І. Із спогадів. Перший рік Української академії (1918 — 1919) // Наука і культура. Україна. — К.: Знання, 1988. — Вип.22. — С. 39 — 64.
7. В.И. Вернадский и Крым : люди, места, события.../ Н.В. Багров, В.Г. Ена, В.В. Лавров и др. — К.: Лыбидь, 2004. — 312 с.
8. В.И. Вернадский: Фотоальбом /Сост. В.С. Неаполитанская. — М.: «Планета», 1988. — 240с.
9. Гумилевский Л.И. Вернадский. — 3-е изд. М.:Мол. Гвардия, 1988. — 255 с.: (Жизнь замечат. людей. Сер. биогр. Вып. 6 (325)).
10. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: 3б. док./ Упоряд. Супруненко О.Б. — Полтава, 1993. — 137 с.
11. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А.Богомольцу/ Сост., подгот. текста, прим. С.Н.Киржаева и В.А.Толстова. — К.: Комис. АН УССР по разраб. научн. наслед. акад. В.И.Вернадского, 1991. — 46 с.
12. Короленко В.Г. История моего современника. — М.: Гос. изд. худ. лит., 1948. — 651 с.
13. Магда В.І., Хурса В.В. З Хаток бачив увесь світ : Історико-біографічний нарис. — Шишаки, 2003. — 109 с.
14. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский (1863—1945). — М.: Наука, 1982. — 488с.
15. НА ПКМ. — Спр. П. 01-73. — Арк.1.
16. Письма Н.Е. Вернадской (1886-1889) / Сост. Н.В. Филиппова. — М.: Наука, 1988. — 304 с.
17. Прометей: Историко — биогр. альм. “Жизнь замечат. людей”. Т. 15/ Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И.Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — 353 с.
18. Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. Думка, 1984. — 236 с.
19. «Я верю в силу свободной мысли ...» Письма В.И. Вернадского И.И.Петрункевичу. Публ. и комм. И.И. Мочалова// Новый мир. — 1989. — № 12. — С. 204-221.
20. “Я смотрю вперед очень оптимистично...” (Письма к сыну и дочери): [1942 г.] // Вопр.истории естествознан. и техники. — 1993. — № 4. — С.56 — 67.

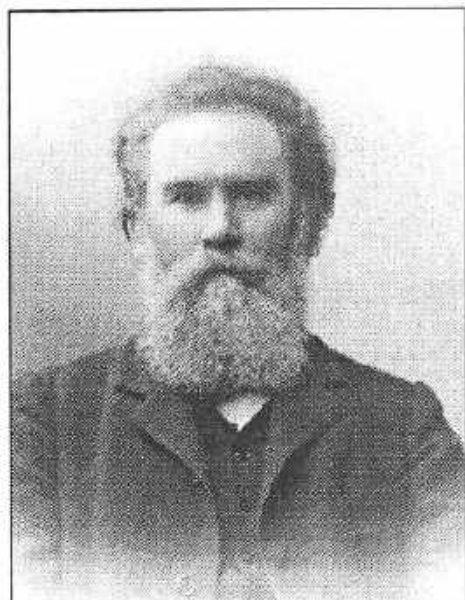
Короленки — найближчі родичі В.І. Вернадського

Є.М. Короленко —
дядько В.І. Вернадського

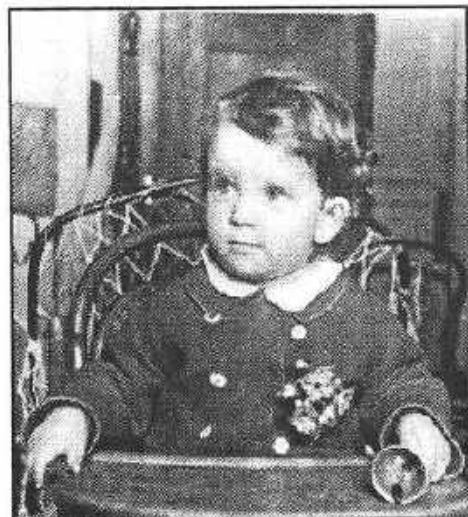
Родина В.Г. Короленка в їдальні свого полтавського дому.
1900 р.

В.Г. Короленко — троюрідний брат
В.І. Вернадського.
(Фото Й.Ц. Хмелевського.
Публікується вперше)

В.Г. Короленко з дружиною та дочками. Фото
Й.Ц. Хмелевського. 1904 р.

Правнучка В.Г. Короленка — правнучата племінниця
В.І. Вернадського — Наташа (Туся) Ляхович
(публікується вперше). 1940 р.

Полтавськими місцями В.І. Вернадського

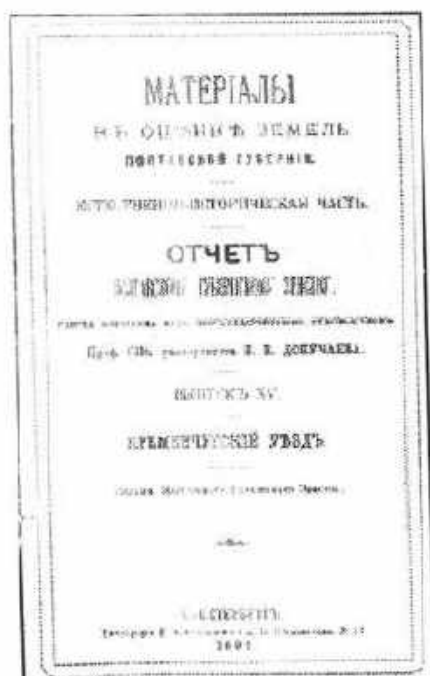
"В.І.Вернадський та
В.В. Докучаєв
у Кременчуці"
[біля готелю "Вікторія"]. З
картини В.І. Дружко. 2003р.

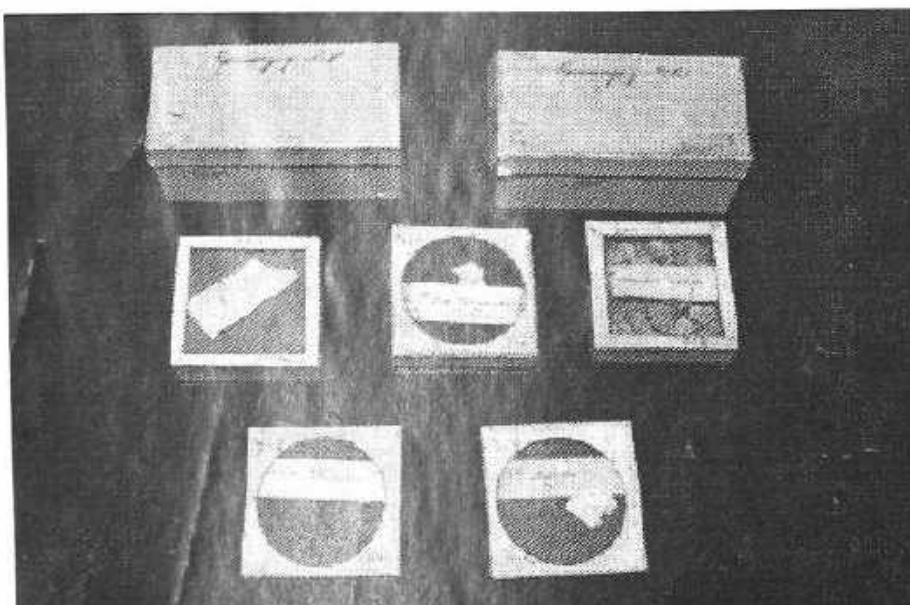
Будинок у Нових Санжарах, у якому бував В.І. Вернадський
(будівля не збереглася)

Кременчуцькі каменоломні за часів В.І. Вернадського

Звіт В.І. Вернадського
про обстеження ґрунтів
Кременчуцького повіту.
1892р.

Зразки ґрунтів Кременчуцького повіту, зібрані
В.І. Вернадським (1890-1891рр.).
З колекції Полтавського краєзнавчого музею

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Світлана Кигим
Полтавський краєзнавчий музей

*Музеї — так у давнину називався храм муз і взагалі місце,
присвячене музам, тобто науці, поезії і мистецтву*

Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона

Ім'я В.І. Вернадського назавжди пов'язане з Полтавським краєзнавчим музеєм — одним з найстаріших в Україні науково-дослідних і культурно-освітніх закладів.

Всесвітньовідомий природознавець та мислитель є одним із фундаторів музею, адже він стояв біля витоків його створення, плідно співпрацював і підтримував зв'язки до кінця життя.

Збірки В.І. Вернадського, зроблені під час дослідження Кременчуччини, увійшли до складу докучаєвської колекції, яка лягла в основу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Це зразки ґрунтів, гірських порід, палеонтологічні знахідки з черепашок викопних видів потретинних молюсків (32 видів) та зубів акул з третинних пісків поблизу Градизька (23, с.8, 23).

У рік відкриття музею (1891 р.) В.І. Вернадський подарував археологічну карту Кременчуцького повіту з позначенням курганів, майданів, решток стародавніх укріплень та місцезнаходжень “кам'яних баб” — пам'яток половецької монументальної культури, а також кілька цих кам'яних скульптур (27, с.18).

В.І. Вернадський високо цінував роль музеїв. Куди б він не приїздив, у кожному новому місті, перш за все, знайомився з його історією, культурою, оглядав визначні пам'ятки, картинні галереї, музеї. Можна назвати багато міст світу, у музеях яких бував і працював учений: Берлін, Гаага, Інсбрук, Лондон, Париж, Стокгольм, Штутгарт, інші. Про це свідчать записи у його щоденниках та багаточисленних листах.

Щодо місцевих (краєзнавчих, крайових) музеїв В.І. Вернадський вважав, що вони відіграють важливу роль у вивченні і збереженні наукового і культурного надбання краю та повністю поділяв думку свого вчителя, засновника першого в Росії краєзнавчого музею в Нижньому Новгороді (1885р.) і першого в Україні такого профілю — Полтавського музею В.В. Докучаєва щодо основних завдань цих закладів — всебічне дослідження природи краю та широка пропаганда природничо-історичних знань серед місцевого населення (18, с.294). Такі музеї В.В.Докучаєв називав “носіями світла і життя” (15, с.305).

Про тісні зв'язки В.І. Вернадського з Полтавським музеєм свідчить багато документів, що зберігаються в архіві Російської Академії наук (м. Москва). Це довідки, помітки, описи, програми, плани і звіти про діяльність музею. Вони є джерелом у вивченні історії Полтавського краєзнавчого музею (1, с.71). З них ми дізнаємося, що у кожен свій приїзд до Полтави видатний натураліст працював у музеї, здійснював експедиції разом з науковцями, поповнював фонди музею геологічними, палеонтологічними і археологічними експонатами. За його свідченням, “був весь час у тісному контакті з земським Полтавським музеєм з його заснування і в ньому науково працював” (26, с.278). За завданням Полтавського губернського земства В.І. Вернадський разом з першим завідувачем музею, кандидатом природничих наук М.О. Олеховським, здійснював численні екскурсії: 1891 р. — с. Гінці Лубенського повіту з метою дослідження Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки (30, с.19); у цьому ж році — у різні повіти Полтавської губернії для додаткових геологічних обстежень, у яких брав участь і В.В.Докучаєв (11); 1897 р. — Кременчуцький повіт і село Гавронці Полтавського повіту для обстеження місцезнаходження залізної руди (12), результати досліджень викладені В.І. Вернадським у статті “Ознаки залізних руд у Полтавській губернії” (9); 1901 р. — с. Висачки Лубенського повіту — вивчення будови Висачківського пагорба (24, с.22), яку він описав у праці “Замітка про геологічну будову Висачок” (4); 1902 р. — с. Мелюшки Новоаврамівської волості Хорольського повіту — обстеження місцевості, де було знайдено кварцову руду з часточками золота (13, с.289). У 1915 р. на запрошення В.М.Щербаківського — першого завідувача археологічного відділу музею, вивчав геологічну будову Гінцівської стоянки (29, с.62).

Тісно співпрацювати з музеєм В.І. Вернадський продовжував і під час тривалого перебування у Полтаві з кінця листопада 1917 р. до першого червня 1918 р. У 1937 р. вчений згадував: “Я знову, як і в минулі роки, тісно зв'язався з музеєм, який швидко розростав-

ся. Музей Скаржинської увійшов до нього, збільшився персонал, штатні місця (Зарецький, Щербаківський, Гавриленко). Працювала молодь... Цікавили питання, пов'язані з викопними ґрунтами..." (3, с.230). Щоденникові записи цього періоду свідчать, що В.І. Вернадський разом із науковим співробітником природничого відділу музею Л.І.Путятю здійснював геологічні екскурсії, працював над обробкою зібраних матеріалів (3, с.72).

Працюючи в музеї, В.І. Вернадський проводив активну організаторську роботу. У березні 1918 р. в стінах цього закладу з членів Полтавського гуртка натуралістів ним було засновано Полтавське товариство любителів природи. Вчений розробив статут, програму товариства, був обраний першим головою його правління (14, с.10-15). У начерку програми В.І. Вернадський перше місце відводив дослідженню природи Полтавщини, що необхідно здійснювати у тісному контакті з музеєм (7), а у статуті товариства в одному з пунктів зазначено організацію виставок і музеїв (14, с.14).

До складу товариства увійшли всі працюючі на той час музейні співробітники: брати Ніколаєви – Валентин Федорович і Микола Федорович, М.І.Гавриленко, Л.І.Путята, Г.І.Бернацький, В.М.Щербаківський, М.Я.Рудинський (14, с.16-19).

26 травня 1918 р. В.І. Вернадський виступив на спільному зібранні членів товариства з доповіддю "Про деякі спостереження, що мають значення в геології" (14, с.33). Текст цієї доповіді (автограф) зберігається в архіві Російської Академії наук (8).

У листі до свого учня, академіка О.Є. Ферсмана, до Москви з Полтави, напередодні від'їзду до Києва (30 травня 1918 р.) В.І. Вернадський дещо детальніше пише про свій виступ у Полтаві: "Я читав у Полтавському товаристві любителів природи доповідь і надішлю її при нагоді з Києва в "Природу" (журнал) – "Про значення для геохімії спостережень за складом і вагою організмів..." З неї побачите, що я хочу зібрати дані спостереження живої речовини" (27, с.36). Ця стаття в журналі "Природа" не була опублікована. З дещо зміненою назвою "Записка про вивчення живої речовини з геохімічної точки зору" вона була надрукована у журналі "Известия Российской Академии наук" в 1921 р. (6).

Про тісні зв'язки В.І. Вернадського з Полтавським музеєм, його науковцями ми дізнаємося з епістолярних матеріалів. Це лист В.І. Вернадського до М.О.Олеховського (1906 р.) з проханням надіслати публікації за полтавське (хорольське) золото (20); лист Л.І.Путяти до В.І. Вернадського (1918 р.) про складнощі у роботі Полтавського

товариства любителів природи (22); три листи (1921, 1934, 1941 роки) В.І. Вернадського до М.І. Гавриленка — орнітолога, зоолога, завідувача природничим відділом музею (19); два листи, датовані 1915р., В.М. Щербаківського до В.І. Вернадського про дослідження Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки. Разом з листами було надіслано чотири фотовідбитки та план розкопок Гінцівської стоянки, викреслений В.М. Щербаківським (25, с.181,182). Слід зазначити, що В.І. Вернадський мав значні інтереси в галузі полтавської археології. Під час відвідування музею оглядав нові надходження археологічного відділу, спілкувався з В.М.Щербаківським. До збірки відділу Володимир Іванович передав знахідки, зроблені у Гінцях: залишки кістяка мамонта (є припущення, що три недатовані хребці мамонта з Лубенщини використані при монтуванні у 1962 р. кістяка мамонта, який зараз експонується у відділі природи музею), зразки мергелю, лесу, валунних глин. Це результати геологічних досліджень В.І. Вернадського, здійснених на цій археологічній пам'ятці (17, с.21).

У дар музею В.І. Вернадський передав і деякі археологічні знахідки, виявлені ним під час спорудження його дачі на Бутовій горі у Шишаках. Символічно, що дачний будинок В.І. Вернадського збудований за кресленням В.Г.Кричевського — автора проекту перлини української архітектури — земського дому — приміщення, у якому тепер знаходиться краєзнавчий музей (10, с.135).

Ці речі походили з насипів двох курганів, знівельованих під час будівельних робіт біля краю мису лівого берега Псла у межах території садиби Вернадських.

В інвентарній книзі музею рукою В.М.Щербаківського записані ці експонати під назвою: "Колекція предметів, які пожертвовані академіком В.І. Вернадським, і знайдених при будівництві будинку його у Миргородському повіті біля містечка Шишаки, на високому лівому березі р. Псла у 1914 році..." Далі перелік цих предметів — булавка або шпилька бронзова та три глиняних пряселечка скіфського часу, датовані VI—V ст. до н. е. (25, с.179). Ці предмети на сьогодні депаспортизовані у складі збірок природничо-історичного музею Полтавського земства, зберігаються серед колекцій краєзнавчого музею і, на жаль, не включені до фонду В.І. Вернадського.

Зв'язки з музеєм учений підтримував і після від'їзду з Полтави.

У 1926 р. він намагався допомогти музеєві у драматичний період його існування, коли було прийнято рішення перетворити музей з наукового на загальноосвітній соціальний заклад (своєрідний політ-освітній кабінет). Тоді музей вибув з ряду наукових установ, припи-

нив видавничу діяльність, були звільнені керівники музею, а на їх місця поставлені неосвічені люди. Були розмонтовані колекції, при перенесенні загинуло багато цінних матеріалів.

Тоді на захист Полтавського музею стали М.І. Гавриленко та заступник директора з наукової роботи етнограф Я.О.Риженко (обох згодом репресували). Вони звернулись до В.І. Вернадського як колишнього Президента Української Академії наук з проханням захистити Полтавський краєзнавчий музей.

Довідку про музей (на той час він називався Полтавський державний музей імені В.Г. Короленка) В.І. Вернадський надіслав до Всеукраїнського археологічного комітету при ВУАН. Водночас звернувся до секретаря ВУАН і свого близького друга А.Ю.Кримського. В ній він писав: “Про багаті колекції музею говорити не доводиться. Досить сказати, тут зберігаються колекції Докучаєва, Скаржинської — палеоліт, етнографія, може вважатися одною з найповніших і найбільших колекцій усього Союзу. Крім цього, музей має наукову бібліотеку близько 15000 томів і заповідний ліс у 139 десятин у Диканьці. Ліс грабово-дубовий на третинних пісках — одне з місць, де працювала експедиція Докучаєва (ур. Парасоцьке)” (5).

Долею Полтавського музею В.І. Вернадський опікувався і в листі до українського вченого М.П. Василенка (8.04.1926р.): “... Я писав Кримському про долю Полтавського музею, який душать. Треба було б його зв’язати з Укрголовнаукою, а не з тією досить варварською установою, з якою він пов’язаний. Адже це дорогоцінний науковий осередок і не тільки з української чи російської, але із загальної точки зору...” (16, с.20). Спільними зусиллями музей було врятовано від фактичного знищення.

У наступні роки В.І. Вернадський надсилав до музею свої праці, зокрема, у 1929 р. — “Про завдання організації прикладної наукової роботи Академії наук СРСР” (Ленінград, 1928 р.) (2), цікавився його діяльністю у листах до М.І. Гавриленка (19) та ґрунтознавця А.А. Ярилова (21).

Полтавський краєзнавчий музей увічніює пам’ять про вченого, який так багато зробив для його становлення та розвитку і який так його любив, називаючи у листі до сина Георгія, датованому 8 серпня 1944р., “дорогоцінним земським музеєм у Полтаві” (31, с.102). Про діяльність вченого розповідає експозиція, створено і поповнюється його музейний фонд (28). В одному із залів відділу природи демонструється слайдофільм “Академік В.І. Вернадський”, наукова спадщина видатного природознавця широко пропагується науковцями

музею під час проведення тематичної екскурсії “В.І. Вернадський і Полтавщина”.

Бібліографія

1. Апанович О. Перший президент // Наука і культура. Україна: Щорічник — К.: Знання, 1988. — Вип. 22. — С. 64-73.
2. А РАН*. — Ф. — 518. — Оп. 4. — Спр. — 107. — Арк. 79.
3. Вернадский В.И. Дневники, 1917—1921: (Октябрь 1917 — январь 1920) / Сост. М.Ю.Сорокина, С.Н.Киржаев, А.В.Мемелов, В.С.Неаполитанская. — К.: Наук. думка, 1994. — 270 с.
4. Вернадский В.И. Заметки о геологическом строении Исачек. 1901 // Тр. Геол. комитета, 1903. — № 7. — С.5. — (В ст. Моразевича).
5. Вернадский В.И. Заметка о Полтавском музее. — А РАН. — Ф. 518. — Оп. 4. — Спр. 107. — Арк. 53.
6. Вернадский В.И. Записка об изучении живого вещества с геохимической точки зрения // Изв. Рос. Акад. наук. — Сер. 6. — Т. 15. — № 1/18. — С. 120 — 123.
7. Вернадський В.І. (Начерк програми діяльності Полтавського товариства любителів природи). — Ф ПКМ**. — Інв. № ПКМ. 73689, Д. 9567.
8. Вернадский В.И. О значении наблюдений над весом и составом организмов для геохимии (О некоторых наблюдениях, имеющих значение в геологии) // А РАН. — Ф. 518. — Оп. 1. — Спр. 28. — Арк. 1 — 26.
9. Вернадский В.И. Признаки железных руд в Полтавской губернии // Хуторянин. — 1897. — № 32. — С. 448 — 449.
10. Губарь В.М., Іщенко Ж.І. Про відновлення садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі // Полтавський археологічний збірник. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч. 3. — С. 132 — 136.
11. ДАПО***. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 3.
12. ДАПО. — Ф. 875. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 6.
13. Доклады Полтавскому губернскому земскому собранию XXXVIII очередного созыва Губернской земской управы 1902 года. — Полтава, 1902. — 730 с.
14. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: 3б. док. / Упоряд. Супруненко О.Б. — Полтава, 1993. — 137 с.

* Архів Російської Академії наук, м. Москва.

** Фонди Полтавського краєзнавчого музею.

*** Державний архів Полтавської області.

15. Докучаев В.В. Сочинения. Т. VII. Статьи и доклады. Организация сельского хозяйства в России. Популярны лекции 1880 – 1900. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 504 с.

16. Из эпистолярного наследия В.И.Вернадского. Письма украинским академикам Н.П.Василенко и А.А.Богомольцу / Сост., подгот. текста, прим. С.Н.Киржаева и В.А.Толстова. – К.: Комиссия по разработке научного наследия акад. В.И.Вернадского, 1991. – 46 с.

17. Кигим С.Л., Кондратенко Т.К. Природничі колекції музею К.М.Скаржинської // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 2002. – № 2. – С. 21 – 24.

18. Левинсон-Лессинг Ф.Ю. Памяти В.В.Докучаева // Труды Почвенного института им. В.В.Докучаева. – Л.: Изд. АН СССР, 1927. – Вып. 2. – С. 289 – 347.

19. Листи В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка від 4.09.1921; 24.02.1934; 8.05.1941. – Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 29988, Д. 3407; Інв. № ПКМ. 29989, Д. 3408; Інв. № ПКМ. 29990, Д. 3409.

20. Лист В.І. Вернадського до М.О.Олеховського від 20.10.1906. – Ф ПКМ. – Інв. № ПКМ. 76998, Д. 9774.

21. Лист В.І. Вернадського до А.А.Ярилова від 22.09.1944. – НА ПКМ*. – Спр. П. 02 – 177.

22. Лист Л.І.Путяти до В.І. Вернадського від 18.06.1918 // В.І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Бібліогр. покажч./ НАН України. НБУВ; Уклад.: Л.В.Беляєва, Л.С.Новосьолова та ін.; Наук. ред. В.Ю.Омельчук. – К., 2003. – С. 206.

23.(Олеховский М.А.) Естественнo-исторический музей Полтавского губернского земства: Описание коллекций. – Полтава, 1899. – 90 с.

24. Отчёт о Естественнo-Историческом Музее Полтавского губернского земства за 1903 год. – Полтава: Тип. Фришберга Л., 1904. – 24 с.

25.Супруненко О.Б. З листування з Володимиром Вернадським //Полтавський археологічний збірник: Пам'яті В.М.Щербаківського (1876-1957). – Полтава: ВЦ “Археологія”, 1995. – Число 4. – С. 178 – 183.

26. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. – Изд. 2-е. испр. и доп. К.: Наук. думка, 1988. – 368 с.

* Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею.

27. Сытник К.М., Стойко С.М. Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.

28. Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: Тематичний каталог / Укладач Кигим С.Л. — Полтава: Видання ПКМ, 2002. — 34 с.

29. Щербаківський В.М. Розкопки палеолітичного селища в с. Гонцях, Лубенського повіту в 1914 і 1915 р. // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Вип. 1. — Полтава, 1919. — С. 61-78.

30. Яковлева Л.А. Основні етапи досліджень поселень з житлами та іншими конструкціями з кісток мамонта басейну Дніпра (До 130-річчя розкопок Гінців) // Кам'яна доба України: Збірник наукових статей. — Вип. 4. — К.: Шлях, 2003. — С. 18-42.

31. Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично: (Письма к детям. 1944-1945 гг.) // Вопр. истории естествознан. и техн. — 1994. — № 2. — С. 98-106.

Полтавці з оточення В.І.Вернадського

Микола
Іванович
Гавриленко

Олександр
Васильович
Знаменський

Яків
Кіндратович
Імшенецький

Микола
Васильович
Курдюмов

Костянтин
Іванович
Ляхович

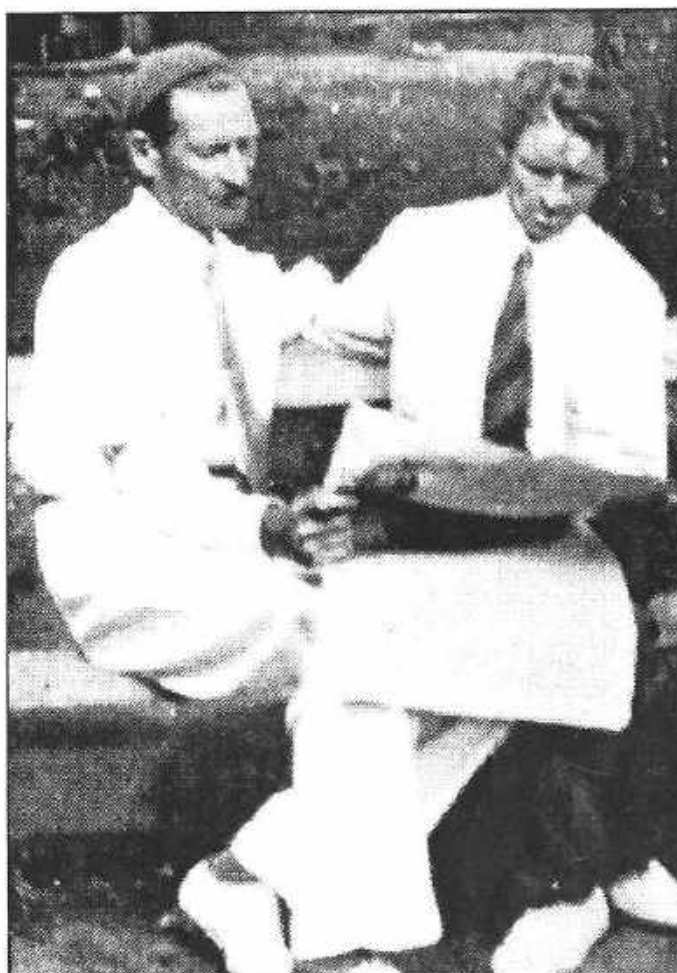
Михайло
Олександрович
Олеховський

Єгор
Павлович
Старицький

Юрій
Юрійович
Соколовський

Микола Федорович Ніколаєв
та Валентин Федорович Ніколаєв

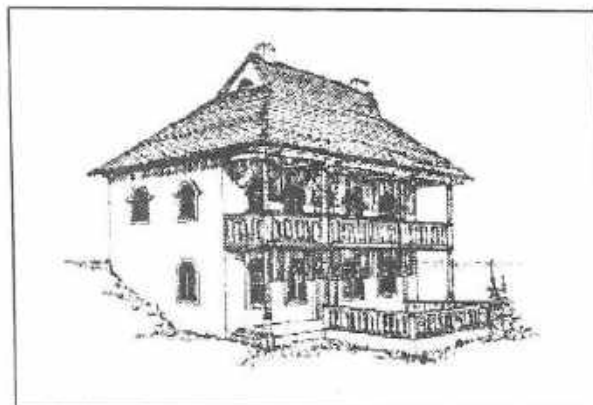
Південне Приютіно родини Вернадських – Бутова гора

О.О. Корнілов (другий ліворуч), за ним
Ніна Володимирівна (дружина Георгія),
Георгій Володимирович, Володимир Іванович
і Ніна Володимирівна Вернадські
біля вікового дуба. 1916 р.

Малюнок дачі В.І. Вернадського
на Бутовій горі, зроблений
дочкою вченого Ніною по пам'яті

Проект відновлення дачі В.І. Вернадського
(арх. В.І. Губарь, Ж.І. Іщенко). 1994 р.

Подружжя Вернадських на пагорбі над Пслем.
1916 р.

В.І. Вернадський. З малюнка
К.С. Зарудної-Кавос. Бутова гора. 1913 р.

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ У ШИШАКАХ

Володимир Хурса
краєзнавець, селище Шишаки

У Шишаках на «Кобилі» в лісі я працював з великим піднесенням. Я з'ясував для себе основні поняття біогеохімії, різку відмінність біосфери від інших оболонок Землі, основне значення в ній розмноження живої речовини.

В.І. Вернадський

Шишаччина дала світу письменника М.В. Гоголя, науці — двох академіків О.О. Богомольця і Ю.О. Митропольського, на багато років прихистила видатних діячів культури — В.Г. Короленка, В.Ф. Панову, поета, етнографа К.К. Случевського, літератора М.А. Дмитрієва, художників В.Г. Кричевського, Ф.Г. Кричевського, О.Г. Сластіона, лікаря О.О. Волкенштейна, правників Б.О. Кістяковського та В.В. Беренштама, і серед них — найвеличнішу постать науки — В.І. Вернадського (1, 14, 18).

П'ять частинок літ. Одна мить. Але немає на Планеті іншої географічної точки, де б учений працював так плідно. Ось тому топонім Шишаки відомий науковому світу. Приємні, значимі, великі оцінки наукової роботи вченого на Бутовій. Недарма кращі біографи вченого — Г.П. Аксенов та Л.І. Гумілевський, відмічали це. Так, Г.П. Аксенов, писав: "Світлом 1916 року освітлена вся його доля...". Вслід за А.Г. Назаровим, він називав успіх В.І. Вернадського того часу "Болдинською осінню", а Л.І. Гумілевський, — "Дев'ятим валом" (1, 14, 17).

Що ж привело В.І. Вернадського до Шишак?

Покликало літо. Покликала природа: річка, ліс, чудові місця та краєвиди. Бажання усамітненості і зосередження. Вернадські мали заміське житло, хутір Шигаїв на Тамбовщині, який згодом став Вернадівкою, а ще пізніше, і залізничною станцією. Не любили Вернадські Тамбовщини: холод, вітри, полинні степи...

З дитинства, з часу життя сім'ї у Харкові Володимир Іванович назавжди полюбив Україну (18). Брав участь в експедиції В.В. Доку-

чаєва з дослідження ґрунтів Полтавщини. І ось щасливий випадок: Старицькі, батьки Наталії Єгорівни, дружини, залишають Петербург і оселяються у Полтаві. Друг сім'ї Н.Я. Янович, ще з часів проживання у Тифлісі, гостинно прийняла Старицьких, а згодом вони тут же спорудили флігель.

Був літній відпочинок Вернадських на дачі у Красовських у Шишаках. Красовський — полтавський адвокат, приятель Григорія Старицького, брата Наталії Єгорівни. Його дача була майже в лісі на околиці селища, нижче поселення сенатора К.К.Случевського. Тільки подалі, до Полківницького урочища, в напрямку Яресьок. Приглянулися Вернадським Шишаки. Красою природи. Вирішили спорудити тут житло для літнього проживання.

Весна 1913 року, лист О.Є. Ферсману: "Тут весна — гарно. Їздив до Псла, та виявилось, що чудовий куточок, який хотів придбати у цьому році, не продається, та я зовсім не розумію, чому власниця нам оголосила це після оглядин. У всякому разі, поїздка була чудовою" (21).

А через місяць 12 десятин землі, зайняті лісом, були куплені. Очевидно, власниця продала садибу у травні, щоб отримати значно більшу суму. То була Бутова гора. Вище третьої долини від Шишаків. Відстань близько 5 км. Ближче до с.Яреськи. Крутизна до Псла. Серед глибокої долини в напрямку річки на відстані приблизно 250 метрів від рівнини пагорб, немов рукотворний насип, у верхній частині покритий розкішною ковилою. Такі протяжні підвищення серед лісових долин у Шишаках називали "Кобилами". На Бутовій горі — Бутова "Кобила". Вона і була частиною дороги до берега Псла. Садиба простягалася аж до річки, до золотистого піщаного пляжу. Підряд на спорудження будинку отримав Леонтій Сердюк, шишаччанин, козацького походження, який серед місцевих людей виділявся високою порядністю. Будівництво розпочали вже в середині травня. Спочатку оглянули будинок літератора М.А. Дмитрієва у Яреськах. Будували за кресленнями Василя Григоровича Кричевського, архітектора і художника, автора проекту будинку Полтавського земства (тепер краєзнавчого музею).

Якою була садиба Вернадських? Відповідь знаходимо у спогадах друга сім'ї, професора Олександра Корнілова. Вони відносяться до 1914 року. "У цей рік ми вирішили поїхати у нове пристанище Вернадських, розташоване на річці Псьол, придбане ними у минулому році і в цьому році відбудоване. Маєток цей всього у 12 десятин, вкритий дубовим лісом, знаходиться у Полтавській губернії. Розташований на крутому березі Псла, відкриває огляд на річку і

протилежний низький берег на декілька десятків верст. Дорога від Яресьок — 7 верст на конях. Цей переїзд зовсім не відрізнявся краєвидами, тому коли ми підходили майже до нового будинку, то нічого особливого не відчували, і тільки ввійшовши на терасу у перший раз побачили красу його місцезнаходження.

“Великий” будинок тоді ще мав не дуже привабливий вигляд одноповерхового дому, без ганку, тоді як з іншого боку він був у два поверхи і мав третій, мезонін, і з великою дубовою терасою, з якої відкривався вид на Псьол; кращий краєвид був з балкончика маленької кімнати у мезоніні, над терасою. У “великому” будинку було одинадцять кімнат. Із них сім розміщувалися в головному поверсі: три внизу і одна в мезоніні. Будинок обійшовся всього в п’ять тисяч карбованців, хоч у ньому були домашній водопровід, ватерклозет і ванна. Направо від будинку, майже не спускаючись униз, можна було перейти на “Кобилу”, покриту ковилою, з якої відкривається вид, подібний тому, як із верхнього балкончика будинку. Третій вид наліво від будинку на віддалі з чверть версти, через долину, яка спускається до Псла з Бутової гори, обривом підіймається над Пслом сажнів на п’ятнадцять висоти, звідси було видно сусідні дачі — Г.Є.Старицького і “величний замок” найближчого сусіда В.І. Яковенка...” (З листа О.О.Ліна, кореспондента «Литературной газети», до автора цієї розвідки).

О. Корнілов писав про “великий дім”. У бік Яресьок була споруджена гарна селянська хата. Там жив селянин із села Яресьок М.І. Третяк разом із сім’єю. Він був господарем двору. У верхній частині садиби посадили ряд тополь. Двір обгородили гарним селянським тином. Тут цвіли мальви і соняшники. Вся сім’я поважала український сільський колорит. Господар називав своє поселення хутором. Чом не хутір? У господарстві доглядали корову, коней.

Володимир Івановичу було 50 років, коли він уперше прибув у Шишаки. Бутова гора зачарувала: безмежна голуба запсільська далечінь, піщані бархани, ліс, квіти. Спів пташок і ковила. Полюбив Бутову гору з першого погляду. Любов В.І. Вернадського до цього куточка нашої землі влучно передають слова з його листа професору Я.В. Самойлову влітку 1914 р.: “...прямо їду до себе додому на Псьол” (1, с.24).

За англійським звичаєм, В.І. Вернадський давав назви новому поселенню. Вони збереглися на поштових конвертах: спочатку Бутова Кобила, Бутова гора, а потім досить часто Ковил-гора. Найбільш приємна, подвійна назва. Зберігся фотознімок: Володимир Іванович і Наталія Єгорівна на тому найулюбленішому місці, де

росла ковила: Наталія Єгорівна сидить на землі, а Володимир Іванович стоїть поруч і пильно вдивляється в далечінь.

Ось як про ті часи у 1968 році, у бесіді з автором цієї розвідки згадував Леонтій Трохимович Сердюк: “Вернадські були дуже гарні, уважні до нас люди. Всі вони були раді жити на Бутовій у власному будинку. З нами частіше був Георгій: рослий, міцний, красивий. Щедрою була Наталія Єгорівна. Одного разу нас пригостив Володимир Іванович. Після обіду вирішили відпочити. Хтось із хлопців затяг “Там, де Ятрань круто в’ється”, всі підхопили і понеслась по лісу пісня. Знімаючи хлопці, побачивши, що за ними стоїть Володимир Іванович, перестали співати. А він попросив продовжити і все слухав і слухав” (архів автора).

Влітку 1913 року В.І. Вернадський на Бутовій горі був мало. Але про її красу він писав Якову Самойлову: “Тут тепер дуже гарно. Я починаю відходити тепер від міської сутолоки і весь повний всяких планів і починань, і бажань” (1, с.202). Поважав талановитого геолога і організатора Якова Самойлова. Разом працювали в Московському університеті, а у 1913 році разом брали участь в роботі Геологічного Конгресу.

Очевидно, Володимир Івановичу бажалося мати талановитого друга поруч, щоб звіряти, осмислювати з ним свої роздуми: “Я все-таки маю надію, що Ви завернете подивитися ці місця, і можливо, влаштуєтесь десь поблизу, тоді літом зможемо частіше зустрічатися” (1, с.202).

У липні він відправився на сесію Геологічного Конгресу до Канади та Сполучених Штатів. Завершенням будівництва керував син Георгій. Тим не менше, коротке перебування Володимира Івановича у Шишаках у 1913 році відзначилось науковою працею “До питання про хімічний склад ґрунтів”. Її висновки цікаві й оригінальні для свого часу. За В.І. Вернадським, ґрунт — продукт живих мікроорганізмів, мінералів і сонячної енергії. Він впливає на атмосферу, гідросферу, поширює свій вплив на глибинні кам’яні нашарування літосфери (16).

Один з глибоких аналітиків наукової спадщини В.І. Вернадського професор І.І. Мочалов прийшов до висновку, що кожен п’ятий лист наукових праць вченого належить дослідженням ґрунтів. Деякі вчені навіть вважають, що без згаданої публікації могло не статися розробки вчення про біосферу.

За висновком академіка І.М. Забеліна у праці “До питання про хімічний склад ґрунтів” В.І. Вернадський “вперше вжив поняття “біосфера”, “область біосфери”, ніяк їх не розшифровуючи” (17).

І.М. Забелін слідкує за розвитком думки В.І. Вернадського: 1914 рік, вчений у виступі вживає фразу про “поверхневу кірку землі”, і знову думка не знаходить тлумачення, але термін “біосфера” ототожнюється з життям. Черговий етап: В.І. Вернадський починає підходити до проблеми “біосфера” як комплексної оболонки: кора, життя, газова оболонка. Пізніше вчений підключає до кірки гідросферу, і насамкінець — “живу речовину”.

У спогадах Володимир Іванович писав: “Мені здається тепер, що те просте і нове поняття про живу речовину, як про сукупність живих організмів, яке мною введено в геохімію, дозволило мені позбутися тих ускладнень, які проникають в сучасну біологію, де в основу покладено життя на протилежність косній матерії”. Але це вже буде 1916 рік, найзнаменитіший із усіх років наукової роботи В.І. Вернадського.

Мало довелося бути В.І. Вернадському і у 1914 році на Бутовій. На початку літа разом з учасниками радієвої експедиції він уже був у Забайкаллі (1).

На Бутовій іде розмірене життя: золотистий пляж: на крутому повороті Псла, привабливий молодий ліс, купання, ігри, читання, прогулянки. Дві жахливі звістки порушили ту розміреність.

Професор І.М. Гревс приніс із Шишак звістку: війна. І знову телеграма: помер Федір Федорович Ольденбург, старший із братів Ольденбургів, найближчих друзів Вернадських. Із Бутової В.І. Вернадський і О.О. Корнілов надіслали телеграму другу С.Ф. Ольденбургу в зв'язку зі смертю його старшого брата: “Подумки переживаємо з тобою наше спільне горе...” (1, с. 194).

У той рік, добираючись до Шишак, через довгу дорогу довелося надивитися всього. Бачив патріотичне піднесення. На Захід мчали ешалони. Народ проводжав солдатів піснями, бажав перемоги. Якраз того часу виникла ідея створення Комісії з вивчення природних продуктивних сил КЕПС (1).

Наука має сприяти державі в таку тяжку годину. Така комісія була створена на початку 1915 року, і вже скоро КЕПС вийшла з академічного на урядовий рівень.

З серпня 1915 року В.І. Вернадський писав О.Є. Ферсману з Бутової: “Нам потрібно буде дуже енергійно рухати Комісію про продуктивні сили Росії, а тому, можливо, була б потрібна Ваша присутність у Петрограді 20-21 серпня... на перший план треба буде висунути видання збірника... Вийти із війни без катастрофи можна лише піднесенням доступних продуктивних сил і посиленням творчої і

продуктивної роботи населення. Доведеться пращовати не покладаючи рук..." (7, с.544).

Уже у 1916 році комісія організувала 14 експедицій в різні райони країни (1). В.І. Вернадський очолював КЕПС. За роки її існування (1915-1930 рр.) світ побачило 80 випусків збірника "Материалы для изучения естественных производительных сил России" (7). Такою діяльною була натура В.І. Вернадського.

Надто цікавим було літо 1915 року на Бутовій горі. Георгій привчаївся до сільського життя: купив три десятини землі, поруч із садбою. Полюбився український одяг — вишита сорочка, солом'яний бриль. Орав і сіяв. Обмолочувати снопи возили до Леонтія Сердюка у Шишаки.

Згадуючи ті часи, вчитель С.М. Паламарчук так писав про них у своїх спогадах: "Мені було 11 років і я добре запам'ятав той день, коли у мого дяді Леонтія Трохимовича обмолочували снопи пшениці, вирощені на Бутовій горі. Біля кінної молотарки старанно розв'язували снопи Ніна Вернадська, ще одна дівчина та кремезний, дужий парубок. Я тоді ще не знав, що то був Георгій. Обідали всі за одним столом, їли дерев'яними ложками" (архів автора).

Із усіх років Володимир Іванович цього року мешкав на Бутовій найдовше: цілих два місяці. Жити серед чудової природи було для нього вищою радістю. 12 січня 1982 року Ніна Вернадська писала в листі до В.С. Неаполітанської: "Ще один спогад про батька. Він так любив усе живе — звірів, квіти, ліс, ковилу, степ, небо, зірки. Зараз пригадую, як він постійно вчив мене любити і бути бережливою з усім живим..." (16, с.129).

Для В.І. Вернадського Бутова гора була райським куточком. Немов про нього тієї пори сказав Е.Баратинський у одному зі своїх віршів.

*С природой одною он жизнью дышал,
Ручья разумел лепетанье
И голос древесных листов понимал,
И чувствовал трав прозябанье
Была ему звездная книга ясна
И с ним говорила морская волна.*

Того літа першим приїхав сюди, на Бутову гору, О.О. Корнілов з дружиною Катериною Антипівною та дочкою Талочкою. Так назвав її батько на честь першої дружини Наталії, яка померла. Потім

прибули Вернадські і Гревси. Дружина професора Гревса Івана Михайловича двоюрідна сестра Наталії Єгорівні. Поріднилися дві відомі родини — Зарудні і Старицькі: батько чотирьох Зарудних і мама сімох Старицьких — рідні брат і сестра. А тепер вони відпочивають на Бутовій разом.

Була тут ще одна із сестер Зарудних, Катерина Сергіївна Зарудна-Кавос. Знаменитий Ілля Репін відносив її “до видатних художниць, які закінчували стару Академію мистецтв”. Кавос написала портрети видатних людей: В.С. Соловійова, К.Н. Бестужева-Рюміна, В.Ф. Комісаржевської, А.Ф. Коні, І.М. Крамського, О. Бенуа. На жаль, доля художниці була трагічною. І.М. Гревс залишив у спогадах: “Вона померла наприкінці 1917 року від немилосердної хвороби, викликаной потрясінням страшного року” (17, с.110) Тут, на Бутовій, Катерина Сергіївна написала два портрети В.І. Вернадського.

Весна 1916 року. Тільки через 20 років спогадами В.І. Вернадський відтворить своє наближення до головного: “Для мене була зрозуміла закономірність і нерозривність геохімічних процесів ще більш різких, ніж процесів мінералогічних і у живій, і мертвій матерії на поверхні землі, яка мені уявлялась у той час уже біосферою” (18, с.282).

Літо 1916 року. Шишаки, Бутова гора. І знову із спогадів Вернадського: “У Шишаках на “Кобилі” в лісі я працював з великим піднесенням. Я з’ясував для себе основні поняття біогеохімії, різку відмінність біосфери від інших оболонок землі, основне значення в ній розмноження живої речовини. Я розпочав писати з великим натхненням, з широким планом викладу” (16, с.173). А ось ще один акцент того часу: “...я постарався залишитися на точній емпіричній основі і ввів у геохімію просте і нове поняття про живу речовину як сукупність живих організмів, нерозривно пов’язаних із біосферою як невіддільна її частина або функція...” (1, с.214).

Вперше поняття “жива речовина” вчений вживає у 1908 році в листуванні з Я.В. Самойловим; перебуваючи на відпочинку у Бретані (Франція), він писав: “...З’ясовується, що кількість живої речовини в земній корі є величина незмінна. Тоді життя є така ж вічна частина космосу, як енергія і матерія” (16, с.176).

Який зміст вкладав В.І. Вернадський у поняття “жива речовина?” Це сукупність живих організмів — рослин, тварин, мікроорганізмів, людини. У спогадах В.І. Вернадський писав про те, що те просте і нове поняття про живу речовину, як про сукупність живих організмів, яке ним введено в геохімію, дозволило йому позбути-

ся тих ускладнень, які проникають до сучасної біології, де в основу покладено життя, на протилежність косній матерії.

Ґрунт, біосфера, жива речовина — головна тема роздумів. Що таке біосфера? За висновком академіка В.С. Соколова, В.І. Вернадський не дав (не ставив своєю метою) якогось енциклопедичного точного визначення. Він немов би розкривав зміст поняття біосфери з різних сторін стосовно з іншими поняттями, які уже утвердилися в науці (16, с.179).

Біосфера, за В.І. Вернадським — це організована оболонка земної кори, “поєднана життям”, “Межі біосфери обумовлені, перш за все, полем існування життя” (16, с.179).

Найдоступніше: біосфера — це плівка життя, яка оточує тверду масу Землі. Ще доступніше у Р.К.Баландіна, одного з блискучих популяризаторів учення В.І. Вернадського: біосфера — це “зона взаємодії літосфери, гідросфери та променевої енергії Сонця” (5).

Головна сила біосфери — жива речовина. Так на Бутовій горі, у Шишаках, В.І. Вернадський розпочав роботу, щоб довести планетарну роль живої речовини: за 4-5 мільярдів років змінилася наша планета, жива речовина утворила кисень, азот, вуглекислий газ атмосфери, нафту, вугілля, гірські породи і навіть граніт. Тверду оболонку Землі В.І. Вернадський назвав “областю минулих біосфер” (17).

За В.І. Вернадським, жива речовина утворює на Землі суцільну тонку поверхню, в якій концентрується вільна хімічна енергія, засвоєна з енергії Сонця. Тисячі реакцій окислення живої речовини мільярди років поглинають кисень, а життя відновлюється в необхідних кількостях.

Жива речовина з’явилася науковому світу новим поняттям. У Шишаках на Бутовій горі, де своє поселення господар називав “хутірцем”, виникла нова наука, названа триєдиним терміном — біогеохімія.

З 1916 року розпочався перегляд усіх основних уявлень природознавства. Раніше вважалося, що живе з’явилося із ускладнень з інертної матерії.

Все заглиблюючись у наукові роздуми, В.І. Вернадський писав: “Корені всякого відкриття лежать далеко в глибині, і як хвилі, що б’ються з розгону на берег, багато разів хлюпочеться людська думка навколо готового відкриття, поки не прийде дев’ятий вал” (14, с.5).

Аналітики вчення В.І. Вернадського єдині у своїх висновках: дев’ятий вал прийшов до нього якраз у Шишаках, налюбимій його Ковил-горі (14).

Відомий австрійський геолог Едуард Зюсс, автор знаменитої тритомної праці “Лик Земли” вклав у поняття “біосфера” геологічний зміст. В.І. Вернадський дав йому нове звучання.

В уяві багатьох людей поняття “дача” асоціюється з поняттям — відпочинок. Думка В.І. Вернадського працювала всюди, все життя. Другим його постійним захопленням була історія науки. У Шишаках, з огляду на це, науковцем була написана праця “Із записок з польського питання” (9, с.211). Вченого турбувало те, що до того часу не була з’ясована культурна роль слов’янських народів в історії світової наукової думки.

Літо 1916 року дало нам дорогоцінну історичну пам’ять: фотографію В.І. Вернадського в оточенні друзів та їх дітей у розщелині велетенського дуба, овіяного легендами. Володимир Іванович у глибині, ліворуч Олена Григорівна Ольденбург, дружина С.Ф. Ольденбурга, неодмінного секретаря Академії наук. На передньому плані професор О.О. Корнілов з дружиною і дочкою та дітьми друзів.

1917 рік. Великі події. Члени Державної Ради ставлять вимогу перед імператором зректися престолу. Під телеграмою стоять також підписи В.І. Вернадського і С.Ф. Ольденбурга, виборних членів Ради.

9 червня Володимир Іванович пише листа О.Є. Ферсману у Сімферополь: “Ми швидко йдемо до якоїсь катастрофи, але я все-таки не втрачаю надії, що ми вийдемо з неї не дуже постраждавши. Думав поїхати на місяць відпочити в Шишаки ...” (1, с.217). Прибув В.І. Вернадський в Шишаки 8 липня. Друзі цього року вже не приїздили. Тут господарювали Ніна, дочка, і служниця Прасковія Кирилівна Казакова.

У листі до Наталії Єгорівни Володимир Іванович пише: “Гуляю, броджу, багато дуже думаю і читаю. Зараз головною роботою являється накреслення давніх моїх роздумів і думок про живу речовину з геохімічної точки зору. Мені хочеться змістовно викласти — скільки зможу без книг, виписок (залишилися у Петрограді) і підрахунків — свої думки. Над ними думаю і до них постійно повертаюся десятки років...уже написав більше 40 сторінок і думаю, що перед від’їздом закінчу” (1, с.220).

Ось як характеризує стан вивчення живої речовини того часу аналітик вчення В.І. Вернадського Г.П. Аксенов: “Жива речовина... Всі її частини, всі складові «деталі» лише входять у стрій природи, несуть свою хімічну функцію. Значить, у живої речовини — своє місце у природі, не випадкове місце. А раз не випадкове, значить,

живе не могло з'явитися, влаштуватися в природі. Воно було завжди. Живе — вічне. Постійне. Світова константа” (1, с.200).

Вчення про біосферу є одним з найвеличніших із найбільш цікавих із усіх праць В.І. Вернадського в галузі природознавства. З виходом “Біосфери” світ визнав, що це закінчене вчення створив В.І. Вернадський.

Учений визначив простір, який охоплює біосфера Землі: це вся гідросфера до максимальної глибини океану, верхня частина літосфери материків до глибини 2-3 км, нижня частина атмосфери... Він ввів у науку інтегральне поняття про “живу речовину” і став називати біосферою область існування на Землі живої речовини.

В.І. Вернадський дослідив енергетичний баланс Сонячної системи, і зокрема питання про теплову і електромагнітну енергію, яку Земля отримує від Сонця. Розгадав організованість нашої планети: жива речовина сама створює собі умови для життя. З'ясував закономірності поширення живої речовини в біосфері, геохімічну енергію живої речовини. Розвинув ідею про вирішальну роль мікроорганізмів у живому нашаруванні планети, про участь живої речовини в утворенні ґрунту. В.І. Вернадський з'ясував біологічний характер простору — часу. Вперше ввів поняття вічності життя (2, с.52). Точніше: життя було завжди, протягом всієї геологічної історії Землі. В.І. Вернадський створив нове, теоретичне природознавство.

Із Бутової листом Я.В. Самойлову вчений висловлює мрію отримати Палац і прилеглу територію Гатчини для організації наукового центру... І раптом у двадцятих числах серпня він одержує телеграму з Петрограда: С.Ф. Ольденбург, який на той час був призначений міністром освіти третього коаліційного Тимчасового уряду, запрошує його на посаду товариша (заступника). Не міг відмовити другу. Настала криза уряду. С.Ф. Ольденбург іде у відставку. Новий міністр С.С. Салазкін попросив Володимира Івановича залишитися.

Розгораються історичні події. Більшовики захоплюють владу. Міністри Тимчасового уряду відправляються до Петропавлівки. Але не всі. Соціалістів звільнили. Залишилися заступники. Таким чином Тимчасовий уряд продовжував діяти. Уряд видає звернення до народів Росії. Відкрито називає події жовтня узурпацією влади більшовиками. Влада має перейти до Установчих Зборів. В.І. Вернадський як заступник міністра підписав Звернення. Його життю загрожує небезпека. Він кадет, член ЦК партії. І тоді Володимир Іванович отримує “відрядження” від Академії для продовження наукової роботи в південних районах (15).

19 листопада В.І. Вернадський своєчасно залишив столицю, адже 28 листопада В.І. Ленін спеціальним декретом оголосив кадетів ворогами народу. Через Москву і Полтаву він приїздить до Шишак. На станції Яреськи його ніхто не зустрічав: телеграму отримали через декілька днів. Самотність лісової дачі в будь-яку годину могла бути принадою для любителів наживи. Настали холоди. Вирішили зимувати у Полтаві в Георгія Старицького (11).

В середині 80-х років ХІХ століття група молодих людей створила Братство. Вернадські, Шаховські, Ольденбурги, Гревси, Корнілови, були найбільш діяльними членами Братства. Ішов процес морального удосконалення (24). Жити для людей, жити відкрито — таким був їх головний моральний принцип. Мріяли створити Приютіно — місце для спеціального проживання, щоб там було житло, земля, яку можна було здавати в оренду. Не здійснилася мрія. Ні маєток Машук Петрункевичів, ні маєток Малашкіно, який купив Д.І. Шаховський, не стали Приютіним. Справжнім Приютіним, південним, стала Бутова гора, Шишаки. Недарма Ніна Володимирівна, дочка В.І. Вернадського, згадувала про Шишаки і про життя на березі тихої і лагідної річки як про земний рай (1, с. 193).

Яка доля друзів В.І. Вернадського? В.І. Вернадський пережив усю чоловічу частину Братства. Всіх жінок пережила дружина Дмитра Шаховського — Анна Сиротініна. Вона пережила всіх.

С.Ф.Ольденбург помер у 1934 році. Олена Григорівна Ольденбург, дружина, у 1941 році опинилася у Саратові, в евакуації. Дуже бідувала. В.І. Вернадський із своєї Сталінської премії надіслав їй 6000 карбованців, крім того, оплатив видання мемуарів С.Ф.Ольденбурга. Померла у 1955 р.

Рано пішов із життя невтомний О.О.Корнілов. Напередодні грізних революційних подій переніс два інсульти. Георгій Вернадський відвіз його до члена Братства, професора Ушинського, до Кисловодська. Там він прожив усю громадянську війну. Повернувся до Петрограда, помер у 1925 році (21).

Професор І.М.Гревс, який як і О.О.Корнілов, на Бутовій бував найбільше, помер у Ленінграді в травні 1941 року. Дружина і дочка загинули в блокадному рідному місті. Наталія Єгорівна Вернадська померла 3 лютого 1943 року у Боровому (Казахстан), куди прибули у липні 1941 року в евакуацію. Життя і взаємовідносини цих прекрасних людей у нашому краї були справжнім проявом ноосфери. Наша природа, пісні шишаччан, які линули вечорами широкою долиною

наді Пселом, до самої Бутової, прикрашали їхнє життя, радували серця. Всі вони були закохані в Україну і в Шишаки.

На Бутовій Вернадські — батьки перенесли багато хвилювань. У липні Георгій надіслав листа: “Іду на фронт рядовим”. 25 липня 1917 року батько відписує йому хвилюючим за своєю логічністю переконливим посланням. Він не забороняв. Він радив.

Ніна покохала козака-красеня. А його вдруге мобілізували до війська. Не дочекалася. Щоденник Володимира Івановича тих років наповнений роздумами, хвилюваннями про ці події (11).

В.С. Неаполітанська, “зберігач” кабінету-музею В.І. Вернадського, налагодила листування з його дочкою, яка проживала у Сполучених Штатах: “Моє листування з Ніною Володимирівною Вернадською-Толль розпочалося 12 січня 1968 року і закінчилося у травні 1986 року, коли я відправила останнього листа, на якого відповіді уже не отримала... У січні 1985 року вона поховала чоловіка, а 22 травня 1986 року померла, прохворівши останні декілька місяців грипом... За час листування з Ніною Володимирівною я отримала від неї 208 листів” (16, с.121).

Листування побудували так: В. С. Неаполітанська надсилала запитання, а Ніна Володимирівна відповідала. З її відповідей ще раз переконуємося, що всі Вернадські дуже любили Шишаки, Бутову гору, власний будинок. Завжди поспішали сюди після довгої розлуки. Любили природу, Псьол, любили людей, доброзичливо ставилися до них, у міру можливостей допомагали їм. То була тяжка пора: війна, розруха, чоловіки на фронті, у багатьох сім'ях напівголодне існування.

Згадуючи дитинство, Ніна Володимирівна писала в одному з листів: «У нашій сім'ї завжди було так багато любові і ласки» (16, с.121).

В листі від 2 серпня 1975 року вона згадувала: “Коли я пригадую своє дитинство, батько завжди частина всього, що я пам'ятаю. Я завжди, все життя могла йому абсолютно вірити і все сказати про себе, і він завжди все сприймав і старався зрозуміти. Він нас всіх любив глибокою повною любов'ю” (16, с.121).

З листа від 5 грудня 1975 року дізнаємося: “Про Шишаки: це був чарівний будинок. Був чудовий вид на Псьол, а за ним, вдалині, за 20-25 верст білили Великі Сорочинці...” (16, с.122).

28 березня 1976 року: «Я уже декілька років не малювала, але постараюсь намалювати наш будинок» (16, с.124).

У посланні від 29 квітня 1977 року дочка вченого згадує: «Про меблі в будинку в Шишаках. Вони були дуже прості. Взагалі мої батьки лю-

били все просто. Одягалися вони теж просто... Це не те, що вони жаліли гроші. Книги, наприклад, купували за будь-яку ціну» (16, с.125).

Подальші листи Ніни Володимирівни дають теж унікальні відомості про те, як Вернадські жили в Шишаках, а саме 15 жовтня 1978 року вона писала: «Де були книги в Шишаках? Книги були в шафах вздовж стіни в їдальні на першому поверсі» (16, с.129).

“Ми називали наш будинок там «Кобилою» або «Лиса гора». На лівому березі річки Псьол був ряд пагорбів, їх називали «кобили». На нашій «Кобилі» (праворуч від будинку, якщо дивитися на річку, росла ковила (цілина!)” (16, с.129).

Вернадські і їх друзі любили шишацький ярмарок. У Шишаках було три ярмарки: літній — на клечану неділю. Відвідували, звичайно ж, саме цей ярмарок. Купували посуд, іграшкові вироби Опішнянських кераміків. Барвистий ярмарок був великою радістю. Звідси везли подарунки друзям до столиці.

О.О. Корнілов був дуже енергійною людиною. Його в Шишаках цікавило все. На підтвердження цього наведено його спогади: “Незабаром взяв участь у місцевих громадських справах. З Ніночкою, Анною Сергіївною і Георгієм я два рази був на зборах місцевої опіки, головою якої ми вибрали Володимира Івановича Яковенка. Участь у ньому була надзвичайно корисна, оскільки я здобув деякі зв’язки з місцевими діячами і, зокрема, з селянами” (21, с.139).

І далі: “Одного разу я був на повній сходці місцевого кооперативу. Ці члени були місцевими селянами, враження від зібрання у мене залишилося дуже гарне...Селяни представляли багато симпатичних осіб, захоплених українофільською пропагандою, яка тут проводилась дуже успішно...”. Багато у О.О. Корнілова цікавого в спогадах про Шишаки: “Стали діяти заново створені місцеві установи. Анна Сергіївна Короленко і Ніночка Вернадська вступили в число переписувачів місцевого населення і отримали в своє розпорядження деякі суми для підтримки найбільш бідуючих сімейств” (21, с. 139-140).

О.О. Корнілов залишив для нас гарні спогади про Анну Короленко, племінницю В.І. Вернадського, яка прожила в сім’ї дядька близько семи років, як рідна дочка, після смерті своїх батьків. Анна померла у 1917 р.

О.О. Корнілов пише: “Важко було сказати, кого він любив більше — її чи власних дітей. Анна Сергіївна була дуже гарна собою, висока брюнетка з прекрасними великими очима. Трималася вона дуже люб’язно, але дещо замкнута і недоступно, хоч у той же час просто” (21, с. 140).

Її арфа прикрашала життя всіх на Бутовій. Чотири літа прожив тут О.О. Корнілов разом з дружиною та дочкою. З його спогадів читаємо: “Ці чотири літа злились в один прекрасний день спокою, тиші та любовного спілкування” (1, с. 192).

Варто прослідкувати за подальшим розвитком подій, після народження глибинної ідеї у Шишаках на Бутовій горі.

Так Г.П. Аксенов відмічав: “Дія тієї пружини, яка закрутила його життя і виштовхнула до нових горизонтів у найбільшій невідповідній час у Шишаках, напередодні російської смуги, тільки, починалася (1, с. 412). Сам же В.І. Вернадський (3 листа до Президії АН СРСР про надання наукового відрядження за кордон 9 березня 1933 р.) відмічав: “Основою життя, метою моєю є наукова робота. Я віддав їй усе життя. Я глибоко переконаний, ясно бачу зараз, що той шлях, по якому я неухильно іду з 1916 року і стараюся вести інших, є шлях правильний, який повинен привести до великих і важливих досягнень.

Мені випало на долю підійти до нового узагальнення, яке вже тепер впливає на людську думку. Але це тільки початок...

Науково вдумуючись і науково поглиблюючись все далі протягом 18 років, я не бачу вказівок на помилку” (7, с.585).

“...Шлях, по якому я не ухильно іду з 1916 року...”, тобто від часу відкриття у Шишаках на Бутовій горі.

В.І. Вернадський залишив Бутову гору незадовго до Новоріччя 1918 року. Закінчився шишацький період його життя. Але це сталося лише в єдиному вимірі — в місці проживання. Роздуми літа 1916 та літа 1917 року на Бутовій мали продовження ще понад чверть віку. До самої смерті вченого. Вони з’явилися книгою “Хімічна будова біосфери Землі і її оточення”. Цей великий синтез робіт із дослідження біосфери, вчений завершував у Казахстані (Борове, тоді Акмолінської області), куди він з дружиною були евакуйовані на початку війни.

Тоді книга ще не була готова до друку, адже вчений не опрацював розділу, в якому він мав конкретизувати погляд щодо неминучості стихійного переходу біосфери у сферу розуму — ноосферу. Це глава ХХІ, де був лише запис “Ноосфера”.

Минуло понад 20 років, і дякуючи вченим, послідовникам і учням В.І. Вернадського, книга побачила світ у 1965 році. Замість недописаної ХХІ глави додали статтю Вернадського “Декілька слів про ноосферу”, якою і завершується книга. Стаття була надрукована ще

у 1944 році. Книгу відредагував улюблений учень В.І. Вернадського Кирило Флоренський.

Згадана книга — це не просто наукова праця. Для Володимира Івановича вона була значно більшим — сутністю його життя. Він так і назвав її: “Книга життя”, моя “Головна книга”.

З огляду на це, ми, шишаччани, вдячні долі, яка привела в наш край велета світової наукової думки — Володимира Івановича Вернадського.

Від університету на Ленінських горах до центру столиці Росії веде проспект В.І. Вернадського. Від храму науки, названого ім'ям Ломоносова, проліг проспект, який увічніює пам'ять ученого. І це так символічно! Хочеться сподіватися, що саме так і буде в нас у Шишаках.

Промайне ще трохи часу. Виросте нове покоління. Стане всім зрозуміло, що ленінський соціальний експеримент не що інше, як трагічна помилка. Пам'ятник вождю світового пролетаріату буде демонтований. На постаменті постане пам'ятник мислителю, творцю нового світогляду, автору величного вчення про ноосферу Володимиру Івановичу Вернадському...

... А що ж Бутова гора? Тут, як завжди, затишно і гарно. Співають, як і колись, солов'ї, кують зозулі. Пейзаж тільки дещо інший: на неозорих піщаних барханах широкої Псільської долини виростили соснові ліси. Дерев з лісів — красені, які оточували дачу В.І. Вернадського, згоріли у топках — паровозів у тяжкі роки після жовтневих подій. Дуби і клени ростуть на місці колишнього будинку.

Загинула любима всіма Вернадськими ковила. Там, тепер стоїть пам'ятний знак. Бутова Кобила залишилася незмінною. Там, де вона закінчується, стоїть альтанка. Праворуч від неї стежина. Назвали її екологічною. Кожного року тут збираються учні, щоб віддати данину шани великому мислителю та вчитися берегти довкілля. Палають багаття, лунають пісні... Кожна романтична мить збережеться на завжди. Як і розповіді про те, як треба жити. Жити треба за В.І. Вернадським. За правилами особистої святості.

В.І. Вернадський у Шишаках, на жаль, був забутий, або просто не знаний. Бутова гора на віддаленні від селища. Будинок зник уже весною — влітку 1918 року. Як і всі тогочасні дворянські гнізда. І це підтверджує Г.П. Аксенов: “Дім був буквально разтасканий по колоді...” (1). Сьогодні чітко проглядається лише конфігурація фундаменту будинку, уламки цегли та кахлі з печей опалення, виготовлені опішнянськими умільцями.

Останні 40 років наповнені розвідками про життя Вернадських на Бутовій горі, про друзів, які залишили у спогадах слова широкі шанси до нашого краю, до шишащан.

Бережемо історичну пам'ять: є у Шишаках вулиця Вернадського, школа названа іменем В.І. Вернадського, при школі діє музей ученого. В історико-краєзнавчому музеї ще 40 років тому створений куточок В.І. Вернадського. А як же Бутова гора, Ковил-гора, вона чекає оновлення. Це місце святості науки.

Понад 20 років ідуть розмови про відновлення поселення Вернадських. Будемо чекати. Надії не втрачаємо.

Бібліографія

1. Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Соратник, 1994. — 543 с. (Серия избр. биографий).
2. Аксенов Г.П. Вернадский о природе, времени и пространстве. — М.: Инст. естествознан. и техн. РАН, 2006. — 392 с.
3. Аксенов Г.П. Ноосфера в Дурновском переулке // Природа — 2007. — № 10. — С.6.
4. Апанович О. Перший президент // Наука і культура. Україна: Щорічник. — К.: Знання, 1988. — Вип. 22. — С.64-73.
5. Баландин Р.К. Вернадский. Жизнь, мысль, бессмертие. М.: Знание, 1979. — 175 с.
6. Баландин Р.К. Поиски истины: Жизнь и творчество В.И. Вернадского. — М.: Детск. лит., 1993. — 302 с.
7. Вернадский В.И. Начало и вечность жизни. — М.: Советск. Россия, 1989. — 700 с.
8. Вернадский В.И. Письма Н.Е. Вернадской (1889-1892). — М.: Наука, 1991. — 320 с.
9. Вернадский В.И. Труды по истории науки в России М.: Наука, 1988. — 465 с.
10. Вернадский В.И. Труды по всеобщей истории науки М.: Наука, 1988. — 334 с.
11. Вернадский В.И. Дневники, 1917-1921: Октябрь 1917-январь 1920. / Сост.: М.Ю. Сорокина, С.М. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.: Наук. думка, 1994. — 270 с.
12. Вернадский В.И. Дневники 1917-1921: Январь 1920-март 1921. — Сост.: С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская, М.Ю. Сорокина. — К.: Наук. думка, 1997. — 326 с.
13. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. — М.: Наука, 1987. — 339 с.

14. Гумилевский Л.И. Вернадский. Сер. жизнь замечат. людей. – Вып.11. – М.: Мол. Гвардия, 1961. – 254 с.
15. Мочалов И.И. Ко всем гражданам Российской республики // Огонек. – 1991. – №21. – С.11-13.
16. Назаров А.Г. Открытие биосферы // Прометей: Истор.-биогр. альм. “Жизнь замечат. людей”. Т.15. / Сост. Г. Аксенов. Науч. ред. И.М. Мочалов. – М.: Мол. гвардия, 1988. – С. 132-149.
17. Окользина М.П. Материалы к биографии В.И. Вернадского в документах 1863-1890 гг. – СПб.: Краеведч. записи, 1993. – 157 с.
18. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. – 2-е изд. испр. и доп. – К.: Наук. думка, 1988. – 368 с.
19. Флоренский К.П. Биосфера глазами натуралиста // Природа. – 1988. – № 2. – С.127.
20. Хурса В. Вернадський у Шишаках: історико-краєзнавчі нариси, дослідження / Наук. ред. К.Л. Ситник. – Полтава-Шишаки: РВЦ КП “Екотур”- “Полтавський літератор”. – 2008. – 240 с.
21. Шаховской Д.И. Письма о братстве / Публ. Порченко Ф.Ф., Рогинского А.Б., Сорокиной М.Ю. – СПб., 1999. – 339 с.

РОЗДІЛ 2.

О ЗНАЧЕНИИ НАБЛЮДЕНИЙ НАД ВЕСОМ И СОСТАВОМ ОРГАНИЗМОВ ДЛЯ ГЕОХИМИИ (О некоторых биологических наблюдениях, имеющих значение в геологии)

В. И. Вернадский

Живой организм — растительный или животный безразлично рассматривается в биологических науках сам по себе, оторванным от окружающей его среды. Биолог имеет при этом столько задач, перед ним открывается столько бесконечных явлений, что он в конце концов забывает, что он изучает не весь организм, но только его части, рассматривает его оторванно природное явление, которое он из себя представляет. Отделить организм от среды можно только умственным отвлечением. Каждый организм есть часть земной коры и не может быть от нее ранее отделен, даже в той степени, в какой можно отделить от нее минерал или окаменелость. Организм по существу иной природный объект, чем эти тела мертвой природы. Его нельзя изучать без окружающей его среды также, как нельзя иметь понятие о земле, забыв о ее атмосфере, или еще лучше о радиоактивном теле, не обращая внимания на совершаемые им изменения в окружающем его пространстве. Любой кристалл, в окружающей его среде, напр. кристалл кварца или кальцита, любую окаменелость, кость, раковину мы совершенно свободно можем не только мысленно, но и реально отделить от окружающей среды, изучая их отдельно от нее, мы изучаем естественное тело целиком. Но этого нельзя сделать с организмом, пока он жив, он все время находится в связанном обмене веществ и энергии с земной средой. Можно его отделить от нее только мертвым. Но даже мертвым он будет находиться в реальной связи со средой, будет находиться в разложении.

Из того, что организм есть неразрывная часть земной коры неизбежно следует, что для обхвата явления, им представляемого, во всей полноте необходимо не только знать все, что касается строения самого организма, но и строение той среды, часть которой он составляет, необходимо не только изучать отражение среды — зем-

ной коры, составляющих ее сил и веществ — на организме — но и отражения организма на земной коре. Для этого мы не будем знать^{*28} и понимать явления жизни.

До сих пор биологи^{*29} изучали организм и отражение на нем окружающей^{*30} его, но оставляли в стороне^{*31} — отражение организма на окружающей среде, столь же закономерное, столь же связанное с живым организмом, как и т^{*32}а часть явления, которая обращала на себя их внимание^{*33}. Другая сторона явлений^{*34} служила предметом научного их изучения, случайно — м.б. в наибольшей степени в области микробиологии, охваченной методом работы и мышлением принесенными в биологию из лаборатории химика. ^{*35}Может быть как раз поэтому мы^{*36} именно в микробиологии наиболее^{*37} глубоко подошли к вопросам, связанными с основными загадками жизни.

^{*38}Казалось бы, что оставляя в стороне биологами эта сторона жизни^{*39} должна была бы являться главным объектом изучения^{*40} геологов. Ибо геология изучает земную кору^{*41}; на^{*42} земной коре она встречается с организмами, причем для нее организмы проявляются не своими внутренним строением, а как раз своим воздействием на происходящее в окружающей их среде явления. Потому как раз внимание геолога должно было бы наталкиваться на эти явления в процессах жизни, которые так мало обращают на себя внимание ее специальных исследователей.

Но по ходу исторического развития геологических наук и геолог сталкивался с этими вопросами случайно. Он подходил к ним иногда как напр. в вопросах образования почвы, известковых горных пород, образование каменного угля или нефти. Но общего обхвата явления жизни во всей его полноте им сделано не было,^{*43} ибо интересы геологии обращались к другим сторонам истории земли. Лишь в последнее время мы видим изменения в этом отношении. Развития двух геологических дисциплин — минералогии и геохимии, изучающих химию нашей планеты — выдвигают все с большей и большей настойчивостью значение живого вещества, организмов в земных химических процессах, заставляют даже рассматривать самое живое вещество, как частный случай химии земной коры.^{*44}

Особое значение получил вопрос о геологическом значении организмов в том новом отделе геологии, который^{*45} в отдельную науку на наших глазах, в XX веке, в т.нз. геохимию. Геохимия изучает историю химических элементов в земной коре, в пространстве и времени. При изучении этой истории оказалось, что нет ни одного химического элемента^{*46} изученного в истории которого мы неизбежно не встрети-

лись бы с^{*47} значением, иногда самым исключительным, организмов. Это значение организмов так велико, что без преувеличения можно сказать, что все геохимические процессы, т.е. вся история всех химических элементов в земной коре были бы совершенно иные, если бы в земной коре не существовали организмы — живая материя.

Не вдаваясь в подробности я останавлиюсь для выяснения этой мысли на одном примере — на истории кислорода. Кислород^{*48} является преобладающим химическим элементом земной коры. ^{*49}Земн^{*50}ая кор^{*51}а на глубину до 20-25 килом.^{*52} состоит почти на половину по весу (49.7%) из кислорода. В атмосфере он находится в свободном, как мы говорим, в самородном состоянии и составляет около 23,2% ее по весу. Свободный кислород растворен в морской воде, в гидросфере,^{*53} проникает ее всю от поверхности моря до самых больших глубин дна,^{*54} в среднем спускается на глубину 3-5 километра, а в отдельных случаях до^{*55} 9.7 километров 1 9670м^{*56}. Наконец, он проминает и твердые породы суши; здесь он не идет на большую глубину, в крайнем пределе^{*57} едва ли где превышает $\frac{1}{2}$ километра, а в огромном большинстве случаев исчезает на более близком расстоянии от земной поверхности, едва ли превышающим сотню, другую, метров. В земных глубинах нет свободного кислорода. Изучая историю свободного кислорода на земной поверхности мы видим, что^{*58} на ней существует множество разнообразных химических процессов, связанных с поглощением кислорода, с переводом его в соединения. Так с его помощью сгорают^{*59} органические соединения, в частности трупы и отбросы организмов, он поглощается при дыхании организмами,^{*60} соединяется при различных условиях с азотом, окисляет сероводород и аммиак, многочисленные и разнообразны соединения закиси железа и т.д. Таких процессов, больших или малых, мы знаем многие сотни. Некоторые из них идут в таких размерах, что их влияние сказалось бы очень быстро на количестве свободного кислорода в атмосфере, а между тем это количество остается неизменным во всех местах земной атмосферы и в течении того столетия, когда оно тщательно изучается человеком. Оно^{*61} едва меняется^{*62} на^{*63} многие тысячные доли процента. Мы можем объяснить себе это явление только одним путем: все поглощаемое количество кислорода^{*64} восстанавливается его выделением в самородном состоянии. Оба эти противоположных процесса находятся в равновесии и благодаря этому количество свободного кислорода на земной поверхности остается неизменным. Обращаясь к химическим процессам выделения свободного кислорода на земной поверхности мы к удивлению своему должны^{*65} убедиться,

что мы знаем только один такой процесс — выделение кислорода зелеными хлорофилоносными организмами, освобождающими его при разложении CO_2 с помощью лучевой энергии солнца. Этот^{*66} процесс достаточен для того, чтобы поддержать наблюдаемое равновесие. Правда мы можем и как нам теперь кажется должны допустить существование еще одного процесса выделения свободного кислорода — в глубоких слоях метаморфической земной оболочки — но нам до сих пор нигде не удалось^{*67} доказать наблюдениям его существования^{*68}. Можно объяснить это только одним путем: выделяемый в известных условиях — если он только выделяется^{*69} — этот кислород немедленно же поглощается — переходит в соединения — не доходя до земной поверхности. Очевидно тем самым геохимическая роль организмов в истории кислорода^{*70} в земной коре существованием или отсутствием этого процесса не меняется.^{*71} представлением такого значения, как напр. марганец, медь, йод, фтор и т.п.

Совершенно тоже — исключительное значение организмов мы можем проследить и другим путем, изучением минералогии земной коры^{*72}. Приведу опять таки один пример из множества. Все геохимические процессы,^{*73} подобно тому, что наблюдается нами и в процессах наших лаборатори^{*74}й, происходят особенно энергично при участие жидкостей, паров и газов. Эти жидкости и газы являются активными химическими деятелями во всех главных химических процессах идущих на земной поверхности или вблизи нее. Состав^{*75} их очень прост и их на земле очень немного. Из жидкостей мы имеем здесь только воду и нефть (углеводороды). Из газов — O , N , H , CO_2 , CH_4 , H_2S , NH_3 , NO_2 , H_2O . Чрезвычайно характерно и конечно не случайно, что все эти тела, которые теснейшим образом связаны с организмами и вся история которых в земной коре проходит при их чрезвычайном влиянии. Для кислорода мы это уже видели. ^{*76} К тому же при^{*77} идущим, окончательным и полным разложением организмов значительная часть организма превращается в пары и газы — как раз те же самые, которые являются главными химическими деятелями в земной коре — превращается в CO_2 , N , NH_3 , H , CH_4 , H_2S , H_2O . Эти газы и пары, образовавшиеся непосредственно разложением организмов — биохимическим путем, т.е. с помощью мира микробов составляют очень значительную часть природных газов и паров, могучих деятелей земных химических реакций. Влияя т.о. на образование всех без исключения газов и жидкостей, имеющих заметное значение в химических реакциях земной коры, организмы, очевидно, тем самым могущественным образом участвуют во всех этих процессах, в значительной мере их направля-

ют.*⁷⁸ И если бы организмов не было вся химическая жизнь земли уже по одному нарушению*⁷⁹ режима*⁸⁰ паров, газов и жидкостей была бы иная, в значительной мере остановилась бы.

Таким образом и геохимия и минералогия согласным образом указывают, что организмы в своей совокупности являются не случайным, а могущественным и важным фактором химии земного шара. Для уяснения их значения*⁸¹ можно воспользоваться аналогией: если бы не было*⁸² микроорганизмов, производящих напр.*⁸³ уксусное брожение — не было бы и*⁸⁴ уксусного брожения. Точно также если бы на земной поверхности не было бы организмов, не было бы биосферы — не было бы на ней и тех химических процессов, которые являются для нее характерными. Эти процессы, взятые в целом, не есть случайное явление, и столь же связаны с организмами, как связаны с ними частности их морфологического строения или физиологических функций подобно*⁸⁵. Как*⁸⁶ продукты*⁸⁷ уксусного брожения связаны с микробами, его вызывающими, не менее закономерно, чем их морфологические признаки.

Изучая организмы с*⁸⁸ геологической точки зрения, мы для целого ряда важнейших вопросов, по своему характеру изучаемых в геологии явлений должны принимать во внимание не отдельный организм, а их совокупность,*⁸⁹ всю ее массу*⁹⁰.

Эту совокупность организмов мы будем называть живым веществом. В геологии мы должны изучать проявление этого живого вещества в геологических процессах — точно также как мы изучаем проявление всякого другого тела в этих процессах, влияние воды, тех или иных минералов или горных пород.

К геологическому изучению живого вещества можно подходить с двух сторон*⁹¹: можно изучать энергию, вносимую живым веществом в геохимические процессы и можно изучать своеобразную материю, им в них привносимую.

*⁹² Не буду останавливаться на энергии живой материи. Замечу только, что живое вещество, взятое в целом, является могучим источником энергии в химических процессах земной коры и что огромную часть этой энергии оно получает из лучистой энергии солнца. Организмы являются на земной поверхности своеобразными аккумуляторами энергии — собирателями и распределителями солнечной энергии в частности. Их значение в этом отношении в земной коре огромное.*⁹³

Не меньше их значение, как материального*⁹⁴ компонента геохимических реакций.*⁹⁵

К сожалению вполне учесть это значение мы сейчас не можем.

Дело в том, что^{*96} при учете этого значения мы^{*97} наталкиваемся так, как нигде, на недостаточность и даже иногда полным отсутствием наблюдений и опытов. Биолог не останавливался на^{*98} нужных нам для учета сторонах жизни организма или его свойств, т.к. оставлял для рассмотрения влияния организма на окружающую среду — геолог был лишен необходимых для этого знаний и средств. Поэтому теперь, когда он, благодаря ходу научного развития, подошел к этим вопросам вплотную — он^{*99} останавливается в своем дальнейшем движении перед недостаточностью знания.

^{*100}Я выберу из многих относящихся сюда вопросов^{*101} две задачи для^{*102} выяснения которых необходимо организовать предварительный коллективный сбор или наблюдений или материала для наблюдений. Мы должны пойти к разрешению этих научных задач с помощью организации научной работы на значительных пространствах земли, с привлечением возможно многочисленных научных работников. Такая организация научной работы при решении текущих научных задач есть могучее средство исследования, которое систематически начало проводиться в жизнь с XVIII столетия, развилось в XIX и должно проникнуть все научные знания в наше столетие. Крупное участие в такой организации должны, по моему мнению, принимать естественно научные общества и их члены. Это одна из основных их функций.

^{*103}Я останавлиюсь на 1) элементарн^{*104}ом химическ^{*105}ом составе живых организмов и 2)^{*106}на их весе^{*107}.

Как это ни странно для организмов в вопросе их химического состава мы находимся в необычайном для натуралистов XX века положении. Мы находимся здесь приблизительно в том положении, в каком^{*108} были минералоги для минералов в конце XVIII века. Мы не знаем достаточно точно элементарн^{*109}ого качественн^{*109}ого химическ^{*110}ого состава огромного количества организмов.^{*111}Поэтому сейчас нельзя даже приступить к изучению количественн^{*112}ого химическ^{*112}ого состава^{*113} в той степени как это считае^{*114}тся необходимым и неизбежным для всех других объектов геологии.^{*115}А между тем постановка этой задачи действительно необходима с геохимической точки зрения и затрагивает основные вопросы воздействия живого вещества на окружающую среду. Поясню примером. В основу наших геохимических — и по моему убеждению — минералогических изысканий мы ставим сейчас количественный элементарный химический состав земной коры, отдельных

ее^{*116} оболочек, как атмосферы, литосферы, гидросферы, отдельных горных пород^{*117} или участков суши. Мы можем с^{*118} некоторой достоверностью, конечно^{*119} несовершенной, но научно точной, т.к. имеем пределы возможных ошибок, исчислить процентный состав земной коры^{*120} до глубины 20-25 километров. В основу этих исчислений положено несколько тысяч количественных химических анализов горных пород, накопленных вековой работой ученых. Каждый год делается несколько сот новых анализов и точность нашего знания быстро повышается. На этом основании я как раз приводил вам число для кислорода, равное 49,7 %. Знаем ли мы настолько же средний количественный элементарный состав живой материи? Мы должны сказать, что не знаем. А между тем если бы мы его знали и могли сравни^{*121}ть с средним количественным химическим элементарным составом земной коры, мы сразу бы охватили одним взором всю бесконечно разнообразную химическую работу организмов, их химическое воздействие на земную кору. Несомненно средний химический состав организмов не отве...^{*122}.

Известен и процент золы по отношению ко всему весу растения. Однако и здесь мы с одной стороны не знаем в огромном большинстве вес самого растения и во-вторых очень мало анализов некоторых групп растений и наконец и наконец оставляем в стороне большинство^{*123}. Так очень мало анализов микроскопических или мелких растений, грибов, лишайников, мхов и т.д.^{*124} Еще хуже обстоит дело для животных. Здесь мы не имеем никаких или почти никаких данных для целых кланов животного царства — для больших отделов рыб, птиц, насекомых, раков, паукообразных, червей и т.д. В огромном большинстве случаев мы имеем здесь самые ничтожные знания о валовом химическом составе этих тел и состав зольных частей,^{*125} в которых собирается главная масса химических элементов совершенно нам не известен.

^{*126}Поэтому^{*127} учет состава живого вещества сейчас сделан быть не может. Это дело будущего. Надо делать предварительную^{*128} Сейчас положение вопроса о химическом составе живой материи таково, что мы^{*129} даже^{*130} не имеем ясного представления о качественном составе живого вещества^{*131} если только ^{*132} применим к имеющимся у нас материалу те требования, которые мы применяем к другим объектам геологии

С геохимической точки зрения быстрое создание полного качественного химического познания живого вещества — напр. так^{*133}ое, которое дается спектроскопическим анализам, настоятельно необ-

ходимо для^{*134} понимания основных геохимических вопросов, в частности для выяснения хотя бы вопроса о том, необходимо ли участие живого вещества в геохимической истории всех химических элементов или на земной поверхности некоторые элементы могут стоять совсем в стороне — в цикле своих реакций — от^{*135} живого вещества. Сейчас для очень многих элементов мы имеем только случайные конечные и отрывочные данные, требующие систематической проверки.^{*136} Укажу напр. на такую своеобразную и важную группу химических элементов, какую представляют т.из. группа редких земель.^{*137} Все видели и знают соединения этих элементов — или пропитаны Ауэровские сетки накаленные их окиси^{*138} дают нам яркий свет Ауэровских горелок — а смеси порошков из металлов^{*139} вызывает самовозгорание до войны бывших в большом ходу карманных зажигалок. Эта группа «редких элементов»^{*140} далеко не редкая. Мы имеем здесь около 13-15 химических элементов обычно встречающихся в природе вместе, иногда близких по свойствам и трудно химически отделимых друг от друга. Они для химика представляют по качеству наблюдения как бы туманность элементов трудно разлагаемую на отдельные звезды — элементы. О редкости их мы можем судить напр. по тому, что одни из них — цезий — гораздо больше распространен в земной коре, чем медь, свинец или цинк, все ее^{*141} вместе взятые. Их геохимическая история нам темна и неясна, у нас не хватает звена в их изменении на земной поверхности и мы должны знать, проходят или не проходят они в своей истории через живое вещество. От того или иного решения вопроса, зависит вся дальнейшая работа. Я не буду останавливаться на других примерах — одного случая еще коснусь позже. Пока же достаточно указать, что познания распространения и нахождения химических элементов организмах нам действительно необходимо с чисто геологической точки зрения.

Но оно необходимо и для биолога. В сущности, как это не странно, для биолога не выяснен вопрос о том, какие элементы необходимы для жизни — все или некоторые? И нет ли организмов, отличающихся по своему элементарному химическому составу от других организмов.

^{*142}Правда, на эти^{*143} два вопроса биологи дают ответ — но один,^{*144} мне кажется сомнительный, другой, который верен,^{*145} недостаточно охвачен в своем значении в научном сознании.

Сомнительны указания на то, что необходимых для жизни — для полного развития жизненных функций — химических элементов является немного. Обычно указывают, что для растений такими совер-

шенно необходимыми элементами являются следующие: O, N, H, C, P, S, K, Mg, Fe. Для животных и многих растений прибавляют Ca, Na, Cl. Наконец в отдельных частных случаях добавляют и другие элементы, как Si, F, Al и т.п. Однако, несмотря на эти утверждения внимательный анализ, лежащий в их основе данных опыта возбуждает величайшие сомнения и настоятельно требует проверки. Ибо следы многих — а м.б. всех — химических элементов заключаются в семени или споре, а следы веществ, как мы знаем играют могущественную роль в^{*146} явлениях жизни и из «следов» в огромных количествах вещества в земной коре собираются тысячи тонн. При изучении высших зеленых растений напр. пиццей без калыция удавалось выращивать растения до зрелого состояния и получать семена — но опыты проведены в одной генерации и потомство таких растений дальше не прослеживало в своем развитии. Без этого опыт теряет свое значения. С другой стороны биология открывает нам неожиданно необходимость для полной жизни ничтожных количеств химических элементов, напр. йода или мышьяка для человека, йода и брома для некоторых водорослей. Мы подходим т.о. к другому вопросу — нет ли элементарного химического различия между разными организмами. Несомненно опыт^{*147} даст на это положительный ответ. И этот^{*148} ответ имеет особое значение в биологии потому, что все больше и больше выясняется перед нами не только морфологическое, но и химическое разнообразия организмов. Не только формой и строением отличаются друг от друга те десятки миллионов видов организмов, которые мы наблюдаем в природе, но и присущими^{*149} особыми химическими телами, количество которых,^{*150} несомненно, еще больше, чем количество видов. Очень вероятно, что и индивидуальные различия связанные или сопровождаются различиями в химических соединениях^{*151} каждой особи. Очевидно при таком строении живой материи то значение, какое имеют элементарные химические различия среди видов, родов или семейств организмов. Эти различия связаны с глубочайшим строением вещества и подобно морфологическим неизменны во времени. Так также можно доказать, что хвощи и плауны, богатые сейчас алюминием, были им богаты и в эпоху пермокарбона, когда известны отложения их далеких предков в виде каменного угля. И там, и здесь в золе мы открывали десятки процентов окиси алюминия обычно не указываемого или находимого в следах в других группах организмов.

Таким образом необходимое для геохимии качественное систематическое химическое исследование организмов обещает и для

биологии богатые результаты, должно быть проведено в жизнь, и в ее интересах.

Но значение этого исследования идет и дальше. На каждом шагу возбуждаются новые вопросы к нему побуждающие. Не владея а частности, я останавливаю ваше внимание на двух примерах, на одном очень обычном элементе — кремнии и на другом более редком — рубидии.

Кремний является вторым по распространенности элементом земной коры. Он идет непосредственно после кислорода. Количество его исчисляется в^{*152} $26 \cdot O_2$ по весу земной коры до глубины 20-25 километров. Мы живем среди соединений кремния. Изучая историю его соединений на земной поверхности мы видим чрезвычайное влияние живого вещества на^{*153} все связанные с кремнием процессы в верхней земной оболочке — коре выветривания. Можно сказать, что все процессы выветривания соединений кремния — силикатов и алюмосиликатов — требуют в известной стадии участия живого вещества или продуктов его распада. А между тем обычно считается, что Si не является элементом необходимым для живой материи. Данные геохимии и биологии находятся в противоречии. Невольно являются сомнения в правильности утверждения биологов. Обращаясь к живому веществу, мы действительно видим многочисленные частные указания на значения кремния. Мы знаем, что он выделяется при жизни, следовательно настоятельно необходим в многочисленных, разнообразных организмах — радиоляриях, корненожках, жгутиковых, губках, диатомовых, злаках, папоротниках и т.д. Есть явления в физической структуре протоплазмы, как будто указывающие на постоянное нахождение в ней кремния. Наконец, находясь в кремневой среде организм может быть лишен кремния только при нахождении в нем особых приспособлений для его^{*154} в живую материю. Все это заставляет нас стремиться — и с геологической и с биологической точек зрения — точнее выяснить, нужен или не нужен кремний организмам. Проще и скорее всего это может решить качественный систематический химический анализ организмов. Он скажет нам — есть ли организмы, не содержащие кремния.

Другие вопросы возбуждает рубидий. Рубидий металл, близкий к калию и натрию, но более тяжелый. Он принадлежит к немногим радиоактивным элементам и потому уже его участие в живом веществе должно обращать на себя^{*155} внимание. Радиоактивные его свойства его излучения слабы и не могут быть пока изучены. Тело это очень^{*156} мы изучаем распространение химических элемен-

тов, тем более распространенным оказывается рубидий. Для рубидия характерно большое его количество в морской воде. Здесь на 150 частей калия приходится^{*157} 4-2 части рубидия. В море собираются продукты,^{*158} сносимые реками с суши. Между тем в реках мы имеем следы рубидия иногда до^{*159} на 100 частиц калия.^{*160} увеличивается его содержанию в морской воде? Это может происходить или от того, что калий поглощается в море больше, чем рубидий или от того, что рубидия было больше в прежние геологические эпохи и он тогда сносился реками в море^{*161} в большом количестве. Можно решить^{*162} какие^{*163} только^{*164} рубидия на суше.^{*165} Оказывается, что на суши рубидий постоянный выделяется при выветривании^{*166} поверхности самых обычных и распространенных^{*167} алюмосиликатов^{*168} полевого шпата,^{*169} слюды,^{*170}. Из суши он не поступал в море. Куда ж он девался? Накапливался в почве?^{*171} Но до сих пор не удалось^{*172} хотя^{*173} было сделано достаточно мало.

Невольно обращается мысль к организмам. Для^{*174} растительных организмов соли рубидия считаются ядами^{*175} безхлорофильных грибов и для^{*176} бактерий рубидий может^{*177} и по-видимому оказывает благодетельное влияние на^{*178} больше того, рубидий находят в золе таких растений как свекловица или табак, где он накапливается. Не является ли рубидий — элемент радиоактивный полезным для организмов суши — не^{*179} ли он здесь организмами и не потому ли его так мало^{*180} в реки? Ответ на этот вопрос интересующий и геолога, и биолога может дать только систематический химический анализ живого вещества. Необходимо обратить внимание на одно явление. Для очень многих редких элементов например^{*181, *182, *183} как напр. — радиолярий, некоторых корненожек, жгутиковых, диатомовых, злаков, губок, некоторых папоротников и т.д. ^{*184}Наконец нельзя оставлять без внимания и^{*185} объяснить постоянным присутствием кремния некоторые из своеобразны^{*186} для всех организмов^{*187}. Очевидно^{*188} кремний м.б. ^{*189}входит в состав живого вещества, его протоплазмы. Ответ на этот вопрос^{*190} будет спектроскопический анализ, поставленный согласно современному уровню требований. Он требует правда дорогих приборов, особой установки и опытных наблюдателей. Поэтому он не может быть организован всюду. Сейчас^{*191} большая точная установка спектроскопического анализа^{*192} для этих целей устроена в Петрограде, в Минералогической Лаборатории Академии Наук, где имеется один из немногих в Европе превосходных больших спектроскопических аппаратов, принадлежащий Левенгуковскому Московскому обществу Опыт-

ных Наук. В этой лаборатории началась систематическая работа по спектроскопии земной коры, аналогично тому, что производится в астрофизике над спектроскопией небесных тел. Работа была прервана войной, т.к. лаборатория и люди с ней связанные, работали для войны. Теперь она должна возобновиться во всей силе и должна^{*193} заняться спектроскопией живого вещества.

Но для того, чтобы работать — лаборатория должна получать материал — ^{*194} собрать его сама она не может, он должен быть собран на месте — геологами сотням и^{*195} наблюдателей^{*196}. Работа в нашей лаборатории идет с помощью фотографий, спектрограмм, т.к. наиболее чувствительные и характерные^{*197} элементов лежат в ультрафиолетовой части спектра. Снять спектрограмму — дело не долгое, но долгое и трудное подготовить нужный материал и изучать спектрограммы. Необходимо иметь не менее 100 граммов — лучше больше — воздушно сухого материала, состоящего из^{*198} определенных видов растений или животных. Очевидно сбор материала требует иного специалиста, чем сбор, снятие и изучение спектрограммы. Сбор должен быть сделан ботаниками и зоологами. При этом не только^{*199} при определении вида организма, но и могут быть получены ответы интересные для биолога. Мне кажется желательно изучение спектроскопии живого вещества по отдельным фаунам и флорам,^{*200} сообществам и формациям географическими работами. Так было бы желательно изучить с этой точки зрения фауну и флору Полтавщины. Сбор для этого материала^{*201} мог бы быть организован на месте членами нашего общества^{*202}.

Попутно при сборе этого материала — но и независимо от него — необходимо обратить внимание на другую сторону живого вещества, точно также сейчас оставляемую биологами в стороне. Я говорю о весе живого вещества. Изучение геохимических явлений дает нам любопытное указание на то, что количество живого вещества есть число ограниченное и постоянное, неизменное или малоизменное в течении геологического времени. Точно также как неизменно или постоянно на земле количество воды или вес атмосферы. Я не буду здесь вдаваться в дальнейшие выводы из этого положения, любопытные и из биологической точки зрения. Отмечу только, что теснейшая связь живого вещества с всеми химическими реакциями, идущими в верхней оболочке земной коры и охватывающими все химические элементы неизбежно позволила бы нам заметить отклонение в количестве живого вещества,^{*203} продукты получаемого при геохимических^{*204} процессах, продуктах^{*205} были

бы иные или^{*206}. Ничего подобного нет. Отсюда неизбежно следует, что количество живого вещества, участвующего в химических реакциях но и для геолога, и для биолога важно однако, получить не такой^{*207} относительный результат — но получить точное число, взвесить живое вещество. Сейчас как раз к таким исчислением подходит геохимия и минералогия. Мы стремимся^{*208} взвесить^{*209} атмосферу и гидросферу, оценить в тоннах работу рек, несущих и^{*210} и растворенные части или массудвигающихся ледниковых покровов, смесь речных вод — явления денудаций или результаты^{*211} того передвижения масс, которые происходят во время вулканических извержений. Коллективным трудом международных геологических конгрессов исчислены мировые запасы железных руд и каменного угля и поставлено на очередь исчисление запаса фосфоритов. Мера и вес все более и более охватывают^{*212} нашу область знания, как и все области знания, в которых мы имеем дело с материей. Очевидно мы должны в геохимии стремиться взвесить, выразить в тоннах и то количество вещества, которое охвачено в данный момент жизнью, живую материю. И это столь же возможно, как возможно взвесить железные руды или каменный уголь.

^{*213}Но для этого необходимо иметь^{*214} отдельные слагаемые — надо знать количество организмов определенного вида и средний вес его особей. Я останавлиюсь здесь только на этом последнем. Обращаясь к сводкам зоологическим и ботаническим — мы увидим в них очень часто и очень много точных данных о линейных размерах организмов — но почти не найдем в них необходимых нам данных о весе. А между тем эти данные могут быть легко получены — не менее легко получены, чем данные о размерах.

Я несколько не сомневаюсь, что^{*215} эти числа должны интересовать не одного геолога. Они должны интересовать и биолога, широко смотрящего в окружающую его чудный мир природы. Я не буду уже указывать на то, что всякий биолог, вдумавшись в истекающее из геохимических данных постоянство количества живого вещества, сделает из него выводы связанные с характером фаун и флор, растительных сообществ, вымирания видов и явлений размножения и т.д. Я останавлиюсь на двух примерах выясняющих интерес таких наблюдений над весом птиц и насекомых, которые к тому же могут быть проделаны на фауне Полтавской губ. При этом я не могу еще раз не подчеркнуть, что было бы чрезвычайно желательно одновременно с весом иметь и нужные для спектроскопического анализа количество вещества данного вида, если это возможно.

Вес птиц, к сожалению, известен очень мало. Можно найти данные о весе птиц домашних, некоторых промысловых — но их ничтожно мало для суждения о весе разнообразных представителей этого огромного и разнообразного отдела живого вещества. А между тем здесь, как и везде, мы имеем минимальные и максимальные числа веса этих организмов. Очевидно не случайные с точки зрения возможности их существования меняющегося в разных фаунах и сообществах.

Но вес птиц интересен и важен^{*216} не только с этой стороны. С геохимической точки зрения птицы в^{*217} природы играют большую роль в обмене вещества между сушей и океаном и в перемешивании^{*218} хим. элементов на земн. почве. Мы знаем, что океан и суша находятся в постоянном обмене веществ. В океан неустанно и непрерывно через^{*219} реки поступает огромное количество вещества, растворяемого и^{*220} взмутенного. Постепенно этим путем в течение долгих десятков тысячелетий смываются целые континенты. Сверя того ветер сносит в них с суши большое количество вещества, сносит и дождь, попадают в него и организмы суши. ^{*221}Возвращается в виде обратных процессов на сушу.

^{*222}Ответить на этот вопрос мы к сожалению не можем. ^{*223}Прежде геологи более или менее придерживались того взгляда, ^{*224}который выражается народной поговоркой: что в море попало — то и пропало. Пропало для суши. ^{*225}указывал, что равновесие между морем и сушей восстанавливается геологическими поднятиями и опусканиями, сменой моря и суши на данном участке земли в течение геологических периодов. Однако, есть большие основания думать, что такая точка зрения не отвечает фактам. Мы должны различать в веществе, приносимому в море двоякого рода материю, во 1^ю механически приносимую водою и во-вторых растворенную в воде. Реки несут муть, ил и песок, и несут соли в растворе. Механически взмутенные части быстро оседают в морской воде, а растворимые в воде, в ней остаются. Можно было бы думать, что если бы не было постоянного ухода растворенного вещества из воды, то концентрация морей постепенно увеличивалась бы. Ничего подобного мы не наблюдаем. Состав морской воды также постоянен, как состав воздуха. И нет ни одного геологического указания, который бы указывал на резкое изменение этих концентраций в течение геологических периодов. Очевидно привнесенное в море в растворе вещество не только потребляется в нем, но из него постоянно возвращается на сушу. Приходится допустить, что помимо постоянно происходящих чередований суши и моря в геологическое время по крайней мере

для растворимых веществ морской воды существует в природе процесс их возвращения на сушу. Нам известен ряд процессов переноса вещества — таково^{*226} из моря на сушу. Как известно уносящее не только воду, но и частицы соли и вызывающее отложение солей на суше, брызги, прибой волн, питание морскими организмами в прибрежных областях океана, м. б. некоторые просачивания морской воды.^{*227} Среди всех^{*228} них наибольшее значение^{*229} по видимому питание земных организмов морскими организмами, а среди всех этих организмов, за исключением человека наибольшее значение имеют птицы. До появления культурного человека птицы были даже главным фактором регулировавшим^{*230} обмен веществ моря и суши.^{*231} Мы должны учесть этот фактор, постав^{*232}ить вопрос: сравнимое ли количество вещества, уносимого птицами в виде пищи из моря с количеством вещества, вносимого в море реками в растворенном виде? Можно поставить этот вопрос^{*233} потому, что птицы^{*234} организмами, берущими свою пищу из водных растворов, приносимых в море реками. Точно ответить на этот вопрос мы к сожалению не можем^{*235} исчисления количества живого вещества заключенного в птицах. Однако^{*236} можно думать благодаря характеру жизни водных птиц, их количеству, их ежегодным перелетам за тысячи верст вглубь суши, что совершаемая ими работа огромна и весьма вероятно сравнима с обратной работой рек.^{*237} Мы имеем сейчас косвенные данные для^{*238} сравнения^{*239}. Есть точные указания на^{*240} огромное изменение в балансе азота в океане,^{*241} которое производится работою человека при морской рыбной ловле.^{*242} В виде азотистых веществ морских рыб человек^{*243} часть связанного азота морской водой. Этим путем мы можем оценить но не можем оценить колоссальное значение^{*244} работы^{*245} человека, но значение птиц для океанического обмена, вероятно, много больше, т.к. и количество живого вещества в них сосредоточенного много больше количества вещества в форме человечества и обмен^{*246}. Зная вес морских птиц и исчислив их количество, мы могли бы получить нужные нам данные для сравнения их работы с обратной работой рек. Уже одно это указывает на значения знания веса птиц в данном случае^{*247}. Но птицы — благодаря перелетам не только способствуют обмену суши и моря. Важно^{*248}. Все перелетные и странствующие птицы^{*249} способствуют обмену веществ между далекими странами суши — перенося в своем теле вещество полюсов к экватору или обратно. Учесть эту работу нельзя не зная их веса и их состава. С этой точки зрения чрезвычайно важно и желательно иметь данные о среднем весе птиц Полтавской фауны.

Все эти числа к тому же были бы новыми. Несомненно эти геохимически важные данные далеко не безразличны и для биолога, т.к. они касаются такого темного во многом вопроса, как вопрос о перелетах птиц. Если бы значение птиц для обмена между сушей и морем подтвердилось бы учетом переносимого ими вещества, несомненно должны были бы отпасть те объяснения перелета птиц, которые рассматривают это явление как геологическое нововозникшее в связи с ледниковым периодом. Наоборот приходится думать, что значения перелета птиц было известно для^{*250} до их появления эта функция исполнялась другими летающими организмами^{*251}.

Другой пример интереса этих наблюдений я приведу из области насекомых. Этот интереснейший мир живой материи, к сожалению, с химической точки зрения, является совершенно не изученным. А между тем, по-видимому, именно в виде насекомых сосредоточена главная по весу масса животных на суши. Не только^{*252} число их видов, число их особей, но и их вес вероятно во много раз превосходит вес всех других наземных животных. ^{*253} Данные о весе насекомых чрезвычайно ничтожны. Может быть именно для Полтавской энтомофауны было бы важно получить эти данные. Здесь^{*254} Курдюмовым были начаты на опытном поле^{*255} подсчеты количества некоторых вредителей — напр. *Aphthonid* — на десятине. Если бы мы знали средний их вес — мы получили бы представление о количестве захваченного ими^{*256} вещества — а если бы мы имели и их анализ — мы могли бы сравнить химически и количественно, если можно так выразиться, урожай этих организмов на десятине. Несомненно здесь, применяя одновременно химические и весовые способы наблюдения возникают интереснейшие вопросы, связанные^{*257} теснейшим образом с теми многими из вопросов, каких касается на опытном поле агроном изучающий весом и анализом растительный мир. Я не сомневаюсь, что многим из этих данных Полтавской и других опытных станций воспользуются для других целей геохимии и можно только пожелать, что бы к этим данным присоединялся и соответственный учет вредителей и мы смогли бы получить общий баланс живого вещества на определенной площади земной поверхности...^{*258}.

В то же время как рушится и несет трудно поправимые удары русская культура, мы должны как раз направить все наши силы, направляя всю нашу волю на ее воссоздание и расширение; когда лишь только так мы могли не только ее поддержать и дать ей пережить трагический момент крушения русского государства и потрясающие удары.

*259 На этом я заканчиваю свое сообщение. Если общество пойдёт на встречу этим наблюдениям я смогу дать объяснение*260.

Мне хочется*261 сказать несколько слов по невольному возникшему вопросу о том, можно ли и нужно ли заниматься этим столь казалось*262 от текущей жизни вопросами в такой потрясающий трагический момент, какой переживает наша родина. Сейчас народ русский с его вождями разрушил не только русское государство, но нанес трудно исправимые удары своей, созданной не ими, русской культуре. Совершилось небывалое в истории явление.*263 Разрушения самым народом великих вековых ценностей из-за миража материальных благ.*264 В эпоху переживаемого пожара и унижений приходится искренно глубоко и безбоязненно подвигать истине все устои нашей мысли и наших деятелей.

Искать новых путей и независимых от народа устоев жизни. Мне кажется, что для нас такими устоями должны являться великие создания русской культуры во всех областях жизни, их усиление и их упрочение и творческая работа в создании новых духовных ценностей. Среди этой работы я на одно из первых мест ставлю научную деятельность, ибо в ней мы стоим на вечной широкой всечеловеческой основе, независимой от приходящих интересов государств, народов и времен. Для нас это сейчас главное дело; работая над ней мы можем быть прочнее всего работами над нашим возрождением, так как мы охраняем и увеличиваем значение русской культуры в мировой жизни. Поэтому для меня — всякая научная работа — как бы она мала не была — является не только допустимой в трагическую эпоху распада России, но работой самой необходимой,*265 самой важной.*266 И самой неотложной.

Примечания

*1 Далее зачеркнуто: и.

*2 Далее зачеркнуто: и.

*3 Далее зачеркнуто: только.

*4 Далее зачеркнуто: организма

*5 Далее некачественный фрагмент ксерокопии.

*6 Далее зачеркнуто: организм находится в природе.

*7 Далее зачеркнуто: мы.

*8 Далее зачеркнуто: ем.

*9 Далее зачеркнуто: в действительности

*10 Далее зачеркнуто: как мы

*11 Далее зачеркнуто: ем.

*12 Далее зачеркнуто: ей среде.

- *13 Далее неразборчиво.
- *14 Далее зачеркнуто: химической нас.
- *15 Далее зачеркнуто неразборчиво.
- *16 Далее зачеркнуто: и.
- *17 Далее зачеркнуто: высокое.
- *18 Далее зачеркнуто: мы.
- *19 Далее зачеркнуто: не можем, ибо.
- *20 Далее зачеркнуто: всегда.
- *21 Далее неразборчиво с его организацией.
- *22 Далее зачеркнуто: с окружающей его.
- *23 Далее зачеркнуто: и только.
- *24 Далее зачеркнуто: Мы можем при известных условиях, его от нее выделить Но совершенно Но изучая мертвый организм мы изучаем только небольшую часть того явления, какое он из себя представляет; организм живой. Исходя из мертвого организма мы для окончательного понимания научно-биологического знания должны переносить полученные знания на организм живой; восстанавливать тело в живом состоянии.
- *25 Далее неразборчиво.
- *26 Далее неразборчиво.
- *27 Далее зачеркнуто: А.
- *28 Далее зачеркнуто: организм и не сможем разобраться в сложных явлениях жизни. Одно знание далее неразборчиво организма не даст достаточного о нем понятие.
- *29 Далее зачеркнуто: почти все свое внимание обращали только на одну сторону часть явлений жизни(слово не читается). Они.
- *30 Далее зачеркнуто: ей среды а.
- *31 Далее зачеркнуто: другую сторону часть.
- *32 Далее зачеркнуто: у.
- *33 Далее зачеркнуто: биологов.
- *34 Далее зачеркнуто: обращала на себя внимание.
- *35 Далее зачеркнуто: И здесь таки.
- *36 Далее зачеркнуто: до сих пор здесь.
- *37 Далее зачеркнуто: может быть.
- *38 Далее зачеркнуто: Если для в биологии ее современного развития изучение изменения среды под влиянием жизни организма является задачей, стоящей на втором месте мало обращаемая на себя внимание исследователей, то для целей других наук геолога геология жизни указанная сторона явления.
- *39 Далее зачеркнуто: жизни оставленная без внимания биологов.
- *40 Далее зачеркнуто: других специалистов.
- *41 Далее зачеркнуто: и.
- *42 Далее зачеркнуто: этой.
- *43 Далее зачеркнуто: не было для этого им достаточно наблюдений.
- *44 Далее зачеркнуто: И Это изучение ясно указывает нам на то, что организмы являются совершенно определенным механизмом, регулирующим геохимические процессы и, что вся их организация, их количество, и их строение пренаправлены к этой чисто геологической планетной функции.

- *45 Далее зачеркнуто:
- *46 Далее неразборчиво зачеркнуто.
- *47 Далее зачеркнуто: вхождением в нем.
- *48 Далее зачеркнуто: наблюдается.
- *49 Далее зачеркнуто: В.
- *50 Далее зачеркнуто: ой.
- *51 Далее зачеркнуто: е.
- *52 Далее зачеркнуто: количество кислорода.
- *53 Далее зачеркнуто: в жидкой оболочке и составляет около т. из.; далее зачеркнуто неразборчиво.
- *54 Далее зачеркнуто: т.е.
- *55 Далее зачеркнуто: 8-9.
- *56 Далее зачеркнуто: глубины, ою.
- *57 Далее зачеркнуто: всего до.
- *58 Далее зачеркнуто: здесь есть.
- *59 Далее зачеркнуто: разнообразные.
- *60 Далее зачеркнуто: он тратится на все процессы сгорания в не.
- *61 Далее зачеркнуто: не.
- *62 Далее зачеркнуто: и.
- *63 Далее зачеркнуто: сотые.
- *64 Далее зачеркнуто: компенсируется.
- *65 Далее зачеркнуто: констатировать.
- *66 Далее зачеркнуто неразборчиво.
- *67 Далее зачеркнуто: констатировать.
- *68 Далее зачеркнуто: этого процесса.
- *69 Далее вставлено неразборчиво три слова.
- *70 Далее зачеркнуто: на.
- *71 Далее некачественная ксерокопия — полное отсутствие текста третьей части страницы.
- *72 Далее зачеркнуто: т.е. изучением те.
- *73 Далее зачеркнуто: как и те, которые происходят в.
- *74 Далее зачеркнуто: ях.
- *75 Далее зачеркнуто: этих газов и жидкостей очень ограничен.
- *76 Далее зачеркнуто: При.
- *77 Далее неразборчивое слово.
- *78 Далее предложение-вставка не читается.
- *79 Далее неразборчивая вставка с двух слов.
- *80 Далее неразборчивая вставка с двух слов.
- *81 Далее неразборчивая вставка с четырех слов.
- *82 Далее зачеркнуто: бы.
- *83 Далее зачеркнуто: масляное.
- *84 Далее зачеркнуто: масляного.
- *85 Далее неразборчивая слово-вставка.
- *86 Далее зачеркнуто: и.
- *87 Далее зачеркнуто: масляного.
- *88 Далее зачеркнуто: этой.
- *89 Далее зачеркнуто: всю.

- *⁹⁰Далее зачеркнуто: организмов. Здесь выступают не вопросы касающиеся отдельного организма, а вопросы, касающиеся многих или даже всех организмов, находящихся в какой-нибудь части земной коры. В Другими словами в геологических вопросах мы очень часто должны иметь дело с не с организмами т.е. с совокупностью всех организмов и.
- *⁹¹Далее зачеркнуто: с двух точек зрения.
- *⁹²Далее зачеркнуто: Я оставляю здесь вопрос об.
- *⁹³Далее зачеркнуто: Но сейчас не входит в задачи этого сообщения на нем останавливаться излагать его. Но я хочу Остановимся ответ Гораздо я останавлиюсь только на другой стороне живого вещества на вопросах связанных с живым веществом, на нем.
- *⁹⁴Далее зачеркнуто: субстрата.
- *⁹⁵Далее зачеркнуто: Из этих притом на таких вопросах, я возьму все те, которые связаны с наблюдениями организмов в Тут мы сразу сталкиваемся с необходимостью новых данных, которые можно получить только путем организации коллективной научной работы, которые могут служить объектом работы и внимания и нашего общества, всякого местного научного общества, в том числе и.
- Далее неразборчиво два слова.
- *⁹⁶Далее зачеркнуто: в разрешении стоящих здесь на очереди задач, связанных с значением живой материи в геологических вопросах, т.е. в химии земного шара.
- *⁹⁷Далее зачеркнуто: сейчас.
- *⁹⁸Далее зачеркнуто: тех.
- *⁹⁹Далее зачеркнуто: для решения множества возникающих перед ним вопросов.
- *¹⁰⁰Далее зачеркнуто: Из.
- *¹⁰¹Далее зачеркнуто: я останавлиюсь только на двух, т.к. думаю, что.
- *¹⁰²Далее зачеркнуто: обоих может быть.
- *¹⁰³Далее зачеркнуто: Такими вопросами является вещество, я останавлиюсь на двух вопросах на
- *¹⁰⁴Далее зачеркнуто: ый.
- *¹⁰⁵Далее зачеркнуто: ий.
- *¹⁰⁶Далее зачеркнуто: на.
- *¹⁰⁷Далее зачеркнуто: Оба вопроса не только могут сейчас являться объектом работы членов нашего общества и в тоже время могут позволить подойти но подводят к решению интересных и важных научных задач, мне кажется интересующим ровным образом и геолога и биолога.
- *¹⁰⁸Далее зачеркнуто: находились.
- *¹⁰⁹Далее зачеркнуто: ый.
- *¹¹⁰Далее зачеркнуто: ий.
- *¹¹¹Далее зачеркнуто: Целые кланы и семейства животных и растений с этой точки зрения не изучены. Не зная количественного состава, мы не можем здесь говорить о.
- *¹¹²Далее зачеркнуто: ом.
- *¹¹³Далее зачеркнуто: организмов, который.
- *¹¹⁴Далее зачеркнуто: ем столь.

- *115 Далее зачеркнуто: И я даже не считаю сейчас очень сейчас едва возможным даже постановку этого вопроса, хотя эта постановка возбуждает чрезвычайно интересные задания.
- *116 Далее зачеркнуто: частей
- *117 Далее зачеркнуто: и частей.
- *118 Далее зачеркнуто: достаточной.
- *119 Далее зачеркнуто: очень.
- *120 Далее зачеркнуто: мощностью в.
- *121 Далее зачеркнуто: ли.
- *122 Далее отсутствует 1/3 страницы текста.
- *123 Далее неразборчивая вставка из пяти слов.
- *124 Далее зачеркнуто: Гораздо.
- *125 Далее зачеркнуто: т.е.
- *126 Далее зачеркнуто: Однако как ни нужна вся эта работа эта работа будущего.
- *127 Далее неразборчиво три слова.
- *128 Далее неразборчиво два слова.
- *129 Далее зачеркнуто: должны.
- *130 Далее зачеркнуто: мечтать.
- *131 Далее зачеркнуто: его анализе, которого по существу нет может только говорить как zde.
- *132 Далее зачеркнуто: мы.
- *133 Далее зачеркнуто: ие.
- *134 Далее зачеркнуто: познания.
- *135 Далее зачеркнуто: химических с.
- *136 Далее зачеркнуто: Уже.
- *137 Далее зачеркнуто: Мы.
- *138 Далее зачеркнуто: этих элементов.
- *139 Далее зачеркнуто: редких земель.
- *140 Далее неразборчивые три слова-вставки.
- *141 Далее неразборчивое слово-вставка.
- *142 Далее зачеркнуто: В сущности.
- *143 Далее зачеркнуто: оба.
- *144 Далее зачеркнуто: который.
- *145 Далее зачеркнуто: но.
- *146 Далее зачеркнуто: ж.
- *147 Далее зачеркнуто: отвечает.
- *148 Далее зачеркнуто: положительный.
- *149 Далее зачеркнуто: им. Далее неразборчиво два слова-вставки.
- *150 Далее зачеркнуто: вероятно.
- *151 Далее неразборчиво слово-вставка.
- *152 Далее зачеркнуто: 27·3.
- *153 Далее зачеркнуто: эти.
- *154 Далее слово неразборчиво.
- *155 Далее неразборчиво слово-вставка.
- *156 Далее девять строк не читаются.
- *157 Далее зачеркнуто: 4.
- *158 Далее зачеркнуто: собираемые.

- *159 Далее слово неразборчиво.
- *160 Далее слово неразборчиво.
- *161 Далее зачеркнуто: в бол прежние геологические эпохи.
- *162 Далее зачеркнуто: это.
- *163 Далее неразборчиво вставка из двух слов.
- *164 Далее неразборчиво четыре слова.
- *165 Далее зачеркнуто: Здесь же мы видим, что.
- *166 Далее слово неразборчиво.
- *167 Далее слово не читается.
- *168 Далее зачеркнуто: таких, как.
- *169 Далее зачеркнуто слово.
- *170 Далее зачеркнуто: рубидия (далее слово не читается) выделяется в тоже время.
- *171 Далее зачеркнуто: Но здесь мы не можем (далее слово не читается) его (далее слово не разборчиво) обогащения.
- *172 Далее два слова неразборчиво.
- *173 Далее два слова неразборчиво.
- *174 Далее два слова не читается.
- *175 Далее два слова не читается.
- *176 Далее зачеркнуто: водорослей.
- *177 Далее два слова не читается.
- *178 Далее два слова не читается.
- *179 Далее слова не читается.
- *180 Далее слова не читается.
- *181 Далее предложение не читается.
- *182 Далее зачеркнуто: кремния очень многочисленный в организмах.
- *183 Далее три слова неразборчиво.
- *184 Далее зачеркнуто три слова.
- *185 Далее слово не читается.
- *186 Далее три слова не читается.
- *187 Далее три слова не читается.
- *188 Далее два слова не разборчиво.
- *189 Далее три слова не читается.
- *190 Далее три слова не читаются.
- *191 Далее зачеркнуто: такая.
- *192 Далее зачеркнуто: установлена.
- *193 Далее слово-вставка неразборчиво.
- *194 Далее зачеркнуто: а материал для исследования.
- *195 Далее зачеркнуто: людей.
- *196 Далее зачеркнутая вставка с двух слов.
- *197 Далее слово неразборчиво.
- *198 Далее зачеркнуто: отдельных.
- *199 Далее два слова неразборчиво.
- *200 Далее зачеркнуто: и.
- *201 Далее зачеркнуто: и.
- *202 Далее зачеркнуто: Если бы кто захотел этим заняться и (далее три слова неразборчиво) бы подойти к решению интересных научных проблем, отчасти мною здесь указанных.

- *203 Далее зачеркнуто: в получаемые.
- *204 Далее зачеркнуто: продуктах.
- *205 Далее зачеркнуто: соли бы количество живого вещества сильно колебалось во времени было бы важно.
- *206 Далее пять слов неразборчиво.
- *207 Далее зачеркнуто: общий.
- *208 Далее неразборчиво вставка с двух слов.
- *209 Далее зачеркнуто: всю.
- *210 Далее зачеркнуто: м.
- *211 Далее зачеркнуто: вещества.
- *212 Далее зачеркнуто: эту.
- *213 Далее зачеркнуто: Но для этого необходимо иметь нужнее.
- *214 Далее зачеркнуто: или.
- *215 Далее зачеркнуто: эти данные.
- *216 Далее зачеркнуто: и с другой.
- *217 Далее слово неразборчиво.
- *218 Далее слово неразборчиво.
- *219 Далее зачеркнуто: все.
- *220 Далее зачеркнуто: сносимого водою рек.
- *221 Далее слово не разборчиво.
- *222 Далее слово не читается.
- *223 Далее не читается вставка с двух слов.
- *224 Далее зачеркнуто: что было суши.
- *225 Далее неразборчиво фамилия ученого.
- *226 Далее неразборчиво слово-вставка.
- *227 Далее предложение не читается.
- *228 Далее зачеркнуто: этих явлений.
- *229 Далее зачеркнуто: по-видимому имеет.
- *230 Далее неразборчиво вставка с двух слов.
- *231 Далее зачеркнуто: И сейчас может быть.
- *232 Далее зачеркнуто: лен этот.
- *233 Далее зачеркнуто: точно ответить на этот.
- *234 Далее неразборчиво два слова.
- *235 Далее пять слов не читается.
- *236 Далее два слова неразборчиво.
- *237 Далее зачеркнуто: Конеч.
- *238 Далее зачеркнуто: этого числа — соответственное.
- *239 Далее зачеркнуто: — соответственное.
- *240 Далее неразборчиво слово-вставка.
- *241 Далее зачеркнуто: ограничивающих жизнь.
- *242 Далее зачеркнуто: Там мы.
- *243 Далее два слова неразборчиво.
- *244 Далее зачеркнуто: этой.
- *245 Далее зачеркнуто: цифрами.
- *246 Далее три слова не читаются.
- *247 Далее два слова не читаются.
- *248 Далее предложение неразборчиво.
- *249 Далее зачеркнуто: они.

- *250 Далее слово неразборчиво.
- *251 Далее зачеркнуто неразборчиво.
- *252 Далее зачеркнуто: их.
- *253 Далее зачеркнуто: А между тем.
- *254 Далее зачеркнуто: впервые, кажется.
- *255 Далее зачеркнуто: сделаны.
- *256 Далее зачеркнуто: живого.
- *257 Далее зачеркнуто: с теми.
- *258 Далее зачеркнуто: Необходимо дать анализ и вес вредителей на опытном поле другой народности.
- *259 Далее часть текста отсутствует.
- *260 Далее неразборчиво три слова.
- *261 Далее зачеркнуто: еще.
- *262 Далее зачеркнуто: далекими.
- *263 Далее зачеркнуто: В этот момент.
- *264 Далее зачеркнуто: данную.
- *265 Далее зачеркнуто: и.
- *266 Далее зачеркнуто неразборчиво.

Предлагаемая рукопись была написана В.И. Вернадским в 1916-1918 годах на Полтавщине. В Архиве Российской Академии Наук находится оригинал этой работы. Ее ксерокопия хранится в научном архиве Полтавского краеведческого музея. Данная работа публикуется нами после прочтения ее ксерокопии. К сожалению, из-за плохого ее качества встречаются некоторые неясности.

Полтавский период жизни для В.И. Вернадского ознаменовался особенным творческим взлетом, мыслями, связанными с поиском объяснений этому феномену, его роли в окружающей среде(1).

Владимир Иванович Вернадский пытался объяснить происхождение процессов жизни на земле, расставить основные акценты на понятии «живое вещество», его роли в природе и ее эволюции. Ученый стремился упорядочить многогранность направлений живого вещества, «измерить» и «взвесить» его (1, 2, 4). Опередленную роль в этом сыграли данные отдела сельскохозяйственной энтомологии Полтавской сельскохозяйственной опытной станции (сейчас Полтавский институт агропромышленного производства им. Н.И. Вавилова УААН), получены под руководством и с участием заведующего отдела, изучавшего вредителей растений из отряда Lepidoptera, Coleoptera, Hymenoptera — зачинателя прикладной (сельскохозяйственной) энтомологии — Николая Васильевича Курдюмова (1885-1917 гг.) Его В.И. Вернадский называл «талантливым натуралистом» (1, 2, 3). О нем В.И. Вернадский вспоминает не только в данной рукописи, но и в своих дневниках, а также в работе

«Живое вещество» (2). Именно Н.В. Курдюмов в своих опытах над синей льняной блохой (*Aphthona euforbiae* Schrank) — вредителем растений из семейства листоедов (*Chrysomelidae*) определил количество последней на десятине и разработал меры борьбы для решения практических задач того времени (5). Данные энтомолога Полтавской сельскохозяйственной опытной станции были первыми экспериментальными данными, с которых В.И. Вернадский начал подсчет общей массы живого вещества. Именно опыты Н.В. Курдюмова стали отправной точкой для измерения живого вещества нашей планеты.

Работа над живым веществом поглощала В.И. Вернадского полностью, именно из-за этого он не мог активно участвовать в политических общественных событиях того времени (4). Одну за другой В.И. Вернадский пишет статьи, готовит речи, выступает на съездах, собраниях, делает записи в дневнике. Меняются только названия и направления изучения, а проблематика остается одна и та же — живое вещество (1, 2).

26 мая 1918 года на четвертом (последнем) заседании Общества любителей природы в Естественноисторическом музее Полтавского губернского земства (сейчас Полтавский краеведческий музей) В.И. Вернадский выступил с докладом «О некоторых биологических наблюдениях, имеющих значение в геологии», в основу которого было положено содержание публикуемой рукописи.

С несколько измененным названием «Записка об изучении живого вещества с геохимической точки зрения» этот доклад был опубликован в материалах заседания Отделения физико-математических наук Российской академии наук 11 мая 1921 года.

Всю свою жизнь В.И. Вернадский занимался изучением живого вещества, доводя собственные утверждения до теоретического идеала. Как итог этой его многолетней деятельности, в 1978 году вышла книга с лаконичным названием «Живое вещество» (2). То, к чему стремился В.И. Вернадский, то, чем он жил, наконец получило законченный вид.

Поэтому приятно ощущать, что именно в Полтаве — духовной столице Украины было начато теоретическое обобщения вопроса о живом веществе. По словам самого ученого, он почувствовал здесь особенный творческий успех. При этом В.И. Вернадский вспоминал: «В Полтаве я писал свою рукопись, для которой я мало сделал в П[етрограде]. Здесь я был лишен сколько-нибудь больших библиотек, но приходилось так много мне читать нового, что я находил относящее к моей теме... и в библиотеке Полтавского сельскохозяйств[енного]

общ[ества], председателем которого был Шимков, Полтавского музея и полтавского опытного поля» (1, с.230).

Библиография

1. Вернадский В.И. Дневники, 1917-1921 гг.: Октябрь 1917-январь 1920. / Сост. М.Ю.Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. — К.: Наук. думка, 1994. — 270 с.
2. Вернадский В.И. Живое вещество. — М.: Наука, 1978.— 325 с.
3. Знаменский А.В. Николай Васильевич Курдюмов и его роль в развитии прикладной энтомологии в России // Известия Отдела Прикладной Энтомологии, Т.1. — Петербург: Гос.издат, 1921. — С.46-61
4. НА ПКМ Спр. П 11-1484 Арк.4-31.
5. Синяя льняная блоха *Aphthona euphorbiae* Schrank //Труды Полтав. сель.-хоз. опыт. станц. Отдел сель. хоз. энтомологии. Вып. XI. / Сост. Курдюмовым Н.В.; Полтав. общ. с/х. — Полтава: Электрич. типография Д.Н. Подземского, 1917. — 26 с.

*Публикация, текстологическая и
археографическая обработка и
примечания Елены Вильмовской.
Полтавский краеведческий музей.*

О РЕЗУЛЬТАТАХ РАСКОПОК В с. ГОНЦЫ ЛУБЕНСКОГО УЕЗДА И МАТЕРИАЛЫ К НЕЙ 1914-1915

Вернадский В.И.

1. Остатки мамонта и человека, указывающие на одновременное их существование совместно и на использование мамонта человеком, были открыты в с. Гонцы Лубенского уезда в 1874 местным землевладельцем Г.С. Кирьяковым и учителем Лубенской гимназии Ф.И. Каминским. Они сразу обратили на себя внимание и вызвали тогда для геологических изысканий проф[ессора] Киевского Университета К.М. Феофилактова¹ с целью выяснения геологических условий нахождения этих археологических остатков. Несмотря, однако, на эти очень почтенные исследования К.М. Феофилактова и на описания геологического строения Гонцов, сделанные геологами до Феофилактова² и после него³ геологическая структура местности, и следовательно и геологическая история страны, до сих пор не может считаться точно установленной для всей этой части Полтавской губернии. В виду этого, при новых археологических раскопках, предпринятых в 1913 и 1914 годах Полтавским земским музеем оказалось безусловно необходимым новое геологическое определение, как места раскопок, так и окружающей его местности.

¹К. Феофилакт. Научное сообщение, сделан[ное] на заседании Общества Естеств[оиспытателей] при Харьк[овском] унив[ерситете], 1874. Х., 1875. стр. 22 Сл[ои]. (Труды Общ[ества] Ест[ествоиспытателей] при Харьк[овском] ун[иверситете] IX). Еще: Геолог[ические] изследов[ания] в Лубенск[ом] у[езде] Полтавск[ой] губ[ернии] К. 1879. стр. 3 (Записки Киев[ского] Общ[ества] Ест[ествоиспытателей] XI).

²Борисяк. Сборник матер[иалов], относ[ящихся] к геологии Юга России. Х. 1867. — 197.

³В. Докучаев. Способы образ[ования] речн[ых] долин Евр[опейской] России. СПб. 1878. — 23. — Ещё. Русский чернозем. СПб. 1882. стр. А. Гуров. Геологич[еское] описание Полтав[ской] губ[ернии] Х. 1888. стр. 450 Сл[ои] Ф. Левинсон-Лессинг. Материалы для оценки зем[ель] Полтав[ской] губ[ернии] под ред. В. Докучаева. Вып. СПб. П. Армашевский. Геол[огическая] карта (Труды Геолог[ического] Ком[итета]). Докучаев. Наши степи?

Как видно из нижеследующего, строение Гонцов и того места, где произведены раскопки представляется в значительной мере иным, чем это <видели> на предыдущем исследовании. Но вместе с тем не оказалось возможным дать определенно и ясно геологическую картину местности в ту эпоху, когда мамонт и палеолитический человек одновременно жили в этой местности. Причина <основного> ответа заключается не только в том, что геологические исследования в Гонцах производились непродолжительное время, но главным образом благодаря тому, что послетретичные и новейшие третичные отложения Полтавской губ[ернии] не изучены с необходимой точностью и детальностью. Несомненно что общая картина истории Полтавщины в эпоху мамонта и палеолитического человека во время геологически ей предшествовавшее и последующее сильно отличается от той, которая дана А.В. Гуровым⁴ и экспедицией В.В. Докучаева⁵. Прерванные смертью работы талантливого русского геолога Н.А. Соколова⁶ по реконструкции новейшей истории Юга России, и в том числе Полтавщины, дали нам прекрасный общий обрис этой истории, требующий, как мне кажется [...] сейчас уже некоторых поправок, но совершенно недостаточный для решения более важных вопросов, какими являются и вопросы, связанные с геологией археологических раскопок Гонцов. Более точно будет выяснен геологический возраст и условия образования этих находок только после того, как будут изучены послеплиоценовые отложения Южной России.

2. Археологические раскопки производились на так называемой второй террасе Удая, очень близко к коренной третьей террасе. В сущности такое определение не <входит> точно в том смысле, что предполагает идентификацию второй террасы около высокого берега реки с второй террасой, характерной для ее <левого> берега. Строение этих "террас" однако не всегда одинаково и они нередко представляют различные образования.

Несомненен факт, что археологические находки сделаны не в области коренного берега, высокой степи, а ниже в террасовидном уступе прилегающем к этому берегу. Это было констатировано уже в 1874 году Феофилактовым, давшим даже схематический рисунок строения этой террасы⁷, как легко сейчас видеть не отвечающий действительности. Порода в которой найдены кости и кремни Феофилакто

⁴См. А. Гуров.

⁵См. В. Агафонов. Материалы для оценки

⁶Н. Соколов. Почвоведение. СПб. 1904 стр. Еще

⁷К. Феофилактов. в[ыше] с[мотри] 1875. стр. 27

назвал “последелювиальным илом” или лессовидным илом. Он его считал литологически идентичным от лесса, отличающимся от последнего лишь присутствием мелких “гнезд галечника” и “рядовым положением” по отношению к ниже лежащему валунному слою. По времени он отвечает материковым, аллювиальным послеледниковым образованиям.⁸ Характер этого лесса пытался выяснить проф[ессор] А. Гуров.⁹ Он считает, что кости и кремни найдены не в настоящем первичном лессе, а в долинном вторичном лессе, который образуется смыыванием выше лежащего лесса древних берегов долины и может наноситься еще и теперь. В общем, однако, мы имеем здесь два определения возраста этих различных или считаемых различными лессов не точных фактических наблюдений, а теоретических предположений.¹⁰

Как бы то ни было несомненно, что археологические находки сделаны на нижней террасе берегов реки Удая, по геологическому строению могущей отличаться и, как мы увидим, действительно отличающейся от строения верхней террасы.¹¹

3. Обращаясь к выяснению строения этих террас, приходится сейчас исходить из основного положения о строении поверхности юга России, точно указанного еще старыми южнорусскими геологами — Борисяком и Леваковским, что рельеф нашей страны чрезвычайно древний и в общем был уже установлен в доледниковое время.¹² В частности все данные указывают нам с достаточной точностью, что речная долина Удая существовала уже раньше современной реки Удай, который ее <же> создал.¹²

Однако, несомненно древнее ложе этой долины было не раз маскировано событиями новейшей геологической истории этой местности. Это ясно из строения основного берега реки — высокой степи и второй террасы.

Строение высокой степи может быть просмотрено по поперечным к течению Удая разрезам в оврагах в Гонцах и Духовое. В некоторых частностях эти разрезы не дадут нам вполне идентичной картины, но в общем они могут дать представление, довольно точное, о строении третьей террасы коренного берега.

⁸Феофилакт не принимает теории ледникового покрова и допускает существование в Евр[опейской] России в это время водного бассейна, по которому носились льдины со Скандинавскими породами.

⁹А. Гуров. в[ыше]с[мотр] 1888. стр. 859, 881.

¹⁰Очень правильные замечания см. Е. Оплоков. Речные долины Полтав[ской] губ[ернии]. II. СПб. 1905. 271.

¹¹См. литературу и данные у Е. Оплокова. в[ыше]с[мотр] II 1905.

¹²См. Е. Оплоков. в[ыше]с[мотр] II 1905. стр. 231.

4. Сейчас в Духовое можно наблюдать:

1-ый овраг около дороги:

А 1. Почва...

В₁ 2. Сильно измененная лессовидная порода, желтая может
быть делювиального происхожд[ения] 0^m·5

В₂ 3. Гумусовый лёсс, обычного пористого строения, без валу-
нов 2^m·5

В₃ 4. Лессовидная порода, желтая с обычной для лесса порис-
тостью без валунов 3·5

С₁ 5. Сильно песчаная валунная глина с разнообразными валу-
нами. Раковин не наблюдал 5^m·10

Оползень

В боковом овраге этот самый разрез представлен несколько
иначе. Здесь сверху под почвой наблюдается небольшой слой лес-
са, сильно измененного делювиальными процессами (В), мощность
которого сильно меняется в зависимости от рельефа, но который
нигде не достигает нескольких метров. Ниже наблюдается следую-
щий разрез:

Д-С Сильно песчанистая желтая мергелистая порода с валу-
нами разнообразных кристаллических пород крупными и мелкими
и многочисленными пресноводными раковинами, обычными для
пресноводного мергеля (*Paludina*, *Succinum* и т.д.) 5·5—6^m

Д₁ Серая, довольно вязкая глина 1·45

Д₂ Белый, слоистый, с неправильной слоистостью, довольно
крупный песок 2·15.

Е Желтоватый тонкий мергель, обычный пресноводный мер-
гель без ясно выраженной слоистости, без валунов и раковин
3^m

Оползень

В общем этот разрез отвечает разрезу, приводимому Гуровым,
который выражает его следующим образом:

А Чернозем 0^m·7

В Серовато-желтый лёсс с мерг[ельными] конкр[ециями]
6·3

С Валунный суглинок с гнездами валунов, песка и щебня
2·1—4·2

Д-Е Слоистая и мергелистая глины светложелтого цвета, за-
ключающие внизу известк[овые] конкреции ¹³ 3·4

¹³ А. Гуров. в[ыше] с[мотри] 1888. стр. 456-458.

В этом разрезе является очень неясной по своему характеру порода С-Д, которую Гуров считает за валунную, моренную, глину, но которая, благодаря нахождению в ней пресноводных раковин, может иметь и другое объяснение. К этому я вернусь позже (§).

5. Гораздо более мощно развиты эти самые породы в Гонцах, в разрезе так называемой Сорочьей Горы. Здесь мы имеем следующий разрез: если начинать его при спуске с горы, вдоль испорченной дороги, с высотой степи:

А Чернозем

В Лесс, желтый, песчанистый, сильно пористой породы, с дутиками. Книзу есть валуны 2·5

?С Песчаная прослойка, богатая довольно большими валунами. Один валун, неокатанного красного кварцита до $\frac{1}{4}$ арш. 0·1—0·2

Д Светлая, серожелтая мергелистая порода, содержащая валуны, довольно мелкие и многочисленные раковины, главным образом пресноводных моллюсков (есть случаи Рира?) — *Paludina*, *Limnaeus* и т.д. Эти раковины очень часто измельчены, однако есть очень тонкие, совершенно нетронутые раковины, причем никаким путем нельзя <заметить> чтобы они принадлежали к кускам пресноводного мергеля, захваченного мореной. В этом валунном слое видна не очень ясно выраженная слоистость 4^m·5

Д₂ Белый, временами желтый слоистый песок, без валунов 3^m

Е Очень тонкий, песчанистый, серый мергель, обычного для пресноводного мергеля типа 6^m.

Ф Более темная глина, содержащая большие белые конкреции, характерные для так называемых пестрых глин. Сама глина при свежем разрезе пятнистая вследствие желтых пятен.

Оползень

Между Е и Ф переход очень постепенен. Граница между Д₂ и Е очень резкая и волнистая. Получается впечатление, как будто бы здесь был очень резкий перерыв.

В боковом большом овраге слой Ф гораздо более развит, чем в данном овраге и на оползнях и в самом овраге находятся в очень большом количестве характерные большие конкреции и секреты пестрых глин.

Прежде, чем пойти дальше можно остановиться на разрезе Гурова¹⁴ для Гонцов. Гуров в общем несомненно наблюдал те же слои, какие наблюдались и мной, кроме пестрой глины Ф.

Он дает для Гонцов:

¹⁴А. Гуров. в[ыше] с[мотри] 1888. стр. 456.

В Серый лесс, неслоистый, пористый с известковыми трубочками и мергелистыми конкрециями, без валунов 4—6^м

С Красноватый песчаный суглинок, переходящий временами в валунный гравий с крупными кристаллическими валунами 2 — 4^м

Е Пресноводный мергель до 7^м

Он указывает, как уже и раньше указывал Феофилакт¹⁵, что <слой> между С и Е неровный, с мешковидными углублениями, местами заполненными валунным суглинком или валунным песком. Сам Гуров не наблюдал в слое С раковин, но их указывает Феофилакт и на этом основании Гуров считает валунный суглинок Гонцов принадлежащий к той нижней морене, которую он наблюдал в Вязовке или Лубнах.¹⁶

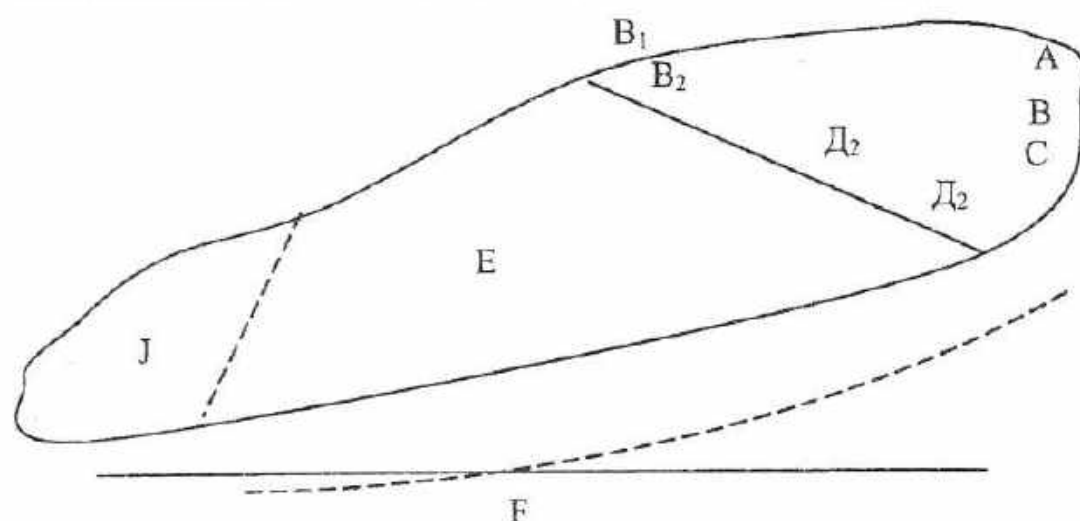
6. Чрезвычайно характерное и своеобразное строение представляет разрез Сорочьей Горы при дальнейшем приближении к деревне, при спуске вниз. Мы имеем здесь постепенное понижение рельефа местности, связанное вначале с уносом слоев В, С-Д, Д₂ и выходом Е непосредственно под почвой или тонким слоем лесса J или лессовидного мергеля (В). По-видимому, однако, явление, связанное с таким понижением рельефа не было простой эрозией, [...] в одном месте виден под слоем лесса В₁ довольно мощный сохранившийся прослой гумусового лесса В₂, под которым оказались остатки морены — но выяснить положение этого гумусового лесса в более высоких частях разреза сейчас невозможно.

Гораздо, однако, интереснее и важнее, что при дальнейшем спуске строение Сорочьей Горы резко меняется и дает нам возмож-

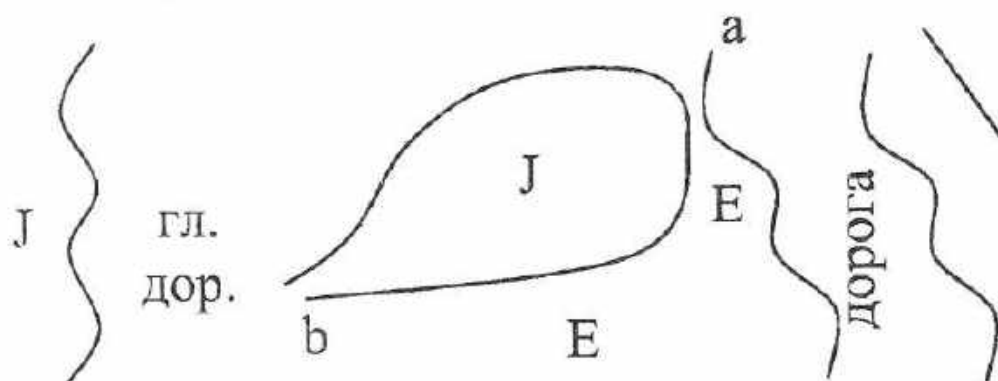
¹⁵К. Феофилакт. в[ыше] с[мотри] 1879. стр. 7.

¹⁶Вопрос о второй морене, разделенной лессом, от верхней морены требует внимательного исследования. Оставляя в стороне неясный моренный характер слоя СД и возможность объяснить его иначе, нельзя отрицать, что в иных случаях и очень часто в верхних частях этого слоя СД мы не наблюдаем никаких органических остатков и не имеем никаких оснований не считать их за моренные отложения. К сожалению сейчас в Лубнах не могут быть найдены те разрезы, которые были описаны Феофилактом и Гуровым и которые давали ясную картину двух морен, разделенных лессом. Указываемые одними учеными Гавриковой (или Гавриловой) горы никто мне в Лубнах не мог указать. В разрезах мною наблюдавшихся (около Николаевской церкви, Новых казарм в конце Монастырской ул.) под лессом В выходил в мощном развитии пресноводный мергель Е.

ность видеть новую черту в строении этой местности, имеющую значение для выяснения строения 2-ой террасы, но к сожалению не могущее быть выяснено с надлежащей полнотой в своем положении в общей схеме слагающих данную местность пород.

Можно точно проследить, что к Е прислонена толща до 4 метров мощностью очень тонкослоистого мергеля, с резко выраженными слоями, иногда с волнистой и нарушенной слоистостью перемежающихся тонких слоев то более песчаных, совсем песчаных, то глинистых. Слои эти очень различно окрашены и временами, кажется, имеют трепеловидный характер. Любопытную окраску представляют эти слои при их расчищении лопатой — они имеют тонкое агатовое, мраморовидное, мозаичное строение, так как иногда эти тонкие слои волнисты и немного изогнуты около края бассейна видна небольшая завороченность слоев вверх. Мощность слоя J здесь равна более 4 саженьям. Любопытно, что в этом овраге захвачен как раз конец этих отложений. Так рядом в боковом овраге уже нет выходов породы J. Таким образом мы имеем в горизонтальном разрезе этого мыска Сорочьего оврага

Получается такое впечатление, точно ab представляет границу берега того бассейна, в котором шло отложение слоев J.

Слои эти имеют для нас большое значение, так как они как раз выходят к тем коренным [...], где производились археологические раскопки.

7. Перейдем теперь к этим раскопкам. Прежде всего здесь бросается в глаза несомненная ненарушенность того слоя, в котором наблюдаются кости и человеческие орудия. Мы имеем здесь дело не с закапыванием предметов человеческой волею, а засыпанием предметов геологическим процессом, геологическим образованием, которое включило в себя предметы, находившиеся на поверхности во время геологического отложения. Больше всего аналогии имеют условия нахождения костей с засыпанием предметов ветром напр[имер] нахождением их в дюнных песках или вулканическом пепле.

Разрез по скольку он выяснен искусственными разрезами и бурением, дал нам следующую картину:

А Почва (лесная) 0^м·25

А₁ Ясная и характерная подпочва лесных земель. Не заключает или заключает очень редко кротовины. Не вскипает от HCl. От неё не вскипают и кротовины в ней находящиеся. Хотя бы они имели цвет желтой нежной лессовидной породы (В). Цвет подпочвы с характерной орешковатой структурой бурый 0^м·65

В₁ Лесс с дутиками, желтый, характерной пористой структуры, переполненный известковыми трубочками, богатый кротовинами. Кротовины из темной земли и все другие вскипают. В кротовинах ни выше, ни ниже лесса не найдено костей 1·4

В₂ Слой с костями, человеческими изделиями. Можно убедиться, что это определенный горизонт, так как мелкие обожженные косточки образуют такой же слой там, где нет уложенных человеком костей. Никакого изменения в окраске слоя с костями и горизонтов более нижних и высших заметить нельзя

В₃ Лесс, совершенно незаметно переходящий в нижнюю породу, совершенно аналогичную породе J Сорочьей горы в Гонцах. Можно установить границу по нахождению дутиков, отсутствию ясной слоистости в В₃, более желтому цвету и пористой структуре. Однако получается такое впечатление, что верхние части J точно так же уже переработаны и граница В₃-J сливается благодаря позднейшим процессам, связанным с инфильтрацией и выветриванием.¹⁷ Мощность В₁+В₃ равная 2^м·65, таким образом максимальная.

¹⁷Процессы изменений шли и идут здесь очень энергично уже после отложений костей. Кости все покрыты сцеплениями углекислой извести, <её> корками. Очевидно, это скрепление произошло после их отложений.

Ж Тонко слоистая порода, очень аналогичная той, которая обозначена буквой Ж на Сорочьей горе в Гонцах. В этой породе видны местами позднейшие нарушения, сдвиги, которые можно сфотографировать. В верхних ее частях наблюдаются неправильные черные пятна (Мп?). В ней попадаются местами тонкие прослойки более чистого песка или липкой глины; Кое где встречаются небольшие валунчики (кварц, гранит, гнейс), особенно в более низких горизонтах. Как будто этих валунчиков больше книзу к границе Г при бурении. Во всяком случае и эти валунчики расположены в слоях.

5^m · 75

Г Вязкая глина. На верху при бурении были встречены валуны и характерные секрции и конкреции пестрых глин. Позже встречались только секрции, одна из которых изогнула бур и остановила бурение.

5^m · 2 (саж.)

8. Исходя из этого разреза можно точно установить некоторые определенные пределы возраста костей и палеолитического человека: он, несомненно моложе не только отложения мергеля Е, но и происшедшего из него и в его берегах слоистого мергеля Ж. Он одновременен и во всяком случае не древнее лесса В. В то время, как он жил в Гонцах общий рельеф местности уже был ясно выражен, но много после его поселений в этой местности успела образоваться лесная почва на месте степной лессовой, которая исчезла без следа и оставила свой след только в кротовинах. К сожалению, все дальнейшие заключения о времени существования здесь человека не могут быть точно и определенно формулированы: мы не знаем с уверенностью, имеем ли мы здесь отложение межледниковые, послеледниковые или одновременные с существованием севернее данной местности материкового льда. Дело в том, что геологическое положение слоев В, Ж и характер ледниковых морен в этих местах вызывает сейчас весьма большие недоумения и только после изучения послеплиоценовых отложений всей Полтавской губернии и по крайней мере бассейна Сулы можно будет точно ответить на этот вопрос.

Постараемся вкратце формулировать те вопросы, которые должны быть решены для точного ответа о возрасте палеолитического человека в Гонцах. Прежде всего необходимо точно констатировать возраст Ж, отложений более древних, чем человек в этих местах и возраст слоев В, отложений более молодых или единовременных человеку. К сожалению, в Гонцах мне не удалось точно наблюдать отношения слоев Ж к лессу и особенно к тем слоям песка, которые мною обозначены в разрезе как Д₂. Повидимому лесс В налегает на

Л, но сам лесс в этих местах изменен и всегда <явен> вопрос — не имеем ли мы здесь дело со вторичным лессом, склонов, с делювиальным продуктом.

Что касается других мест Полтавской губ[ернии], где выходит порода Л — то повидимому ей аналогичны трепеловые озерные отложения бассейна Псла — около Богачки, изученной Гуровым¹⁸, который считает его более новым, чем лесс образованием древнего аллювия и Армашевским, который их параллелизовал по времени с лессом. Мощность этих осадков довольно большая (больше 5 саж.) и прикрываются они породой, сперва принятой Гуровым за лесс¹⁹, но позже²⁰, отнесенной им к вторичному наносу (бурому и желтому), точного описания которого он не дал. Он лежит на песках Полтавского яр[уса].

Еще более подходят к этим отложениям отложения тонкослоистых мергелей, повидимому трепеловых, развитые в долине Псла между Яреськами и Шишаками на такой же второй террасе, как и та, которая <изучается> нами на Удае. В этих тонкослоистых мергелях в отличие от того, что наблюдается на Удае: 1) находятся местами раковины разных пресноводных моллюсков, 2) не находятся валуны, но нередко тонкие и мелкие окатанные галечки из белых мергелистых конкреций и твердых глинистых пород. Эти слои мощность которых достигает нескольких саженей, прилегают к крутому коренному берегу; они не идут вглубь основной степи и лежат на песках Полтавского яруса или на пестрых глинах. Слои, находящиеся выше их смыты и на них непосредственно находится лесная почва, однако, в одном разрезе (на меже моей земли с землей Рубеля) виден под лесной (намывной) почвой следующий разрез:

В₃ Переслаивающиеся белые и желтые пески и тонкие глины.
Прослойка глины больше в нижних слоях 2-3с.

Л Тонкий слоистый мергель, кое где переполненный мельчайшей галькой из лессовидных <перемытых> конкреций и глинистых обтертых комочков и заключающий пресноводные раковины.

Г Пестрые глины.

Н Пески Полтавского яруса.

1 ½ с.

Обвал

¹⁸ А. Гуров. в[ыше] с[мотри] 1888. 246 сл., 887. П. Армашевский. Изд[ание] Геол[огического] Ком[итета] 1886. — 362 .-.

¹⁹ А. Гуров. Журналы Полтав[ского] об[щества] сельск[ого] хоз[яйства]. 1883. IV. 108. -.

²⁰ А. Гуров. в[ыше] с[мотри] 1888. 250.

Здесь является очень неясным положение песков и глин B_3 , может быть древнего аллювия < принаправленного > только к речной долине — но возможно и тех ледниковых песков, которые в Гонцах мною названы J_2 .

Не менее неясно положение лессового горизонта. У нас нет никаких критериев, достаточно объективных для различия лесса *in situ** и делювиального лесса. Едва ли можно, больше того, сомневаться, что весь наш лесс делювиального происхождения, т.к. изменён благодаря тому изменению климата, которое произошло в этой местности после его отложений. Как уже указывалось (§) Гуров отличает его от обычного первичного лесса и полагает, что он образовался смывом первичного лёсса после его образования, в другую, современную человеческую эпоху. Однако, единственное данное в пользу такого предположения его < более низкого положения > и мне также представляется маловероятным смыв лесса на вторую террасу в позднейшую эпоху, как это для всех лессов вторых террас, указывает и мне кажется справедливо, Оппоков.²¹ К тому же этот смыв должен был произойти в очень древнюю эпоху — до образования лесной земли и вымирания степной фауны данной местности, то есть в геологически давнее время. Станным образом позже в историческое время мы такого “смыва” не наблюдаем и вообще этот процесс больше существует в Полтавщине в теории чем наблюдается в действительности.

Если же, однако, мы примем лесс второй террасы за полный аналог лесса высокой степи — то для нас является вопросом его геологическое положение. Гуров считал его принадлежащим межледниковой эпохе и моренное образование СД, лежащее под лессом, признавал за нижнюю морену — верхнюю же морену считал смытой для данной местности. Несомненно, здесь много неясного, требующего выяснения. Если, действительно, в Лубенском у[езде] существует две морены — то очень странно, куда делись продукты этой морены в тех местах, где они отлагались и каким образом лесс резко не изменился под ледниковым покровом? В тоже время для Гонцов совершенно нет доказательств существования даже и одной морены, слабо выраженной только в Духовое. Получается впечатление, что как будто история этой местности была более связана с жизнью пресноводных бассейнов на конце не доходивших в Гонцы языков ледника, чем с остатками ледникового покрова.

Наблюдаемые в Гонцах слои ДС, заключающие не только валуны и не отсортированный материал, но обладающие некоторой,

²¹Е. Оппоков. II. 1905. 271.

ясной особенно при засыхании отвесных стенок, слоистостью во всей своей массе и включающие пресноводные, не разрушенные раковины могут получить разное объяснение. Надо иметь в виду, что пресноводные раковины одновременно с валунами в мергелях Полтавской губ[ернии] были указаны в 1867 году Борисяком и для Гонцов констатированы уже в 1874 г. Феофилактовым. Для объяснений их присутствия возможны три гипотезы:

1. Раковины происходят от включений кусков пресноводного мергеля, захваченных глетчерами при их движении. После оттаивания ледника они сохранились в морене и тогда, когда границы кусков мергеля, в котором они наблюдались сгладились. Это гипотеза, высказанная Гуровым²², которому мы обязаны выяснением значения пресноводного мергеля в серии послетретичных отложений юга России. Не отрицая возможности таких явлений и наличия случаев захвата кусков пресноводного мергеля с раковинами в морену²³, легко убедиться, что при применении ко всем случаям подобных находений мы наталкиваемся на непреодолимые трудности.

2. Раковины попали в мергель из озера, в котором они жили, которое находилось вблизи конца наступающего с севера ледника, концы которого отрывались, плавали по озеру в виде льдин и айсбергов. Валуны и ледниковый хрящ — мелкий и крупный — медленно осаждались при этом с раковинами и илом озера. Гипотеза эта была выдвинута мною для объяснения мощных слоистых отложений в степи около Псла (Прусивка, Ламанная и т.д.).²⁴

3. Раковины попали из озер, находившихся на [...] растаявшей морене, превратившейся в ископаемый лед. Образование таких озер связано уже не с наступлением, но с замиранием (отступлением) ледника. Раковины отвечают периоду иному, чем валуны, вместе с которыми они находятся. При окончательном растаивании такого ледника получается морена — валунная глина, в которой раковины будут находиться совместно с валунами.

Мне представляется эта третья гипотеза наиболее отвечающей тем условиям, в каких находятся здесь раковины. Первой гипотезе противоречит отсутствие следов включений кусков пресноводного мергеля в валунную глину и то обстоятельство, что пресноводный мергель в Гон-

²²А. Гуров. в[ыше] с[мотри] 1888. стр.

²³Такие случаи наблюдались и мной в Кременчугском уезде, тогда я не считал возможным применить к объяснению других случаев гипотезу Гурова.

²⁴В. Вернадский. Материалы для оц[енки] зем[ель] Полт[авской] губ[ернии] Под ред. В. Докучаева. Ест[ественно] ист[орическая] ч[асть] XV. СПб. 1892 стр.

цах нигде не заключает раковин моллюсков. Второй гипотезе противоречит чрезвычайно слабая слоистость, местами совершенно отсутствующая, и характер отложения, в котором моренная структура преобладает над тонкой структурой пресноводного мергеля. Но, конечно, точно дальнейшие исследования решат этот вопрос. Если эта гипотеза верна то слои песка Д₂ Гонцов будут древнее песков ?В₃ разреза ниже горы Кобыла на Псле. Согласно этой гипотезе очень вероятно, что по возрасту озера с фауной на ископаемом льде могут отвечать по времени тем озерам, из которых отлагались холодные осадки (от таяния ископаемого льда), лишенные моллюсков воды бассейна Е.

9. Оставляя таким образом для окончательного решения — после изучения послеледниковых осадков Полтавщины — вопрос о геологических условиях нахождения человека с мамонтом в Гонцах, можно высказать сейчас следующие, требующие проверки, представления.

В данной местности можно различать следующие периоды:

Страну покрывало большое озеро, повидимому занимавшее целиком [...] в ряде независимых бассейнов площадь Полтавской губ[ернии] и прилегающих частей. Оно дало мощные осадки Е и в данной местности не захватило видимой фауны.

Вероятно был перерыв, когда это озеро высохло или характер его осадков изменился так, что стали осаждаться слоистые пески, отвечающие речным осадкам, шедшим из выше находящегося ледника. Так образовались пески Д₂.

Ледник подошел к долине Удая и может быть покрыл её всю. Очень может быть, что в связи с его движением произошло изменение рельефа в мергелях Е, вызвавшее ложбину, позже заполненную осадками J.²⁵

При застывании ледника образовались на его льде сверху ставшем превратившимся в ископаемый лед, озера, занятые пресноводной фауной моллюсков очень близкой к нашей современной. В то же время на границе льда в долине современного Удая образовался новый пресноводный бассейн с холодной водой от таящего грунтового льда. В этих водах отлагались осадки J и может быть была диатомовая флора. Судя по чрезвычайной слоистости и тонкости осадка протекли многие сотни лет, может быть тысячелетия, существования озера J, так как каждый слой приходится приравнивать го-

²⁵Образования дна современной ложбины Удая такими старыми осадками, как пестрые глины или пресноводный мергель (ξξ), повидимому, указывает на то, что в ее рельефе отразилась эрозионная деятельность или ледника или связанных с ним вод.

дам — едва ли они отвечают смене времен года (тогда они годовичные), вероятно более сильным изменениям климатических факторов.

Надо думать, что в это послеледниковое время на тундре, покрытой озерами и болотами уже жила часть той фауны, за которой охотился человек, так как кости лежат в слоях, повидимому отвечающих самому началу лессового процесса, может быть еще не начавшегося, когда здесь жил человек.

После окончательного стаяния ледника и замирания озера здесь сохранились остатки человека. Климат стал становиться суше и начались процессы отложения лесса. Постепенно местность превращалась в пустыню или вернее в полупустыню. В начале ее жил человек, охотившийся еще на больших млекопитающих влажной эпохи замирания ледника среди озер и болот. Эоловые процессы образования лесса очень хорошо отвечают наблюдаемым условиям нахождения остатков и делают весьма вероятным, что живший здесь человек отошел за зверем к северу, а его остатки были засыпаны ветром. В полупустыне была степная фауна, может быть уже при дальнейшем изменении климата (после ухода человека?).

Степь сменилась лесом и образовалась лесная почва.

Примітки

На титульній сторінці — напис, зроблений архіваріусом: «Вернадский В.И. Статья о рез-тах раскопок в с.Гонцы и материалы к ней 1914-1915 автограф» та архівні облікові позначення.

Автограф статті В.І. Вернадського публікується вперше. Збережена орфографія, стилістика і пунктуація записів. Скорочені авторські слова відновлені у квадратних дужках, умовно прочитані розкриті в кутових дужках, непрочитані — позначені крапками у квадратних дужках. Загальноприйняті скорочення відтворені буквально. Нумерація сторінок змінена. Підрядкові посилання на літературу та коментарі автора даються у зростаючій послідовності (від 1 до 25), а не посторінково, як у автора.

* *in situ* — у природі.

Особи, що їх згадує В.І. Вернадський, у статті та повні назви праць, на які зроблено посилання.

Агафонов Валеріан Костянтинович (1863 — 1955) — ґрунтознавець, геолог, письменник. Професор Таврійського університету (м. Сімферополь), з 1922 р. — професор Сорбонни (Париж). У складі Полтавської експедиції В.В.Докучаєва досліджував ґрунти Прилуцького повіту.

— Агафонов В.К., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XI: Прилукский уезд. — 141 с.

Армашевський Петро Якович (1851 — 1919) — мінералог, геолог, петрограф. Професор Київського університету (з 1885).

— Общая геологическая карта России. Лист 46-й. Полтава — Харьков — Обоянь. — СПб., 1903. — 551 с. (Тр. геол. ком.; т. 15. — № 1).

— Предварительный отчет о геологических исследованиях в Полтавской губернии // Известия Геологической Комиссии. — СПб., т. II. — №6. — С. 142 — 145.

Борисяк Никифор Дмитрович (1817 — 1882) — ґрунтознавець, географ, гідролог. Професор Харківського університету (з 1843). Вивчав геологічну будову, корисні копалини і ґрунти України, а також історію мінералогії. Засновник Харківської школи геологів.

— О стратиграфических отношениях почв в Харьковской и прилегающих к ней губерниях. Сборник материалов, относящихся к геологии южной России. — Харьков, 1867. — Кн. 1.

Гуров Олександр Васильович (1843 — 1921) — геолог, професор Харківського університету (з 1888) і Харківського технологічного інституту (з 1887). Вивчав геологічну будову, гідрогеологію та корисні копалини України. Член-кореспондент Полтавського сільськогосподарського товариства.

— Геологическое описание Полтавской губернии: Отчет Полтавскому губернскому земству. — Харьков: издание Полт. губ. земства, 1888. — 1010 с.

— Результаты геологических исследований в Полт. губ. // Журналы Полтавского сельскохозяйственного общества. — Полтава: Типография Губернского Правления, 1883.

Докучаєв Василь Васильович (1846 — 1903) — природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства, загальної агрономії, теорії екосистеми ґрунтів, вчення про географічні зони, один з основоположників фізичної географії. Професор Петербурського університету. У 1888-1894 рр. очолив експедицію по комплексному дослідженню природи Полтавської губернії.

— Способы образования речных долин Европейской России. — СПб.: тип. Демакова, 1878. — 222 с.

— Русский чернозем. Отчёт Вольному экономическому обществу. — СПб.: ВЭО, 1883. — III, IV, 376 с.

— Наши степи прежде и теперь. Издание в пользу пострадавших от неурожая. — СПб.: тип. Евдокимова, 1892. — IV, 128 с.

Камінський Федір Іванович (1845 — 1891) — археолог, краєзнавець, педагог, завідувач Лубенського музею К.М.Скаржинської (1882 — 1890). Перший дослідник Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки (1873).

— Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и её притокам // Тр. III AC. — К., 1878. — Т. 1. — С. 147 — 152.

Кир'яков Григорій Степанович (1805 — 1883) — краєзнавець, колекціонер, громадський діяч, дійсний член Російського географічного товариства, поміщик с. Гінці. У 1871 р. вперше виявив Гінцівську пізньопалеолітичну стоянку, є співучасником вивчення цієї археологічної пам'ятки.

Леваковський Іван Федорович (1828 — 1893) — геолог, професор Харківського університету (з 1864), один з організаторів Харківського товариства дослідників природи, головою якого був з 1870 р.

Досліджував крейдові та третинні відклади півдня Росії.

Левінсон-Лессінг Франц Юлійович (1861 — 1939) — геолог, петрограф, професор Юр'ївського (тепер Тартуського) (1892 — 1902) і Ленінградського університетів, а також Петербурзького (Ленінградського) політехнічного інституту, академік (з 1925), директор Грунтового (Почвенного) інституту АН СРСР (1927 — 1930). Учасник полтавської експедиції В.В.Докучаєва.

— Левинсон-Лессинг Ф.Ю. сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественнно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1889. — Вып. II: Лубенский уезд. — 91 с.

Оппоков Євген Володимирович (1869 — 1938) — гідролог, болотознавець, гідрогеолог, один з основоположників вітчизняної гідрології, академік АН УРСР, дійсний член Всесоюзної академії сільськогосподарських наук. Професор Київського політехнічного інституту.

— Оппоков Е. В. сост. Речные долины Полтавской губернии. — СПб.: тип. Т-ва Худож. печати, 1905. — Часть 2-я. — 475 с.

Рубель — особа не встановлена.

Соколов Микола Олексійович (1856 — 1907) — геолог і палеонтолог, член-кореспондент Петербурзької АН (з 1905). З 1897р. — старший геолог Геологічного комітету.

Праці з дослідження стратиграфії нижньотретинних відкладів України та опису їх викопної фауни.

Можливо — К истории Причерноморских степей с конца третичного периода // Почвоведение, 1904. — № 2 и № 3.

Феофілактів Костянтин Матвійович (1818-1901) — геолог, засновник Київської школи геологів. Професор (з 1852), ректор (1880 — 1881) Київського університету. Один із засновників (1869) і голова (1877 — 1898) Київського товариства природодослідників.

Основні праці присвячені геології України, займався питаннями стратиграфії і тектоніки, вивчав кристалічні породи.

— О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на реке Удае Лубенского уезда Полтавской губернии // Тр. общества испытателей природы при Харьковском университете. — Харьков, 1875. — Т. IX. — С. 22 — 32.

— Геологические исследования в Лубенском уезде Полтавской губернии // Записки Киевского общества естествоиспытателей. — К., 1879. — Т. VI.

*Публікація, текстологічна та археографічна
обробка тексту, примітки*

Світлани Кигим,

Ігора Гавриленка.

*Полтавський краєзнавчий музей,
Полтавський Національний технічний
університет імені Юрія Кондратюка*

УЧАСТЬ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО В ДОСЛІДЖЕННЯХ ГІНЦІВСЬКОЇ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ

Гавриленко Ігор

*Полтавський національний
технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

Кигим Світлана

Полтавський краєзнавчий музей

Володимир Іванович Вернадський — геніальний учений-природознавець, котрий обезсмертив своє ім'я розробкою вчення про ноосферу і біосферу, видатний організатор науки, один із засновників і перший президент Української Академії Наук (у буремних 1918–1919 роках), здійснив основоположний внесок не лише до таких дисциплін, як геологія, мінералогія, кристалографія, геохімія, біогеохімія та гідрогеохімія. Коло його інтересів було значно ширшим, а блискучий багатогранний талант одного з найбільших мислителів ХХ ст. повною мірою проявляв себе навіть при побіжному дотику до тієї чи іншої наукової проблеми.

Прикро, проте навіть фахівцям із археології кам'яної доби довгий час залишалася практично невідомою причетність ученого до досліджень Гінцівської стоянки — знаменитої археологічної пам'ятки, котра датується в межах 15–13 тис. років тому, розташованої на правому березі р. Удай між селами Гінці та Духове (Лубенського району — за сучасним адміністративним поділом), відкриття якої започаткувало наукове вивчення доби палеоліту не тільки на території України, а й усієї Східної Європи.

Утім, увага В.І. Вернадського до археології в цілому та конкретно до Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки зовсім не була випадковою. Ще з юнацьких років він серйозно захоплювався історією. Вступаючи до Петербурзького університету, вагався навіть у виборі спеціальності, а зупинившись на фізико-математичному факультеті, відвідував лекції не тільки з природничих і точних наук, але

й з історії і філософії (1). Перші польові геологічні та ґрунтознавчі дослідження початкуючого науковця супроводжувались обстеженнями місцевості й в археологічному плані (детальніше про це йтиметься далі). Нарешті, геологічним умовам Гінцівського поселення палеолітичної людини В.І. Вернадський присвятив окрему працю, яка в силу різних обставин не була вчасно надрукована і згодом виявилася втраченою її автором (саме ці обставини й призвели до «випадіння» на багато десятків років імені вченого зі списку безпосередніх дослідників Гінців, а його творчого доробку — із загального контексту вивчення пам'ятки).

Зараз зусиллями ряду фахівців чернетки зазначеної статті розшукані (вони публікуються у даному збірнику). Водночас при підготовці їх до друку стало очевидним, що питання участі В.І. Вернадського в польових роботах у Гінцях потребує додаткового вивчення й уточнення окремих моментів.

У літературі усталилася думка, що вчений-природознавець вперше потрапив на дослідження пам'ятки ще в 1891 р. й провів їх разом із лубенською поміщицею та меценаткою К.М.Скаржинською, будучи запрошеним нею (25, 34, 36, 44). Вочевидь, породжені такі твердження повідомленням О.М.Апанович, видатної дослідниці історії козацьких часів в Україні та біографа В.І. Вернадського, яка кілька разів писала, що у 1891 р. «молодий учений розкопав і вивчив палеолітичну стоянку недалеко від містечка Гонці» (1, 2, с.70). А в книзі про життя та діяльність В.І. Вернадського в Україні говорилося, нібито тоді він «здійснив розкопки та вивчив» гінцівську «палеонтологічну (? — зауваження наше — автор цієї розвідки) стоянку» (37, с. 23). Та чи відповідає ця теза дійсності?

Як відомо, впродовж 1888-1894 рр. В.І. Вернадський (з 1890 р. — приват-доцент кафедри мінералогії Московського університету) був учасником експедицій В.В.Докучаєва, спрямованих на вивчення ґрунтів Полтавської губернії (24, с.5). Однак присутність Вернадського в Гінцях під час розкопок, влаштованих К.М.Скаржинською, видається малоімовірною з огляду на добре описані в літературі маршрути його експедицій. Так, у 1890 р. вчений розпочав досліджувати ґрунти Кременчуцького повіту, проте, оскільки в 1891 р. роботи з ґрунтознавства, започатковані В.В. Докучаєвим, були припинені, Вернадський продовжував літні розвідки території повіту на власні кошти, звернувши першочергову увагу на питання геологічної будови місцевості. У серпні того ж року Володимир Вернадський здійснив спільно із В.В. Докучає-

вим екскурсії до цікавих у геологічному відношенні місцевостей — у Полтавському, Хорольському, Кобеляцькому, Миргородському повітах. При цьому були зібрані зразки порід, сфотографовані відслонення та пейзажі. Проявляючи притаманні йому комплексний підхід і різнобічність наукових захоплень, на Кременчуччині В.І. Вернадський не обмежився обстеженням ґрунтових розрізів та вивченням геології, але й склав археологічну карту регіону з позначеннями курганів та кам'яних баб (24, 37). Як бачимо, на Лубенщині в 1891 р. В.І. Вернадський не перебував.

До речі, виконані паралельно з ґрунтознавчими та геологічними описові й картографічні археологічні дослідження були визнані дуже важливими керівником експедиції В.В.Докучаєвим, який висловився, що «коли б він знав про це раніше, то зробив би обов'язковим для всіх, хто працював» у його групі (37, с. 23).

Про роботи на палеолітичній пам'ятці, здійснені навесні 1891 р. самою К.М.Скаржинською, тодішньою власницею гінцівського маєтку, котра на хут. Круглик під м. Лубнами утримувала перший в Україні приватний музей, відомо небагато. Проведені на невеликій площі, зумовлювалися вони господарськими потребами. Під час спорудження на території стародавнього поселення льоху в шарі попелу, вугілля та кісткової брекчії на глибині 2,5 м були виявлені вироби з кременю, кістки мамута й інших тварин (35, 36).

Малоймовірно, щоб заради робіт, які тривали, мабуть, лише кілька днів і мали тільки побічне наукове значення, із Москви був «виписаний» приват-доцент кафедри мінералогії В.І. Вернадський. Необхідності в цьому вочевидь не існувало, позаяк геологічні умови залягання культурних решток на пам'ятці ще в 1873 р. на запрошення її першовідкривача Ф.І. Камінського вивчив професор геології Київського університету К.М. Феофілактів, й результати цих досліджень були видані досить детально (41). Відтак, у К.М. Скаржинської навряд чи виникла б думка заручитися підтримкою саме фахового геолога, який жодного досвіду розкопачних археологічних робіт не мав. Простіше й доцільніше, якби таке бажання виникло, було б звернутися по допомогу до когось зі знаних київських спеціалістів-археологів, як те робилося пізніше (музей Скаржинської згодом тісно співробітничав, зокрема, із М.Ф. Біляшівським, В.В.Хвойком, С.А. Мазаракі (36)). Та скоріше за все, освічена поміщиця обійшлася власними можливостями — до впорядкування свого музею, де чільне місце відводилося археологічним експонатам, вона завжди наймала достатньо компетентний і кваліфікований

персонал (8). Щоправда, якраз на ту пору, 20 березня (1 квітня), пішов із життя перший завідувач її музею Ф.І.Камінський (36), однак і без нього К.М.Скаржинська могла впоратись із наглядом за ходом копання ями льоху: вигляд потенційних знахідок був їй знайомий за матеріалами з попередніх розкопок Гінців, методика здійснення польових археологічних досліджень — за участю в розкопках того ж Ф.І. Камінського (8, 36).

Принагідно зауважимо, що власні знахідки з палеолітичної пам'ятки К.М. Скаржинська долучила до попередніх, які їй дісталися у спадок від Г.С. Кир'якова, її родича і попереднього господаря гінцівського маєтку. Останній був безпосередньо причетним до наукового відкриття пам'ятки Ф.І. Камінським (на той час — викладачем Лубенської чоловічої гімназії), повідомивши його про знайдені в 1871 р. на території давнього поселення кістки мамута, щоправда із затримкою в два роки, й допомігши з візитом до Гінців.

Впадає в око також різниця в часі польових досліджень: К.М. Скаржинська працювала на пам'ятці навесні, тоді як В.І. Вернадський приїздив до Полтавської губернії на експедиційні вакації влітку.

Нарешті, Володимир Іванович особисто ніколи не згадував про перебування в Гінцях у 1891 р. — ні в спогадах, ні в щоденниках, ні в автобіографії. Відсутня будь-яка інформація відповідного змісту і в чернетках статті, присвяченій геології пам'ятки. Отож, мають бути визнані сумнівними й твердження про появу цього тексту внаслідок робіт у маєтку К.М. Скаржинської (розповідаючи про зв'язки вченого з Природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства, О.М.Апанович повідомляла, що в 1891 р. В.І. Вернадський передав щойно створеному закладу як дарунок археологічну карту Кременчуцького повіту, кілька кам'яних баб, перевезених ним до Полтави, а також «рукопис статті про розкопки і вивчення Гонцівської палеолітичної стоянки») (1, 2, 37).

Архівна документація, котра збереглася з часів утворення музею та його фондів (21, 22), засвідчує, що перші експонати, пов'язані з Гінцівською пізньопалеолітичною стоянкою, дійсно з'явилися у збірці закладу вже в 1891 р., однак подарувала їх музею К.М.Скаржинська. Це був зразок «алювію з кістками мамонта, вуглинами та крем'яними знаряддями», здобутий того року дослідницею разом із деякими іншими знахідками (35, 36). Кількісний і якісний склад даного комплексу, до якого, крім геологічних зразків та макрофауністичних матеріалів, входили кістяні й крем'яні зна-

ряддя праці пізньопалеолітичної людини, проаналізований і виданий одним з нас ще у 2003 році (15). Ніяким рукописом статті перша гінцівська колекція Полтавського музею не супроводжувалася, як і відповідна облікова музейна документація – прізвищем В.І. Вернадського.

Схоже, О.М.Апанович, яка значною мірою стала першовідкривачем теми «Вернадський і Україна», довідавшись про причетність видатного природознавця до вивчення Гінців та про підготовку ним публікації на цю тему, проте не знаючи всієї доволі заплутаної дореволюційної історії досліджень пам'ятки і точного часу робіт ученого, співвіднесла їх з найбільш імовірним, на її думку, епізодом, сумістивши ці дослідження з 1891 р., коли В.І. Вернадський здійснював попутні розвідувальні археологічні роботи на Кременчуччині.

Наступним за хронологією називається імовірно відвідання Гінців московським геологом улітку 1901 р. Тоді, за завданням Полтавського губернського земства, на Лубенщині він вивчав будову Висачківського пагорба – цікавої геологічної пам'ятки, що розміщується в річковій долині поблизу місця злиття річок Удаю, Сули і Сулиці (38). Як припускається С.Л. Кигим, скориставшись нагодою, В.І. Вернадський обстежив заразом і широко відому у фахових колах палеолітичну стоянку, науковий потенціал котрої залишався розкритим далеко не повністю (24).

Наголосимо на тій обставині, що на початку ХХ ст., крім Гінців, які розкопувалися, починаючи з 1871 р. здебільшого по-аматорськи, різними дослідниками, зі значними перервами в часі й безсистемно, з охопленням загалом невеликої площі, в Україні палеоліт фактично був репрезентований лише матеріалами Кирилівської стоянки в Києві (кілька виявлених і описаних на той час дрібних місцезнаходжень до уваги можна не брати). В інших частинах Російської імперії карту археологічних пам'яток доби палеоліту також формували окремі крапочки, розділені величезними недослідженими просторами, – Костенки І на Дону, Афонтова гора біля Красноярська, Іркутськ і деякі інші пункти. Що ж до Кирилівської стоянки, відкритої у 1883 р. В.В.Хвойком, то вона впродовж 1884–1900 рр. була досліджена ним досить повно, завдяки чому вдалося поставити і частково розв'язати низку питань життя людини в природних умовах пізнього плейстоцену (3, 4, 5, 6, 14).

В.І. Вернадський цікавився результатами розкопок Кирилівської стоянки (37), а тим більше – Гінців, розташованих на Полтавщині, з якою вченого пов'язували не тільки професійні, але й ро-

динні відносини, тож відвідував він губернію та її адміністративний центр досить часто. Це був не тільки інтерес широко ерудованої людини до останніх наукових подій, він (цей інтерес) носив і професійний характер, адже, крім суто археологічного значення, відкриття й дослідження пам'ятки справило певний вплив на розвиток інших гуманітарних та природничих наук. Зокрема, геологічне обстеження Гінців на початку 1870-х років, а саме виявлення там двох горизонтів морени, відділених один від одного шаром лесу, відіграло велику роль у формуванні льодовикової теорії, надавши докази неодноразовості зледенінь у Східній Європі (20).

Як видно з рукопису статті В.І. Вернадського про геологію Гінців та пов'язаного з нею листування (воно теж наведене у цій книжці), вчений мав власну точку зору на окреслену в попередньому реченні проблематику, тож уявляється цілком логічним його прагнення при першій сприятливій okazії самостійно оглянути пам'ятку. Проте і в цьому випадку деякі обставини залишають місце для сумнівів.

Припущення про відвідання Гінців В.І. Вернадським у 1901 р. ґрунтується на його власних спогадах, записаних у серпні 1937 р., тобто за кілька десятиліть від моменту самих подій, коли поважному досліднику виповнилося сімдесят чотири з половиною роки. Наведемо рядки, що мають відношення до нашої теми, повністю: «Цікавили питання, пов'язані з викопними ґрунтами. Точно місце наших поїздок не пам'ятаю. (Один із) місцевих хліборобів, на прізвище начебто Клименко (у мене записано), власник маєтку, де знаходяться Гінці, подарував музею ділянку землі, щоб зберегти цю палеолітичну стоянку. Він здійснив нові розкопки, і я зробив із ним та з Олеховським дводенну, здається, поїздку в Лубни і в Гінці». І кількома рядками нижче: «У Лубнах я дивився моренні відклади (дві морени), у Гінцях розкопки надзвичайно цікаві. Для мене ясно, що мамонтові бивні та кістки були штучно зібрані людиною. Мені пригадується, що опис цього розрізу було мною залишено в Полтавському музеї» (9, с. 230-231).

Попередні та наступний абзаци цієї частини спогадів Володимира Івановича вказують на політичні та побутові реалії періоду національно-визвольних змагань українського народу в межах лютого—квітня 1918 рр. (Рада, рух хліборобів, німецько-австрійське командування). Зазначений діапазон чітко окреслюється з огляду на те, що Центральна Рада почала відновлювати свою владу в Українській Народній Республіці при допомозі німецької та австро-угорської армій на початку лютого 1918 р., а припинила свою

діяльність 29 квітня у зв'язку з гетьманським переворотом Павла Скоропадського, підтриманого рухом земельних власників. Достеменно відомо, що на той час (з кінця 1917 до літа 1918 р.) родина Вернадських мешкала в Полтаві (23, 32).

Водночас у тексті спогадів згадуються відомі вченому особи з числа співробітників Полтавського музею, котрі в 1918 р. тут працювати не могли. Так, І.А. Зарецький у 1915 р. виїхав до Оренбургу, де надалі й проживав (11). М.О.Олеховський, перший завідувач Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, на якого В.І. Вернадський прямо вказує як на свого супутника по обстеженню Гінців, помер у грудні 1909 р. (10). Насторожує й прізвище Клименка (насправді Климова), причетного до організації розкопок у Гінцях В.М.Щербаківським. Відтак, складається враження, що в пам'яті Володимира Івановича різні епізоди відвідання Гінців – до 1909 р. разом з М.О. Олеховським, у 1915 р. та, можливо, в 1918 р. «злилися» воедино. В усякому разі, припущення про візит ученого в Гінці влітку 1901 р. потребує додаткового підкріплення фактичними матеріалами.

Якщо ж мати на увазі, що на пам'ятці В.І. Вернадський та М.О.Олеховський могли спостерігати здійснення розкопок, то слід зазначити, що в першому десятилітті ХХ ст. у Гінцях виконувалися наступні польові роботи: 1902 р. поселення оглянув геолог М.І. Криштафович (16, 28), у 1904–1906 рр. розкопки з розкриттям досить великої площі пам'ятки провів приват-доцент медичного факультету університету св. Володимира, що в Києві, Р.І.Гельвіг. Здійснені вони були з остаточно нереалізованою метою спорудження санаторію, їх організатор не подбав ані про документування наслідків робіт, ані про збереження знахідок (16, 43).

Достоту відомим може вважатися огляд палеолітичної стоянки та її околиць В.І. Вернадським тільки у 1915 р. – під час роботи експедиції завідувача Археологічного відділу Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства В.М.Щербаківського. Безпосереднім поштовхом до розгортання нових польових досліджень Гінців стала пропозиція нового власника цих земель Л.П.Климова, члена Полтавської губернської земської управи, продовжити вивчення стародавнього поселення для поповнення музейного зібрання. Управа погодилася, результатом чого стали підготовчі розкопки, здійснені В.М. Щербаківським у червні-липні 1914 р. (16, 43).

Лев Павлович Климов (хоч О.Б. Супруненко (36) чомусь подає інші, ніж у В.О. Городцова, ініціали цієї людини — А.П.) був зятем К.М.Скаржинської. Остання, розлучившись у 1905 р. зі своїм чоловіком — М.Г.Скаржинським, генерал-майором кавалерійського запасу, багатієм-кіннозаводчиком, й передавши наступного року свої приватні зібрання до музею в Полтаві, разом із дочкою Ольгою з 1906 р. проживала в Італії та Швейцарії. Повернувшись 1914 р. в Україну, з 1915 і до 1917 р. мешкала в Круглику — спільно з донькою та її чоловіком, у будинку останнього (8, 36). Отож, до 1914 р. Климов ніяк не міг виступити ініціатором розкопок у Гінцях, не будучи власником цих земель.

Розгорнуті В.М. Щербаківським дослідження стали першими масштабними та планомірними розкопками Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки, реалізованими на належному науковому рівні. Ці роботи велися також у польові сезони 1915, 1916 та 1919 рр. Загалом удалося розкрити 80 м². Для огляду пам'ятки та наукових консультацій керівник експедиції запросив авторитетних археологів, а також представників природничих і гуманітарних наук. Група В.М. Щербаківського була добре оснащена технічними засобами й картографічними матеріалами. Це дозволило скласти план місцевості, суттєво уточнити геологічний розріз у районі пам'ятки, зроблений раніше К.М.Феофілактовим (12, 14).

Окремі моменти підготовки до досліджень висвітлені учасником розкопок В.О. Городцовим. Відомий археолог писав, що, вирішивши за наслідками першого сезону робіт розширити їхній масштаб, Полтавське земство в березні 1915 р. спеціально розглянуло на одному зі своїх засідань питання організаційного забезпечення наступної експедиції. Як експерти, на це зібрання були запрошені директор Київського музею старовини і мистецтва М.Ф. Біляшівський та хранитель доісторичного відділу Російського історичного музею В.О.Городцов. Тоді ж було вирішено запропонувати взяти участь у безпосередньому вивченні пам'ятки академіку В.І. Вернадському, як геологу, та В.О. Городцову, як кваліфікованому археологу-первіснику (16).

Крім В.І. Вернадського і В.О. Городцова, в 1915 р. до вивчення матеріалів у польових умовах В.М. Щербаківський залучив інших знаних фахівців: археолога й антрополога Л.Є. Чикаленка, геологів Г.Ф. Мірчинка, академіка О.П.Павлова, палеонтолога М.В. Павлову (43).

Приїзд В.І. Вернадського в Гінці у 1915 р., крім прямої вказівки В.М. Щербаківського, підтверджується також деякими іншими

фактами. Зокрема, аркуш 20 чернеток уже неодноразово згаданої неопублікованої геолого-стратиграфічної статті вченого над схематичними стратиграфічними кресленнями містить власноруч ним виконані написи «1915» та «Гонцы», які дозволяють впевнено стверджувати рік робіт вченого на пам'ятці.

Ще в розпал розкопок 1915 р. В.М.Щербаківський листувався з В.І. Вернадським, який мав зробити професійний геологічний опис стоянки, надаючи тому необхідну додаткову інформацію щодо стратиграфії (збереглися листи з Гінців, датовані 8 та 14 червня 1915 р.) (див.: 34, с. 181-182; публікуються також у цій книзі). На ранній початок польового сезону вказує та обставина, що В.О.Городцов брав участь у вже розгорнутих дослідженнях пам'ятки з 5 по 15 травня включно (16).

Полтавський музейник письмово повідомляв В.І. Вернадському, зокрема, про уточнену різницю в глибині залягання різних кісток під поверхнею ґрунту: товщина самого кісткового шару коливалася від 0,4 до 0,9 м, а потужність ґрунту над підніжжям кісткового шару — від 2,3 до 2,95 м. Перший лист супроводжувався планом розкопок «у такому вигляді, в якому Ви (тобто В.І. Вернадський — примітка наша — автори) його застали під час другого приїзду». До наступного листа були додані 4 фотографії з такими підписами: «Яма под костями мамонта. Сдвиг осадочных слоев», «Выемка образца из Сорочьей балки», «Глубокая яма в западной стороне раскопа», «Яма под костями мамонта со сдвигом» (17, 34).

Як бачимо, академік В.І. Вернадський принаймні двічі в перебігу розкопок 1915 р. побував на пам'ятці й згодом досить жваво письмово спілкувався з полтавським колегою з відповідних питань, отримуючи від нього всю необхідну інформацію. Відтак, доводиться дивуватися, чому на момент написання власної статті 1919 р. В.М. Щербаківський опинився без висновків геологів — характеризуючи стратиграфію пам'ятки, він змушений був виходити з «власних вимірів та міркувань» (43). Не повідомили йому своєї думки й О.П.Павлов та Г.Ф.Мірчинка (їхні погляди були опубліковані в узагальнюючих працях цих вчених уже у 1930-х рр., коментарі до них див.: (17)).

Ця ситуація тим більше незрозуміла, позаяк В.І. Вернадський неодноразово стверджував, що підготував спеціальну статтю з геології Гінців, яка не була вчасно надрукована і, на його думку, безслідно зникла (27).

На жаль, результати досліджень В.М.Щербаківського видані неповно й досить поверхово. Відомості про розкопки 1914-1915 рр. були зачитані ним у вигляді реферату 23 січня 1919 р. на засіданні Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (19) і, за рішенням його членів, оприлюднені у першому випуску журналу Товариства (43). Ця невеличка стаття мала характер попереднього повідомлення. Щербаківський розглядав також можливість видання друком інформації про дослідження Гінців у котромусь із київських видань, однак цей задум залишився нереалізованим (43), як і намір опублікувати результати робіт, здійснених у 1916 та 1919 рр. (43).

Висвітлити у фаховій літературі глибше й детальніше підсумки вивчення Гінців В.М. Щербаківському завадили «обставини політичного життя», як писав М.Я. Рудинський (33, с. 33). Події Першої світової війни, буремні роки національно-визвольних змагань, нарешті, встановлення більшовицької диктатури — ось те навколишнє тло, яке не могло не позначитися на діяльності вченого (45).

Остаточно зневірившись, у березні 1922 р. він емігрував із радянської України до Праги (42). Однак і в умовах вимушеної еміграції вчений зберігав інтерес до палеолітичних студій, про що свідчать дві його публікації німецькою мовою в журналі «Die Eiszeit», органі Віденського Інституту досліджень льодовикового періоду. Перша зі статей безпосередньо присвячувалася матеріалам Гінців (45), друга — висвітленню результатів досліджень В.М.Щербаківським деяких місцезнаходжень плейстоценових матеріалів з Полтавщини, а також розгляду матеріалів низки нещодавно відкритих в Україні палеолітичних пам'яток, іще невідомих західноєвропейським спеціалістам (13, 46). Звертався в останній праці дослідник і до гінцівської проблематики, полемізуючи з В.О.Городцовим стосовно фауни стоянки.

У власне «гінцівській» статті В.М.Щербаківський користувався результатами особистого вимірювання висот місцевості, виконаного за допомогою нівеліру в 1914 та 1919 рр. (43, 45), а також навів зображення двох профілів різних ділянок своїх розкопок (яма III а, III d) (45) і схематичне зіставлення стратиграфії пам'ятки з будовою корінного берегу в районі Сорочого яру (abb. III).

Для того, щоб пересвідчитись у можливості (або неможливості) використання В.М.Щербаківським розробок В.І. Вернадського з геології пам'ятки, нами здійснене порівняння переліків залучених обома вченими стратиграфічних розрізів (табл. 1).

**Розташування стратиграфічних розрізів
і реконструйованих на їх підставі профілів**

Щербаківський В.М. 1919	Scerbakiwskij V., 1926	Вернадський В.І.
—	—	с. Духове: 1-й яр біля дороги; бічний яр (рукопис, с. 4–6)
розріз долини р. Удаю в районі стоянки в напрямі Пд–Пн: з верхнього початку балки на плато через пам'ятку до літнього рівня води в заплаві	—	—
(рис. 1)	(abb. II)	
в «ямі III а» (основному розкопі) на площі стоянки — через купу № 1 (стаціонарне житло), по лінії Пд–Пн		на площі стоянки, точне місце не вказане (рукопис, с. 10–12)
(рис. 2)	(abb. 1 — схема, abb. 4 — фото)	
у Сорочому яру, за 1 км до сходу від стоянки, на території с. Гінці		
(с. 65, прим.)	(abb. III — схема, abb. 5 — фото)	(рукопис, с. 6–10)
—	у ямі III d (траншеї на ПдСх від основного розкопу), на схилі стоянкового мису (abb. 2)	—

Очевидно, що частина стратиграфічних розрізів, проаналізованих у рукописі В.І. Вернадського, залишилася поза увагою В.М.Щербаківського; загальним у обох авторів виявився тільки розгляд стратиграфії безпосередньо пам'ятки та Сорочого яру (останній згадувався Щербаківським у контексті пошуків берегу пра-Удаю (45). До цікавих висновків приводить зіставлення описів нашарувань Гінцівської стоянки, поданих окремо археологом і фахівцем-геологом (табл. 2).

Таблиця 2

Стратиграфія розкопу 1914–1915 рр.

Щербаківський В.М. (Scerbakiwskij, 1926, s. 107)		Вернадський В.І. (рукопис, с. 10–12)	
1		2	
шар / потужність (м)		шар / потужність (м)	
Дернина Гумус	0,1	Грунт (лісовий)	0,25

Таблиця 2. Продовження

1		2	
Шар світло-жовтої глини (лесу), без вапна (при поливанні соляною кислотою зовсім не скипає)	0,5	Характерне підгрунтя лісових ґрунтів, бурого кольору, горішкуватої структури (не скипає від HCl)	0,65
Шар світло-жовтої глини (лесу), з вапном (при поливанні кислотою сильно скипає)	2,2	Лес із дутиками, жовтий, характерної пористої структури, переповнений вапняковими трубочками і кротовинами, заповненими темним ґрунтом (останні скипають)	1,4
Культурний шар (скупчення великих кісток у супроводі дрібніших археологічних матеріалів і решток згоряння)		Шар із кістками та виробами людини	2,65
Шар світло-жовтої лесоподібної глини зі слабо вираженою хвилястою структурою	0,35	Лес, що абсолютно непомітно переходить у нижню породу (межа встановлюється за зникненням дутиків, відсутністю чіткої шаруватості, жовтішому кольору та пористій структурі)	
Смугастий шар дилувіальних (тобто доголоценових четвертинних — (примітка наша — автори) І.Г., С.К.) річкових відкладів, значно темніший за верхні шари	10,0	Тонко шарувата порода — мергель (із помітними пізнішими порушеннями, зсувами), у верхній частині спостерігаються неправильні чорні плями (марганець ?); місцями трапляються тонкі прошарки більш чистого піску або липкої глини, а також невеличкі валунчики (кварц, граніт, гнейс)	5,75
Мергелеподібний шар (ложе колишньої дилувіальної ріки)		В'язка глина — мергель (із валунами та характерними секреціями і конкреціями строкатих глин)	5,0

Помітно, що за приблизного збігу вказаних дослідниками потужностей нашарувань, термінологія й атрибуція тих чи інших шарків відрізняються. Змістовне і текстуальне порівняння наведених описів доводить незнання В.М. Щербаківським спостережень і остаточних висновків В.І. Вернадського, як і його розмірковувань із приводу перебігу природних процесів (просування льодовика, зміни клімату, формування рельєфу, явищ ґрунтоутворення, відкладання лесу й інших нашарувань, складу тваринного і рослинного світу) на місці та в околицях пам'ятки до і після моменту її існування. Лише в припущенні про еолове походження лесу думки вчених збігалися, однак і цьому чиннику вони надавали різного «прикладного» значення: В.М. Щербаківський привертав увагу колег до потенційних можливостей на підставі спостережень за інтенсивністю відкладання лесового шару визначати приблизний вік археологічних пам'яток (45), а Вернадський у плані припущення зіставив напрямки вітрів, що приносили лес, із наступною міграцією мешканців стоянки, спричиненою процесами опустелювання, на північ, у пошуках звичної їм мисливської здобичі — крупних ссавців (див. публікацію рукопису вченого, підсумкову частину).

Останнім можливим епізодом відвідання Гінців В.І. Вернадським називається 1918 р. (18). Про це твердив він сам — у поданих вище уривках зі спогадів, записаних у 1937 р. (сумнівність деяких пов'язаних із цим обставин уже відзначалася), та в листі до І.Г.Підоплічка від 20.01.1939 р. (публікується в цій книзі). В останньому випадку вчений не був категоричним і вів мову про свої дослідження Гінців «здається в 1918 або 1919 роках». Й цього разу в тексті фігурував Л.П.Климов: «Мені згадується, що я був тоді там із власником Гінців, якщо не помиляюсь на прізвище Клименко, котрий виділив чотири десятини, як тоді державну власність». Та, як пам'ятаємо, остання подія датується 1914 р. Відтак, не може слугувати підтвердженням розглядуваного візиту й фраза з листа видатного українського палеонтолога І.Г.Підоплічка до полтавського журналіста В.І.Бабенка від 30.05.1974 р. (документ потрапив до архіву Полтавського краєзнавчого музею (26) і також друкується нижче) — «Навідався він у село Гінці і в 1918 році», оскільки, як слідує з контексту, І.Г. Підоплічко спирався тільки на слова академіка В.І. Вернадського — «він мені говорив».

Гінцівська проблематика продовжувала цікавити визначного вченого й надалі. Попри значну завантаженість як власне науковими дослідженнями, так і супутніми організаційними справами, у

1927 р. він своєю авторитетною підтримкою намагався врятувати від нищення Полтавський краєзнавчо-історичний музей як науковий заклад всупереч планам його перетворення на «загальноосвітній, соціальний», що загрожувало, зокрема, розпорошенням колекцій між іншими музеями та школами. У листі до Агатангела Кримського, секретаря Академії наук УРСР, Володимир Іванович писав: «Це найцінніше зібрання на Україні», особливо наголошуючи на важливості Гінцівських матеріалів: «Зібрання музею, окрім місцевого значення, має і величезне загальне значення, зокрема зібрання палеолітичних знахідок — частини колишньої Лубенської колекції Скаржинських і нових розкопок» (2, с. 71).

У 1935 р. розкопки Гінцівського пізньопалеолітичного поселення продовжив І.Ф.Левицький (експедиція Інституту історії матеріальної культури АН УРСР та Державного історичного музею, м. Москва) за участю І.Г.Підоплічка та О.Я.Брюсова. Загалом було досліджено 480 м² площі пам'ятки (з частковим, на площі близько 50 м², перекриттям розкопів Р.І. Гельвіга і В.М. Щербаківського) (7, 29).

Попри те, що стаття І.Ф. Левицького з ґрунтовним викладенням результатів розкопок вийшла друком тільки у 1947 р., інформація про основні здобутки експедиції швидко стала надбанням наукової громадськості. Учасники робіт О.Я. Брюсов та І.Г. Підоплічко доповіли про них у грудні 1935 р. на пленумі комісії з вивчення викопної людини Радянської секції INQUA. Зокрема, перший повідомив, що площа пам'ятки є значно більшою, ніж вважалося раніше, а культурний шар складається з кількох горизонтів. Розкопками досліджені рештки житла з підлогою зі щільно втопаного лесу, нижче цієї підлоги виявлений іще один культурний горизонт, відділений стерильним прошарком товщиною 40 см. У нижньому горизонті зафіксовані рештки вогнищ із численними кістками тварин (40).

Досить швидко вийшли друком і замітки І.Г.Підоплічка та О.Я. Брюсова. Перша була присвячена геології та фауні стоянки (31). Більша частина статті О.Я. Брюсова також стосувалася питань стратиграфії (7). Крім того, у ній повторювалися основні моменти згаданої вище доповіді.

Вірогідно, довідавшись про нові дослідження пам'ятки, В.І. Вернадський вирішив усе ж видати свою статтю про Гінцівську стоянку й здійснив спроби за допомогою І.Г. Підоплічка розшукати її в Полтавському музеї. Разом із цим Володимир Іванович пропонував своєму молодшому колезі-палеонтологу, якого всіляко підтримував іще з років навчання останнього в Ленінграді, скористатися нагодою

визначити вік остеологічних матеріалів з Гінців хімічними методами (за вмістом фтору) (25, 37) і направити для цього певну кількість кісток різних тварин. Відповідні розробки, вчений уважав їх досить перспективними, якраз здійснювалися однією з лабораторій, підпорядкованих В.І. Вернадському (лист до І.Г. Підоплічка від 20 січня 1939 р.). І хоча подібна методика не здобула поширення в практиці датування археологічних матеріалів органічного походження (зараз цій меті слугують, перш за все, радіоізотопні методи, насамперед радіовуглецевий, а для нижньопалеолітичних зразків — калій-аргоновий, торієвий — 230, радій-актинієвий (30), однак ідея Вернадського через хімічний склад археологічних знахідок віднайти можливості встановлення їх абсолютного віку йшла в ногу з часом, якщо не випереджала його. Нагадаємо, що радіовуглецевий метод був запропонований і розроблений американськими радіохіміками Ліббі, Андерсеном та Арнольдом наприкінці 40-х — у 50-х роках ХХ ст. (39).

Завершуючи розгляд питання, доводиться констатувати, що достовірно відомим і підтвердженим різними джерелами може вважатися тільки дворазове відвідання В.І. Вернадським Гінцівської стоянки у 1915 р., під час роботи експедиції В.М. Щербаківського. Інші названі в літературі дати викликають серйозні сумніви. Наслідком перебування вченого на пам'ятці стала підготовка спеціальної публікації геолого-стратиграфічного змісту, котра в силу певних обставин не вийшла друком і була втрачена автором. Гінцівськими матеріалами вчений цікавився практично до кінця свого життя. Список же фахівців-природознавців, які в першій половині ХХ ст. вивчали стратиграфічну ситуацію на стоянці та в її найближчій окрузі, — М.І. Криштафович, О.П. Павлов, Г.Ф. Мірчинко, І.Г. Підоплічко, В.І. Громов — по праву має бути доповнений ім'ям Володимира Івановича Вернадського.

Бібліографія

1. Апанович Е.М. Академик В.И.Вернадский на Полтавщине // Первая Всесоюзн. науч. конф. по историческому краеведению / Тез. докл. и сообщ. (Полтава, октябрь 1987)— К., 1987. — С. 264—265.
2. Апанович О.М. Перший президент // Наука і культура. Україна: Щорічник. — К.: Т-во «Знання», 1988. — Вип. 22. — С. 64—73.
3. Бонч-Осмоловский Г.А. 10 лет советских работ по палеолиту // Природа. — 1934. — № 2. — С. 60—64.
4. Борисковський П.Й. Огляд історії вивчення палеоліту України // Археологія. — К., 1947. — Т. I. — С. 85—99.

5. Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // Материалы и исследования по археологии СССР. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — № 40. — 464 с.
6. Борисковский П.И. Введение // Палеолит СССР / Археология СССР. — М.: Наука, 1984. — С. 9—16.
7. Брюсов А.Я. Гонцовская стоянка // Советская археология. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — № 5. — С. 88—92.
8. Ванцак Б.С., Супруненко О.Б. Подвижники українського музейництва: (Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький). — Полтава, 1995. — 136 с.
9. Вернадский В.И. Дневники, 1917-1921. Октябрь 1917 — январь 1920 / Составители: М.Ю.Сорокина, С.Н.Киржаев, А.В.Мемелов, В.С.Неаполитанская. — К.: Наук думка, 1994. — 271 с.
10. Власенко І. М.О.Олеховський. Музейна і педагогічна діяльність // Полтав. краєзнавч. музей: Збірн. наук. статей 2001-2003 рр. — Полтава: Дивосвіт, 2003. — С. 61—65.
11. Выставкина Н.М. Из переписки И.А.Зарецкого // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини / Третій обл. наук.-практич. семінар. — Полтава, 1990. — С. 47-49.
12. Гавриленко І.М. В.Щербаківський і житла Гінцівської стоянки: відкриття, яке не могло відбутися // Титульний етнос: здобутки, втрати. — Полтава-Опішне, 2002. — С. 29—39.
13. Гавриленко І.М. Стаття В. Щербаківського про деякі палеолітичні та палеонтологічні місцезнаходження України (Sčerbakiwskyj V. Bemerkungen ber neue und wenig bekannte palolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. — Leipzig, 1927. — Band IV. — S. 27—30, mit 2 Abb.) // Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2002. — С. 106—111.
14. Гавриленко І.М. Вадим Щербаківський та дослідження Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки // Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2003. — Вип. 4. — С. 53—81.
15. Гавриленко І.М. Кам'яні та кістяні вироби Гінцівського пізньопалеолітичного поселення (за матеріалами Полтавського краєзнавчого музею) // Археологический альманах. — Донецьк, 2003. — № 13. — С. 232—249.
16. Городцов В.А. Исследование Гонцовской палеолитической стоянки в 1915 г. // Тр. отд. археологии РАНИОН. — М., 1926. — Вып. I. — С. 5—40.
17. Громов В.И. Палеонтологическое и археологическое обоснование стратиграфии континентальных отложений четвертичного пе-

риода на території СРСР (млекопитаючі, палеолит) // Труды Ин-та геологич. наук. — М.: Изд-во АН СССР, 1948. — Вып. 64. — 521 с.

18. Документи з історії Центрального Пролетарського Музею Полтавщини: Збірн. док. / Упоряд. Супруненко О.Б. — Полтава, 1993. — 138 с.

19. Засідання Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип. I. — С. XI—XVI.

20. Имбри Дж., Имбри К.П. Тайны ледниковых эпох: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1988. — 264 с.

21. Каталог Археологического отдела. — Т. I // Архів фондів Полтавського краєзнавчого музею.

22. Каталог собрания Археологических и Исторических древностей Екатерины Николаевны Скаржинской. / Сост. А.П.Зосимович, под ред. В.Б.Антоновича. — Рукопись, 1892 // Державний архів Полтавської області. — Ф. 222. — Оп. 1. — Спр. 2—3.

23. Кигим С.Л. В.І. Вернадський і Полтавський краєзнавчий музей // Перша Полтав. наук. конф. з історичного краєзнавства: Тез. доп. і повідомл. — Полтава, 1989. — С. 85—86.

24. Кигим С.Л. В.В.Докучаєв, В.І. Вернадський та Полтавщина // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірн. наук. праць. — Полтава, 1991. — С. 5—20.

25. Кигим С.Л., Кондратенко Т.К. Природничі колекції музею К.М.Скаржинської // Археологічний літопис Лівобережної України. — Полтава, 2002. — № 1. — С. 21—24.

26. Кондратенко Т. К. Фонд Докучаєва В.В. і Вернадського В.І. у Полтавському краєзнавчому музеї // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірн. наук. праць. — Полтава, 1991. — С. 123—129.

27. Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б. Листи Вадима Щербаківського до Федора Вовка // Полтавський археологічний збірник: Пам'яті В.М.Щербаківського (1876—1957). — Полтава, 1995. — № 4. — С. 167—177.

28. Криштафович Н.И. Станции древнейшего палеолитического человека на территории Европейской России и их геологический возраст // Дневник XI съезда русских естествоиспытателей и врачей. — СПб., 1902. — № 4. — С. 133—134, 277.

29. Левицький І.Ф. Гонцівська палеолітична стоянка (За даними досліджень 1935 р.) // Палеоліт і неоліт України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1947. — Т. I. — С. 197–247.

30. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологического исследования. — М.: Высш. шк., 1989. — 223 с.

31. Пидопличко І.Г. Фауна Гонцовської палеолітичної стоянки // Природа. — 1936. — № 2. — С. 113–116.

32. Полтавщина. Енцикл. довідник (За ред. А.В. Кудрицького). — К.: УЕ, 1992. — 1024 с.

33. Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 29–62.

34. Супруненко О.Б. З листування з Володимиром Вернадським // Полтавський археологічний збірник: Пам'яті В.М. Щербаківського (1876–1957). — Полтава, 1995. — Ч. 4. — С. 178–183.

35. Супруненко О.Б. Перша колекція з Гінцівської стоянки // Полтавський археологічний збірник. — Полтава, 1995б. — Вип. 3. — С. 183–190.

36. Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — К. — Полтава: Археологія, 2000. — 392 с.

36. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине: 2-е изд., испр. и доп. — К.: Наук. думка, 1988. — 368 с.

37. Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.

38. Сычева С.А., Леонова Н.Б., Александровский А.Л. и др. Естественно-научные методы исследования культурных слоев древних поселений. — М.: НИИ-Природа, 2004. — 162 с.

39. Трусова С.А. Пленум Комиссии по изучению ископаемого человека Советской секции INQUA // Советская археология. — М.—Л.: Изд-во АН СССР, 1937. — № 2. — С. 215–221.

40. Феофилактов К.М. О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на р. Удае Лубенского уезда Полтавской губ. // Труды III Археологического съезда. — К., 1878. — Т. 1. — С. 153–159.

41. Франко О.Е. В.М. Щербаківський — дослідник Полтавщини (по архівним матеріалам) // Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1992. — Вип. 2. — С. 55–58.

42. Щербаківський В. Розкопки палеолітичного селища в с. Гонцях, Лубенського повіту в 1914 і 1915 р. // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Вип. I. — Полтава, 1919. — С. 61–78.

43. Яковлева Л.А. Основні етапи досліджень поселень з житлами та іншими конструкціями з кісток мамонта басейну Дніпра (до 130-річчя розкопок Гінців) // Кам'яна доба України. — К.: Шлях, 2003. — Вип. 4. — С. 18–42.

44. Scerbakiwskij V. Eine paldolithische Station in Honci (Ukraine) // Die Eiszeit. — Leipzig, 1926. — Band III., H. 2. — S. 100–116.

45. Ščerbakiwskyj V. Bemerkungen ьber neue und wenig bekannte paldolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. — Leipzig, 1927. — Band IV. — S. 27–30.

ЛИСТУВАННЯ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО З ПИТАННЯ РОЗКОПОК ГІНЦІВСЬКОЇ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ

Лист 1.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Составляя начисто план раскопанного мною места, я убедился, что некоторые цифры, как, например, глубина залегания костей под поверхностью почвы, несколько колеблются. Толщина костного слоя колеблется от 0,90 метра до 0,40 м, а высота почвы над подошвой костного слоя колеблется от 2,30 метр[а] до 2,95 метров. Значит я указал Вам прошлый раз лишь верхний предел подошвы. Теперь я проверил ещё раз эти высоты и сделал измерения как раз в том месте, где Вы интересовались кротовинами в западной стене отложений <обозначенной> на плане линией АВ. Тут высота почвы над нижним уровнем костей оказалась на 2,70 метров. Эту цифру я и прошу считать наиболее достоверной. При сём прилагаю план раскопок в таком виде, в каком Вы его застали во время второго приезда.

С искренним уважением всегда готовый к услугам В. Щербак-ковский.

8-го и[ю]ня 1915г. с. Гонцы.

Лист В.М.Щербаківського до В.І. Вернадського від 08.06.1915р. (Архів РАН. — Ф.518. — Оп.1. — Спр.332.-Арк.25). Автограф.

Попередній друк: Супруненко О. З листування з Володимиром Вернадським // Полтавський археологічний збірник: Пам'яті В.М. Щербаківського (1876-1957). —Полтава: ВЦ "Археологія" ЦОДПА, 1995. —Число 4. — С.181.

Лист 2.

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

В прилагаемых к этому письму снимках я, кажется дал Вам все, что необходимо и что касается осадочных слоев, если Вам нужно будет еще что-нибудь, сообщите и я вышлю. Правда я вернусь в Пол-

таву не раньше сентября, но все же кое что можно переслать и из нового места моих раскопок, если это касается каких нибудь цифр.

С искренним уважением всегда готовый к услугам В. Щербак-ковский.

Лист В.М.Щербаківського до В.І.Вернадського від 14.06.1915 р.(Архів РАН. — Ф. 518. — Оп. 1. — Спр. 332. — Арк. 34).

Автограф на бланку Археологічного відділу Природничо-Історичного Музею Полтавського Губернського Земства.

Фрагмент листа був надрукований: Супруненко О. З листування з Володимиром Вернадським // Полтавський археологічний збірник: Пам'яті В.М.Щербаківського (1876-1957). — Полтава: ВЦ "Археологія" ЦОДПА, 1995. — Число 4. — С. 181.

Примітки

Щербаківський Вадим Михайлович (1876-1957) — видатний український мистецтвознавець, археолог, етнолог. Завідувач Археологічного відділу Природничо-Історичного Музею Полтавського Губернського Земства (1912-1921). З 1922 р. в еміграції, викладав у Празі, Мюнхені. Помер у Великобританії.

Лист 3.

Многоуважаемый Иван Григорьевич,

Не можете ли Вы сообщить мне, кто состоит во главе Полтавского Музея и точный адрес музея? Там хранится моя рукопись, нигде не напечатанная, моего исследования Гонцов в бытность мою на Украине, мне кажется, в 1918 или 1919 годах. Мне помнится, что я был тогда там с владельцем Гонцов, если не ошибаюсь по фамилии Клименко, который выделил четыре десятины, как тогда государственную собственность. Я тогда пришёл к заключениям, которые тогда были новы и которые, мне кажется, судя по Вашим статьям в «Природе», могут иметь интерес и сейчас. Мне кажется, в той же рукописи, я указываю основания, которые заставляют меня считать Киевского палеолитического человека за нарушенное местонахождение. Кости находятся не на месте. Я хотел бы снять копию этой рукописи, а может быть её следовало бы издать.

Очень интересуясь этим вопросом, я считаю что археологи не используют сейчас количественного определения времени костей, которое может быть определено химически. Сейчас эта работа (по фтору) производится в нашей лаборатории. Если бы Вы могли пе-

редать нам материал по Гонцам, я думаю, что мы могли бы получить в сотнях или десятках тысяч лет точное число, если взять кости разных животных. Для Киевского местонахождения это определение тоже могло бы быть верным. Сейчас, конечно, здесь есть спорные вопросы, но они выясняются во время работы.

Вы мне не присылаете Ваших работ и я не знаю все ли они мне известны.

С совершенным уважением В.И.Вернадский.

Москва, 2. Дурновский пер., 1-б, кв. 2.

Лист В.І. Вернадського до І.Г.Підоплічка від 20.01.1939р. (Ф ПКМ. – Інв.№ПКМ.66681, Д.8966.) Авторський машинопис.

Лист на бланку директора Біогеохімічної лабораторії (БІОГЕЛ) АН СРСР.

Попередня публікація листа не встановлена.

Примітки

Підоплічко Іван Григорович (1905-1975) — зоолог, палеонтолог, академік АН УРСР. У 1934-1947 працював в Інституті археології АН УРСР, з 1935 — в Інституті зоології АН УРСР. У 1947-1973 — завідувач відділу палеозоології Інституту зоології АН УРСР, у 1965-1973 — директор. У 1973-1975 — директор Центрального науково-природничого музею АН УРСР, завідувач Палеонтологічним музеєм Інституту зоології АН УРСР.

І.Г.Підоплічко був особисто знайомий з В.І. Вернадським. Під час навчання в Ленінградському інституті прикладної зоології і фітопатології (закінчив у 1927) В.І. Вернадський опікував і матеріально підтримував його.

У 1935 р. І.Г.Підоплічко брав участь у розкопках Гінцівської стоянки, які проводились Інститутом історії матеріальної культури АН УРСР і Московським Державним історичним музеєм. Очевидно, В.І. Вернадський був знайомий з його статтею "Фауна Гонцовской палеолитической стоянки", надрукованою в журналі "Природа" (1936.- №2. — С.113-116).

Клименко (правильно Климов) Лев Павлович (?-?) — власник земель у Гінцях, член Полтавської губернської земської управи, ініціатор проведення розкопок у 1914 — 1916 рр.

Москва 8. V. 1941г.

Уважаемый Николай Иванович!

Сегодня получил Ваше второе письмо, чрезвычайно благодарен Вам за присланные сведения. Я писал Зернову, дал ему Ваш адрес и просил его известить меня о его решении. Кременчугский уезд у меня есть, но если бы можно было приобрести последний сводный том / кажется XVI /, то я был бы очень рад. Очень жалко, что пропала моя рукопись о Гонцах, т. к. я был там раньше Пидоплички и мне кажется, там есть данные, которые имеют значение. Особенно жалко карт Кременчугского уезда, где были нанесены мной все курганы и другие археологические данные. Но конечно, когда это все делалось, никто не предполагал возможности разгрома Музея. Запорожская церковь из Новомосковска сохранилась?

Я сообщил С.А.Зернову Ваш адрес, так что может быть он ответит прямо Вам, если же он напишет мне, то я тот час сообщу Вам его ответ.

Ваш В. Вернадский.

Москва 2, Дурновский пер., д. 16.

Лист В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка від 08.05.1941р. (Ф ПКМ . — Інв. №ПКМ. 29990, Д.3409). Авторський машинопис, особистий підпис В.І. Вернадського.

Попередній друк: Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И.Вернадский : Жизнь и деятельность на Украине. — 2-е изд., испр., доп. — К.: Наук. думка, 1988. — С. 312; Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: Зб. док. / Упорядник Супруненко О.Б. — Полтава, 1993. — С. 125.

Примітки

Гавриленко Микола Іванович (1889-1971) — український орнітолог, теріолог, герпетолог, знавець геології, археології, історії, етнографії Полтавщини, музеєзнавець, краєзнавець, таксидерміст. Завідувач відділу природи Полтавського краєзнавчого музею (1916 — 1935), у 1941-1947 — науковий співробітник відділу, зам. директора з наукової роботи. Пізніше — викладач Полтавського педагогічного інституту.

Зернов Сергій Олексійович (1871-1945) — зоолог, гідробіолог. Засновник Музею природничих наук (Сімферополь). Засновник і завідувач кафедрами гідробіології у Московському університеті та сільськогосподарському інституті. Директор Зоологічного інституту АН СРСР (1931-1942).

В.І. Вернадський мав на увазі останній випуск праці, складеної за матеріалами експедиції В.В.Докучаєва: Отоцкий П.В., Агафонов В.К., Глинка К.Д., Адамов Н.П., Барановский А.Н., Краснов А.Н., сост. Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. — СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1894. — Вып. XVI. — 513, III с.

В.І. Вернадський цікавився найбільшою дерев'яною будовою XVIII ст. — Троїцьким собором у Новомосковську, побудованому у 1773-1779 рр. народним майстром Якимом Погрібняком. У 1888 р. церква перебудована за проектом архітектора Харманського з помітними змінами. В такому вигляді уціліла до нашого часу.

Лист 5.

22.IX.44 г.

Уважаемый Арсений Арсеньевич!, не думаете Вы, что было бы хорошо, чтобы кто-нибудь осмотрел в Ленинграде архив Отоцкого. Или лучше списаться с Г.А.Князевым, чтобы эти архивы переслали сюда? Одновременно я посылаю письмо Князеву с просьбой, чтобы он сообщил нам вкратце содержание этих архивов, а также оценку материалов в них содержащихся.

Адрес Л.С.Берга

Ленинград

Зоологический институт Академии наук,

Васильевск. остров., Пушкинский проезд, 1.

С совершенным уважением В.И.Вернадский.

По моим сведениям в Полтаве сильно пострадал земский музей. Часть моих рукописей была оттуда вывезена до немецкой оккупации. Возможно, что они попали в Прагу. Надо обратить внимание на музей в Горьком, который основал Сибирцев.

Лист В.І. Вернадського до А.А.Ярилова від 22.09. 1944 р. (НА ПКМ. — Спр. П.02-177). Машинопис, копія зі слайду.

Попередня публікація листа не встановлена.

Примітки

Ярилов Арсеній Арсенійович (1868-1948) — ґрунтознавець, з 1920 — професор Кубанського політехнічного інституту, позніше член Бюро

з'їздив з вивчення виробничих сил СРСР, співробітник Інституту ґрунтознавства АН СРСР.

Отоцький Павло Володимирович (1866-?) — ґрунтознавець, гідролог, приват-доцент Петербурзького університету, один із засновників і перший редактор журналу "Почвоведение" (1899-1916).

Князєв Георгій Олексійович (1887-1969) — історик-архівіст, доктор історичних наук, директор Архіву АН СРСР (1928-1963), Ленінградського відділення Архіву АН СРСР (1963-1969).

Берг Лев Семенович (1876-1950) — географ, біолог, академік АН СРСР (1946); член-кореспондент (1928). В 1904-1913 — зав. відділу іхтіології Зоологічного музею Петербурзької АН. В 1914-1918 — професор іхтіології і гідрології Московського сільськогосподарського інституту У 1922-1934 — зав. відділу прикладної іхтіології Інституту дослідної агрономії; з 1934 — зав. лабораторії викопних риб Зоологічного інституту АН СРСР. У 1940-50 — президент Всесоюзного географічного товариства.

Сибірцев Микола Михайлович (1860-1900) — ґрунтознавець, у 1885-1892 — завідувач Природничо-історичного музею у Нижньому Новгороді.

Можливо, що частина рукописів В.І. Вернадського була вивезена В.М.Щербаківським, який у 1922 р. вимушено емігрував до Праги.

Лист 6.

Вельмишановний Володимире Івановичу!

Відповідаю на Ваш лист від 18 травня ц. р.

Академік В.І. Вернадський був на розкопках у селі Гінцях в 1915 або 1916 роках. В 1889 — 1918 роках в літній час В.І. Вернадський жив у селі Шишаки де мав садибу "хуторок на полі". Навідався він у село Гінці і в 1918 році. Рукопису його я не бачив, однак він мені говорив про нього і навіть писав (копію листа до мене я Вам посилаю). Карт його я теж не бачив і він мені нічого не говорив.

Прошу Вас вислати мені фотокопії або просто копії листів В.І. Вернадського. Я з ним був особисто знайомий і про це хочу написати статтю. В листі до мене Ви неправильно написали мої ініціали, деякий час цеж робив і Вернадський. Персональні спомини Вернадського є і в мене в рукопису (вони не були опубліковані) але там нема відповіді на питання, які Вас цікавлять. З надрукованих про Вернадського біографічного і наукового змісту найбільш доступна

книга Б.Л. Личкова "Владимир Иванович Вернадский". Оце все що я можу сказати у відповідь на Ваш лист.

Всього найкращого

30 травня 1974 р.

Лист І.Г.Підоплічка до В.І.Бабенка від 30.05.1974 р. (Ф ПКМ. Інв. №. 66680, Д.8965). Авторський машинопис, особистий підпис І.Г. Підоплічка. Лист на особистому бланку вченого.

Лист з особистого архіву В.І.Бабенка.

Публікується вперше.

Примітки

Володимир Іванович Бабенко (1921-1981) – журналіст, краєзнавець. Учасник Великої Вітчизняної війни (1941-1943). Військовий кореспондент Забайкальського військового округу, газети "Красная Звезда". Позаштатний кореспондент газет "Зоря Полтавщини", "Комсомолец Полтавщини".

Член Спілки журналістів СРСР (з 1970), Всесоюзного товариства з розповсюдження політичних і наукових знань.

В.І. Вернадський був на розкопках у Гінцях у 1915 р.

В.І. Вернадський жив на дачі у Шишаках в 1913 – 1917 рр.

Відвідування В.І. Вернадським Гінців у 1918 р. не встановлено.

І.Г.Підоплічко має на увазі три листи В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка (від 4.09.1921 р., 24.02.1934 р., 8.05.1941 р.). Листи М.І.Гавриленко передав В.І.Бабенку, останній у 1977 р. подарував їх Полтавському краєзнавчому музею.

*Публікація, текстологічна
обробка та примітки*

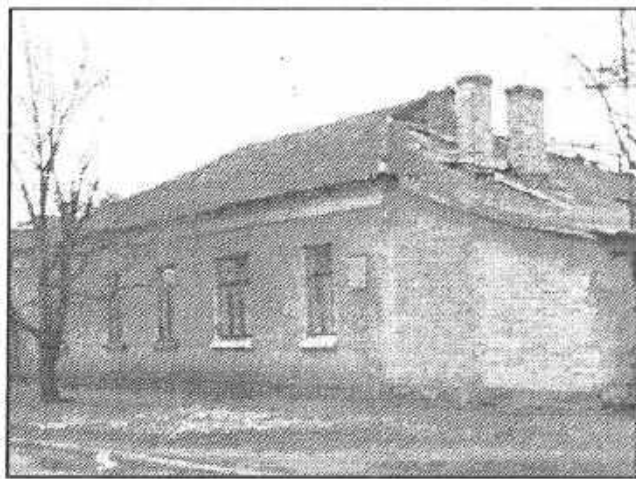
Світлани Кигим

Полтавський краєзнавчий музей.

Полтавські адреси В.І.Вернадського

Будинок Старицьких по Інститутській вулиці
(тепер Першотравневий проспект,
будівля не збереглась)

Будинок Г.Є. Старицького
по провулку Познанська гребля
(тепер вул. Володарського, 8),
де Вернадські жили в 1917-1918 рр.

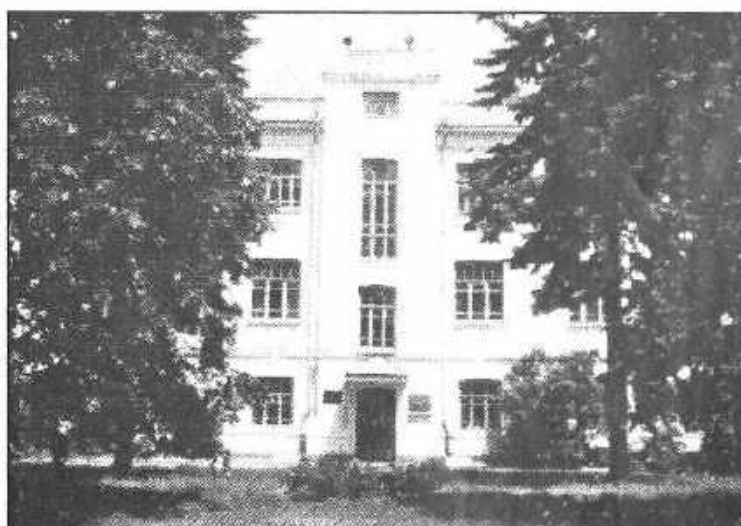
В.І.Вернадський із дочкою
Ніною у Полтаві. 1909р.

В.І.Вернадський (праворуч) із сином (ліворуч),
дружиною, дочкою та свояком –
П.Є. Старицьким у Полтаві. 1908 р.

Полтавський краєзнавчий музей,
із яким співпрацював В.І. Вернадський

Полтавська сільськогосподарська дослідна станція,
на якій бував В.І.Вернадський

Члени Полтавського Товариства любителів природи

Олімпій
Олександрович
Іллічевський

Учленовані Олімпій Олександрович
Іллічевський та Усманович Сергій
Федорович (Полтава (фр.
полтавська ун-т. № 75) провідний
судинний лікар, інженер, Пол-
тавський Авіаційний Авіаційний
Провідник.

Відомості про Усманович
Сергій Федорович (фр. Пол-
тавський Авіаційний Авіаційний
Провідник)

Проси Євген
Іванович

фр. Авіаційний

фр. Авіаційний (фр. Авіаційний)
Наско "Степан" (фр. Авіаційний)
(фр. Авіаційний)

Олександрович
Александрович
Провідник

Александрович
Александрович
Провідник
Александрович
Александрович
Провідник

Александрович
Александрович
Провідник
Александрович
Александрович
Провідник

Сергій
Федорович
Третяков

ЛИСТУВАННЯ ПОЛТАВЦІВ З В.І. ВЕРНАДСЬКИМ

Лист 1.

Путья [а] Л [И]

[Вернадському] Владимиру Ивановичу

письмо 18 июня [1918 г] из [Полтавы] в [Киев]

Вторник 18 июня

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Давно уже все собираюсь Вам написать, да право как-то стыдно сознаваться, что без Вас вся работа сразу сбавила темп, да и все как-то свяло, начиная с нашего общества Любителей природы. С Вашего отъезда ни одного заседания, ни одной экскурсии, даже ни одного члена правления в стенах музея, за исключением Валентина Федоровича, а он ссылается на свое звание секретаря и отсутствии веры в прочность и работоспособности общества. Вообще, довольно безотрадная судьба! Так видно и суждено остановится на точке замерзания!

Всему этому еще способствует ужасная жара. Наш музей мне напоминает сейчас мухоловку такие < ... >* мы все сейчас сонные и инертные.

У инженеров тоже с каждым днем все трудней и трудней чего нибудь добиться. Но все же за это время я ездила несколько раз — ездила за Ивашки к Вашему бывшему ученику Власенко, который, помните, при Вас рассказывал о своем овраге. Но у него как раз завалило самую глубокую яму, где был песок. Но все-таки интересно было в том отношении, что под лесом я нашла <>* мною в предыдущие разы глину. Высоты Полтавского яруса я нашла между Пушкаревкой и Горбаневкой (к юго-зап. от города), а над ним пеструю глину как в нашем овраге с оползнем, но целого разреза нет, хотя уже и эти частичные типы интересны так как подтверждают многие вопросы.

Уже две недели я вела атаку на Лотоцкого и Довбню, чтоб добиться бурения на глинище и уже совсем перестала надеяться как вдруг сегодня ко мне является буровой мастер и говорит, что его прямо послали ко мне за инструкциями, но видно ничего ему не сказали, так как он даже не знает кто ему будет платить. Но я уже решила не выпускать его из рук, так как второй раз уже его не дожде^{сь}, и вот уже завтра утром еду ему показывать место бурения, с

* Нерозбірливо.

ужасом подумываю о жаре, но в самые критические минуты вспоминаю Вас и набираюсь энергии.

Дело с канализацией тоже что-то начало тормозится когда дошло было до получения денег. Прямо зло берет как это всегда все усложняется зря. Сегодня решили, а завтра: "нет, погодите..."

Я спрашивала Лотоцкого, как обстоит дело с дальнейшими исследованиями и опытами, а он просил** говорит, что ничего не знает пока ему проф. Лучицкий не пришлет плана работ. Он просил это сделать поскорее, чтоб можно было успеть что-нибудь сделать этим летом. Я тоже ничего не получила от проф. Лучицкого и поэтому ничего не могла делать, вот только постаралась использовать еще те прежние 300 руб. и приехала в те окрестности, куда <...>* трудно добраться пешком. А теперь уже и это почти невозможно, так как лошадь достать целая история, надо потратить пол дня, а потом еще ничего не получить. Если Вас не затруднит, то я была бы очень Вам благодарна, если бы Вы передали Лучицкому, что здесь очень ждут его инструкций, как инженера, так и я.

Вообще говоря я еще до сих пор не представляю себе насколько он расположен поручить мне какую-нибудь работу и какую именно.

Я буду очень Вам благодарна, если Вы напишете об этом, но также нужно чтоб проф. Лучицкий прислал инструкции и Лотоцкому, так как без этого они ничего предпринимать и говорить не могут. Сегодня Валентин Федорович получил Ваше письмо и передавал, что Вы интересуетесь, что мы тут без Вас наработали. О себе я более или менее рассказала. Вот еще только <...>* было-это чердак начинает <... ..>* приличную форму, во** всяком случае уже все что относится к геологии извлечено из под хлама и пыли, но еще не вполне разобрано и разсортировано.

Владимир Ив. Лучицкий обещал мне прислать изданные археологические Полтавской губ. которые были им разобраны, может быть Вы ему напомните об этом. Кроме того мне помнится, что Вы говорили, что кем-то описаны все скважины с винных складов, не-то из барачных Полт. губ., но я к сожалению не записала и теперь, конечно, забыла кем и где.

Лидию Ивановну Петровскую я видела только один раз у инженеров на электрической станции, был <...>* узнать относительно работ, но ей Лотоцкий сказал, что ничего не знает, а ждет Имшенецкого из Киева. После того я ее не видела, в музей она тоже не приходила, так что не могу об ней ничего сообщить.

** Далі закреслено

Вообще как я Вам говорила у нас пустыня** — Валентин Федорович в одном конце, препарат (которого я теперь не вижу) в другом, а я в третьем. Вот еще только “архивники” несколько смягчают картину и увеличивают количество “сонных мух”.

Вчера я видела Нину Владимировну и она предложила мне отвезти это письмо. Боюсь только что завтра мне не удастся с ней увидеться так как надо идти бурить.

Мне совсем стало грустно, когда я узнала, что и она уезжает в Киев. А как же Вы. Владимир Иванович, думаете ли еще приезжать сюда или уже окончательно устроились в Киеве?

Очень, очень буду Вам благодарна, если соберетесь мне написать. Если будет здесь чтонибудь интересное непременно Вам напишу. Интересно, что дадут результаты моего бурения, когда все будет кончено и немного разобрано, я Вам об этом напишу.

Мой сердечный привет Наталии Егоровне: глубоко уважающе Вас ваши Л. Путят [ы?].

Лист Л.І. Путяті до В.І. Вернадського від 18 червня 1918 р. (Фонди інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, І, 26995) Автограф.

Попередня публікація листа не встановлена.

Примітки

Путята Лідія Іванівна (?-?) — науковий працівник природничого відділу Полтавського народного природничо-історичного музею (1918), член заснованого В.І. Вернадським Полтавського Товариства любителів природи (1918).

Валентин Федорович Ніколаєв (1889-1973) — кандидат біологічних наук (1936), завідувачий Полтавським народним природничо-історичним музеєм (1916-1920), Центральним Пролетарським музеєм Полтавщини (1920-1922), член Полтавського Товариства любителів природи (1918) у подальшому науковий співробітник різних НДІ, викладач вишів.

Власенко Йосип Олексійович (?-?) — працівник землемірного училища, член Полтавського Товариства любителів природи (1918).

Лотоцький Євген Гнатович (?-?) — член Полтавського Товариства любителів природи (1918).

Довбня Йосип Олексійович — особа не встановлена.

Луцицький Володимир Іванович (1877-1949) — геолог, академік АН УРСР (1945), один з організаторів Українського геологічного

комітету. Працював у галузі петрографії, стратиграфії, гідрогеології. Склав гідрологічні та геологічні карти України, а також першу детальну гідрологічну карту Полтавської губернії, член Полтавського Товариства любителів природи (1918).

Петровська Лідія Іванівна (?-?) — член Полтавського Товариства любителів природи (1918).

Імшенецький Яків Кіндратович (1858-1938) — земський діяч, член правління Полтавського Товариства взаємного кредиту Полтавського Товариства сільського господарства, член Полтавського Товариства любителів природи (1918). Депутат I-ої Державної Думи від Полтавської губернії (1906), активний член партії кадетів, голова її Полтавського комітету. Після Лютневої революції — товариш голови міського громадського комітету, гласний міської думи. Працював у Товаристві взаємних позичок, банку. Близький друг родини В.Г. Короленка — троюрідного брата В.І. Вернадського. Репресований (1937).

Вернадська Ніна Володимирівна у заміжжі Толль (1898-1986) — дочка В.І. Вернадського. Лікар психіатр. У 1918 працювала в Полтаві, була членом Товариства любителів природи (1918). В 1922-1939 жила в Празі, а пізніше у США.

Вернадська Наталя Єгорівна (уроджена Старицька) (1860-1943) — дружина В.І. Вернадського, з якою вони прожили майже 56 років “душа в душу, думка в думку”.

Лист 2.

Полтава 17/ VIII [1]918[2]
Познанская № 8
кв. Вороновскаго
Н.Ф. Николаеву

Глубокоуважаемый Владимир Иванович!

Вот уже около двух лет <...>*, как я оставил службу в музее и увлекся общественной работой. Теперь кроме усталости от этой работы у меня ничего не осталось.

Как хочется работать в любимой области которая <...>* связана с природой. Мне теперь кажется большой <... ..>* научную или научно-прикладную работу.

Если Вы, Владимир Иванович можете чем либо помочь мне подходящие занятия или место, то не откажите в этом. Я по специальности миколог, работал в микологич. лаборатории А. Ячевскаго в Петрограде и в Харькове у Потебенько.

Местожителство для меня не важно, но желательнее, конечно, в Полтавской губернии. Если ничего не удастся найти по микологии, то буду рад и другой работе связанной с <...>* природой.

Только Ваше хорошее отношение ко мне, Владимир Иванович, дало мне смелость обращаться к Вам с этой просьбой.

С неперменным уважением к Вам <...> *

Н. Николаев

Киевъ

Тарасовская ул. № 6 кв. 20

Профессору Владимиру Ивановичу

Вернадскому

Листівка М.Ф. Ніколаєва до В.І. Вернадського від 17 серпня 1918 р. (Фонди інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, І, 26974) Автограф. На листівку наклеєно дві поштові марки: за 20 і за 5 коп.

Попередня публікація листа не встановлена.

Примітки

Ніколаєв Микола Федорович (1882-1945?) — міколог, кандидат природничих наук. Завідуючий Природничо-історичним музеєм Полтавського губернського земства (травень 1910 — листопад 1915), пізніше епізодичних працював у мезеї, член заснованого В.І. Вернадським Полтавського товариства любителів природи (1918). Викладач Полтавського ІНО (1920) Подальша доля достеменно не відома.

Ячевський Артур Артурович (1863-1932) — видатний міколог та фітопатолог, один із засновників справи захисту рослин у колишньому СРСР, член - кор. Російської академії наук, професор.

Потебенько — мабуть автор не вірно вказав прізвище, вірогідніше — **Потебня Андрій Олександрович** (1870-1919) — видатний український міколог-фітопатолог, знаний педагог, який у Харківському університеті читав курс “Хвороби рослин” (1903-1919) і створив власну наукову школу.

Лист 3.

*Письмо В.И. Вернадскому из Полтавы
от Георг[ия] Егор[овича] Старицкого
19 августа 1918 г.*

Дорогой Владимир

Только-что получил твое письмо и спешу ответить, что по имеющимся у меня сведениям в Шишаках и Ереськах все совершенно

благополучно, банды проходили очень близко оттуда (верстках в 6-12), но в наши места к счастью не заглядывали <...>*, повидимому, и банды эти более или менее ликвидированы.

От Ниночки мы получили вчера письмо от 14-го августа что у них все хорошо и она собирается к 28-му в Полтаву. Мы с <...>* стремились побывать в Шиш[аках], но мне препятствуют дела, а <...>* коб. у <... ..>*.

Без тебя общественная жизнь в Полтаве сильно поблекла и замерла, а с уходом из Кад[етского] Комитета Имш[енецкого], мы конечно, еще более зарем. Вместо Имш[енецкого] в комитет выбрали меня, но я считаю, что это очень неудачно, во первых потому, что я совсем не “правовверный” к[а]д[ет], а во вторых, потому, что никакой инициативой в общ[ественных] делах не обладаю. После твоего отъезда в наших заседаниях стал принимать участие Харьковский Проф. М.И. Соболев, чрезвычайно симпатичный и стойкий человек и право <...>* с к(а)д(ет), но он далеко не такой, как ты.

В пятницу он читает лекцию для нашего комитета на тему “Денежное обраш[ение] и девальвация” <...>* что будет много народа, т. к. тема злободневная. Устройство лекций возложили на меня и Эдлина <.....>***

Общество любителей Природы тоже без тебя ни единого раза не собиралось <...>* что без тебя оно окажется совершенно <.....>***

Лист Г.Є Старицького до В.І. Вернадського від 19 серпня 1918 р. (Фонди інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського І,27056). Автограф.

Попередня публікація листа не встановлена.

Примітки

Старицький Георгій Єгорович (1867-1946) —судовий та земський діяч, рідний брат дружини В.І. Вернадського. Кадет. Член Полтавського Товариства любителів природи (1918). Полтавський губернатор в адміністрації Денікіна (1919). Знаний фотограф-аматор — емігрував до Болгарії (1920).

Ніночка — **Ніна Володимирівна Вернадська**, у заміжжі Толль (1896-1986) — дочка В.І. Вернадського. Лікар-психіатр. У 1918 р. Працювала в Полтаві, була членом Товариства любителів природи (1918). В 1922-1939 жила в Празі, а пізніше у США.

*** зовсім нерозбірливо

Імшенецький Яків Кіндратович (1858-1938) — земський діяч, член правління Полтавського Товариства взаємного кредиту, Полтавського Товариства сільського господарства, член Полтавського Товариства любителів природи (1918). Депутат І-ої Державної Думи від Полтавської губернії (1906), активний член партії кадетів, голова її Полтавського комітету. Після Лютневої революції — товариш голови міського громадського комітету, гласний міської думи. Працював у Товаристві взаємних позичок, банку. Близький друг родини В.Г. Короленка — троюрідного брата В.І. Вернадського. Репресований (1937).

Соболев М.І. (?-?) — професор, м. Харків.

Едлін С.А. (? - ?) — активіст Полтавської громадської бібліотеки, член Партії кадетів.

Лист 4.

Полтава 19 12/X 18 г.

Много чтимый Владимир Иванович!

Летом, когда я обращался к Вам со своими кристаллографическими измышлениями, Вы разрешили мне, в случае новых вопросов, обратиться к Вам письменно. Теперь я хочу воспользоваться Вашей любезностью из-за двух* следующих пунктов.

Во 1-х, я слышал об* о наблюдениях над многократным отражением света металлическими пластинами. При этом, вместо обычного белого блеска металлов, выступал их собственный цвет: серебро казалось желтым, железо синим и т. д. И вот недавно я заметил такую же “поверхностную окраску” и у иода: случайно я налил крепкий раствор его — сильно усохшую иодную тинктуру — в стакан* обыкновенный стакан со стеклянным дном толщиной около 3 мм. Держа стакан на одном уровне с глазом, я заметил, что нижняя поверхность дна его кажется яркосиней — цвет, при некоторых положениях переходивший в фиолетовый, очевидно от примеси прошедших через иод лучей. Так как небо было пасмурно, синих предметов в комнате не было, и окраска не исчезла при замене одного стакана другим, то очевидно, она принадлежала* зависела от самого иода, и принадлежала лучу, многократно отраженному от верхней поверхности дна, соприкасавшейся с раствором иода, и нижней. Эта синяя окраска, очевидно дополнительна к красно бурому цвету иода. То, что иод был в растворе, а не в твердом виде, ничего не доказывает: на стенках стеклянок с крепкими растворами красок — фуксина и пигмента “чернильного карандаша” — я часто наблюдал присущую им

в твердом виде блестяще зеленую окраску — вероятно на стекле был тонкий осадок там — фуксина, здесь иода. Кстати, у фуксина или у тех, что у меня есть под этим названием, поверхностна окраска в поляризованном свете неодинакова на разных гранях: ярко-зеленая и голубая; особенно хорошо я это наблюдал, наливая на стекло тонкий слой раствора и наблюдая его по высыхании через слой стекла с обратной стороны, тогда поверхность, покрытая краской отливала, смотря по положению поляризатора, то одним, то другим светом.

Может быть, если эта поверхностная окраска иода еще не наблюдалась, наблюдение можно опубликовать (по русски либо по украински)?

Другой пункт, из-за которого я пишу, касается дихроизма. Говорят, что обычно дихраичны кристаллы, содержащие в себе красящее вещество в виде посторонней примеси. Нельзя ли к этому свести и ок* дихроизм солей меди: $\text{CuCl}_2 \cdot 2\text{KCl}$ и $\text{Cu}(\text{C}_2\text{H}_3\text{O}_2)_2$? Дело в том, что обе эти соли в крепком и горячем растворе имеют зеленый цвет, в слабом и холодном — голубой. Это объясняют ионизацией их слабого раствора: ионы их голубые. Так как их полихраичные цвета тоже зеленый и голубой, то я думаю: не зависит ли их дихроизм от образования твердого раствора: в зеленой массе твердой соли растворены синие ионы меди. Может быть, таким образом удалось бы полихроизм всякого вещества свести к алло хроматической окраске.

И нельзя ли объяснить самое явление полихраизма из теории мутной среды? Я с ней, положим, не знаком, и знаю только, что при определенном положении источника света и наблюдателя мутная среда определенным образом поляризуется* отраженный от нея свет. Очевидно, прошедший через нея свет должен быть тоже поляризован. Получается так: свет, вступая в кристаллы поляризуется в 2-х перпендикулярных направлениях. Встречая частички красящего вещества он тоже должен поляризоваться, и комбинируя 2-ю поляризацию с первой, может быть, можно получить, что свет, прошедший через мутные цветные частички, будет ок* поляризован только в одном направлении, а не прошедший — <кінець листа відсутній>.

Лист невідомого адресата [С.О. Іллічевського] до В.І. Вернадського від 12 жовтня 1918 року (Фонди інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 27005). Автограф.

Попередня публікація листа не встановлено.

Примітки

Як бачимо, наведений лист не має закінчення, що робить невідомим його автора.

На підставі проведеного нами графологічного аналізу, а також деяких інших фактів, можемо стверджувати, що його написав В.І. Вернадському полтавець *Сергій Олімпійович Іллічевський* (1895-1961?) – ботанік, географ, фенолог, кандидат біологічних наук, зав. відділом природи Полтавського краєзнавчого музею (1936-1938), а також співробітник багатьох інших, у першу чергу ботанічних, інституцій України.

Під час свого перебування у Полтаві 1918 року В.І. Вернадський познайомився з батьком (*Олімпій Олександрович*) та сином (Сергій Олімпійович) Іллічевськими. Вони стали членами заснованого вчешим у той період Полтавського Товариства любителів природи. У щоденниках В.І. Вернадського є записи про зустрічі з ними.

З огляду на факти, викладені в першій частині листа наведемо запис, зроблений В.І. Вернадським в щоденнику 1. VI. 1918 р.: “Заходив молодий Іллічевський – він хотів поговорити про кристалографію, про нові думки, йому уявлені у зв’язку з симетрією. Інтерес ясний і дуже приємний, але ідеї безґрунтовні, <надто> зовнішні і неточні” [1, с. 88].

Як бачимо згодом, у С.О. Іллічевського визріли нові думки, і він вирішив знову звернутись за допомогою до В.І. Вернадського, але той вже був у Києві, тому і з’явився наведений лист до нього.

Про те, що він належав саме С.О. Іллічевському, свідчить іще один факт. Він пов’язаний з роздумами адресата відносно змін кольору йоду. Аналогічно тому, як їх викладено у листі, але у більш розширеному та ґрунтовнішому вигляді, їх можна прочитати у одній з друкованих праць С.О. Іллічевського [2].

Бібліографія

1. Вернадский В.И. Дневники, 1917-1921: Октябрь 1917 – январь 1920/ Сост. М.Ю. Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. – К.: Наук. думка, 1994. – 270 с.
2. Іллічевський С. Поверхневий кольор у йоду // Вісник природознавства. – 1928. – № 3-4. – С. 203.

*Публікація, текстологічна
та археографічна обробка*

Віктора Самородова.

Полтавська державна аграрна академія

РОЗДІЛ 3.

ФОНД В.І. ВЕРНАДСЬКОГО В ПОЛТАВСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ: розбудова, стан та тематичний каталог

Світлана Кигим

Полтавський краєзнавчий музей

Музейний фонд В.І. Вернадського нараховує понад 800 одиниць. Сюди входить колекція зразків ґрунтів, рукописи, наукові праці В.І. Вернадського, література про його життя, наукову та організаторську діяльність із дарчими написами музею від авторів, спогади про перебування В.І. Вернадського та його родини на Полтавщині, листування, матеріали наукових читань, ювілейних заходів, конференцій, фотовідбитки та негативи, твори мистецтва, які зберігаються у фондосховищі, науковому архіві та бібліотеці музею.

Виключно важливе наукове та історичне значення має колекція зразків ґрунтів, зібрана В.І. Вернадським на території Кременчуцького повіту під час роботи у складі докучаєвської експедиції. Колекція у кількості 567 зразків зберігається в оригінальних картонних коробочках (частина під склом) різних розмірів — 15 x 9, 12 x 6, 7 x 7 см. Більшість зразків мають етикетки, на яких рукою В.І. Вернадського зазначено місце збору та назва ґрунту. Частина зразків ґрунтів з колекції вченого, яка має загальнонаціональне значення, представлена в експозиції природничого відділу в розділі “Експедиція В.В.Докучаєва”. Більша частина зберігається у фондосховищі музею.

Великий інтерес становить польовий журнал експедиції В.В.Докучаєва, який включає списки зразків гірських порід та ґрунтів, зібраних В.І. Вернадським на Кременчуччині. Особливе наукове значення мають списки зразків гірських порід із назвами місцевостей, алже ця колекція до нашого часу не збереглася — була втрачена у роки німецької окупації.

Серед експонатів з фонду В.І. Вернадського великий інтерес становить чернетковий рукопис програмної діяльності Полтавсько-

го Товариства любителів природи, написаний ученим у 1918 р. Цей документ складається з одного аркуша паперу, з обох сторін якого викладені основні напрямки та завдання діяльності товариства, засновником і головою якого був В.І. Вернадський.

Особливу увагу привертають листи-автографи вченого, адресовані до працівників музею. Це поштова листівка, надіслана В.І. Вернадським з Москви завідувачу музею М.О.Олеховському, про унікальну знахідку золота на Полтавщині. У листі від 20 жовтня 1906 р. В.І. Вернадський просить повідомити про публікацію у часописах “Рідний край” чи “Громадська думка” полтавського історика, краєзнавця Л.В.Падалки за полтавське (хорольське) золото.

З епістолярії В.І. Вернадського великий інтерес становлять його листи до завідувача природничого відділу музею, відомого українського зоолога, орнітолога М.І. Гавриленка. У фондах музею зберігаються три листи, позначені різними датами, що свідчить про тривалість цього листування. Перший лист із Петрограда, датований 4 вересня 1921 р. В ньому В.І. Вернадський звертається з проханням до полтавського вченого надіслати йому зібраний матеріал про птахів для наукового аналізу. У другому листі — з Ленінграда, датованому 24 лютого 1934 р., В.І. Вернадський повідомляє про відкриття у січні 1934 р. величезного явища — нової форми радіоактивності. Останній лист, Москва, 8 травня 1941 р., надрукований на друкарській машинці з особистим підписом ученого. У цьому листі В.І. Вернадський цікавиться своїм рукописом про Гінцівську палеолітичну стоянку, картою Кременчуцького повіту з нанесеними археологічними даними, опікується долею Полтавського музею. Ці листи були передані музею полтавським журналістом В.І.Бабенком.

У науковому архіві музею зберігаються копії листів доньки В.І. Вернадського Н.В. Вернадської-Толль, надіслані з м. Мідлтауна (США) 21 липня 1974 р. та 28 березня 1976 р. до хранителя кабінету-музею В.І. Вернадського при Інституті геохімії і аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського АН СРСР В.С.Неаполітанської. Листи містять спогади про полтавський та шишацький періоди життя родини Вернадських. Копії листів були надіслані музею В.С. Неаполітанською у 1987 р. Відомості про полтавських родичів Вернадських містить лист сина вченого Г.В. Вернадського до полтавського письменника, літературознавця П.П.Ротача, надісланий ним з м.Нью-Хейвена (США) 5 травня 1971 р. Копія цього листа з

автографом адресата про відповідність оригіналу входить до фонду В.І. Вернадського.

Своєрідними, унікальними щодо всебічного вивчення життя і особистості В.І. Вернадського є спогади про нього. У науковому архіві музею зберігаються спогади: М.І.Гавриленка про зустріч його у музеї у 1903 р. з В.В.Докучаєвим і В.І. Вернадським; мешканців селища Шишаки та села Яреськи О.Х.Максименко і Н.М.Третьак про період життя родини Вернадських на Бутовій горі у Шишаках, записані у 1993 р. архітектором, автором першого проекту відбудови садиби вченого Ж.І.Іщенко; няні родини Старицьких М.М.Діжечки, записані на початку 80-х років ХХ ст. полтавським краєзнавцем, вернадисткою О.В.Чупруновою; домробітниці родини Вернадських П.К.Казакової, записані особистим секретарем вченого Г.Д.Шаховською у 1946 р; полтавки Н.А. Андреевої про зустріч з В.І. Вернадським на руднику Дубова Балка (Криворіжжя) у 1928 р., написані у 1984 р.

Досить багато у Полтавському краєзнавчому музеї представлена наукова спадщина В.І. Вернадського. Це праці, які охоплюють наукову творчість ученого, його епістолярну спадщину, щоденники. Всього понад 50 одиниць книг, брошур, журнальних відбитків, надрукованих як за життя автора, так і після його смерті.

Фонд В.І. Вернадського включає комплекс експонатів — запрошення, програми, ювілейні видання, медалі, значки до 125-річчя від дня народження вченого, зібрані музейними працівниками-учасниками ювілейних заходів, які відбувались у березні 1988 р. у Ленінграді, Києві, Москві; про заходи з відзначення 135, 140 та 145-и річчя, які проходили у Полтаві, Кременчуці, Шишаках (1998, 2003, 2008).

Сюди входять також матеріали наукових читань, які щорічно, починаючи з 1991 р., проводить Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського; наукових конференцій, які проходили у Кременчуцькому інституті економіки та нових технологій, Полтавському державному педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка, інших учбових закладах.

Значним поповненням фонду стала колекція зразків гірських порід з місць, які досліджував В.І. Вернадський: Кременчуччина (1890), Керченський півострів (1899), Житомир-Бердичів (1904), подарована у 1988 р. музею Інститутом геохімії і фізики мінералів АН УРСР, а також колекція мінералів для визначення абсолютно-

го віку гірських порід радіогенними методами, подарована у тому ж році об'єднанням "Полтаванафтогазгеологія".

Фототека музею нараховує близько 120 негативів та фотовідбитків, що стосуються життєвого шляху та творчої діяльності В.І. Вернадського. Особливу увагу привертає фотопортрет В.І. Вернадського, зроблений за декілька місяців до смерті, наприкінці 1944 р. Разом з ним Інститутом геохімії і аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського АН СРСР музею у 1957 р. було надіслано фотовідбиток із зображенням пам'ятника на могилі В.І. Вернадського, відкритого на Новодівичому кладовищі у Москві 13 березня 1953 р. У фототечі музею більша частина негативів виготовлена фотохудожником видавництва "Планета" (Москва) В.М. Корнюшиним з використанням матеріалів наукових архівів, бібліотек, музеїв Росії та України. Значна частина їх була використана спеціалістами виробничого комбінату торгово-промислової палати Росії для створення у 1994 р. слайдофільму "Академік В.І. Вернадський" (режисер Є.Р. Варьонов, фотохудожник В.Т. Аваков, інженер В.К. Володін), який зараз демонструється в одному з експозиційних залів природничого відділу музею. Фототека включає негативи, виготовлені також полтавськими фотомайстрами В.І. Кожем'якіним і А.М. Славуцьким.

Із творів мистецтва, присвячених В.І. Вернадському, цікавий бюст вченого, виконаний у 1988 р. полтавським скульптором, членом Національної Спілки художників України М.Г. Коганом. У 1996 р. бюст був подарований автором краєзнавчому музею. У 2006 р. до музею надійшло погруддя В.І. Вернадського роботи кременчуцького скульптора, члена НСХУ В.Г. Волкової.

Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї створений завдяки широким зв'язкам музею з науковими установами Києва (Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського; Інститут геохімії, мінералогії і рудоутворення НАН України), Москви (кабінет-музей В.І. Вернадського при Інституті геохімії та аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського РАН; Неурядовий екологічний фонд ім. В.І. Вернадського), Кременчука (Інститут економіки та нових технологій; науково-просвітницьке товариство В.І. Вернадського "Ноосфера").

Значний вклад у поповнення фонду вносять науковці та краєзнавці Полтавщини В.М. Самородов, В.М. Закалюжний, В.О. Кривошея, О.А. Стасилюнас, О.О. Ігнатенко, Г.З. Кондрашова, В.І. П'ятаченко та інші.

Тематичний каталог фонду В.І. Вернадського

Матеріали експедиції В.В.Докучаєва

№ п/п	Облікове позначення	Опис предмету	Розмір (см)	Джерело, дата надходження
1	ФПКМ*. — Інв. № ПКМ**. 632, П. 404	Зразки ґрунтів, зібрані В.І. Вернадським на території Кременчуцького повіту (567). Див.: Відомість зразків ґрунтів у розрізі агропромислових районів Полтавської області (Кобеляцько-Кременчуцький район: №№ 1-221, 223, 247-270, 294-380, 500-656; Семенівсько-Оболонський: №№ 45-66, 73, 74, 76-128).	15 x 9 12 x 6 7 x 7	У складі колекції експедиції В.В.Докучаєва, 1891
2	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77144, Д. 9792	Польовий журнал експедиції В.В.Докучаєва із списками зразків гірських порід, ґрунтів і материнських порід, зібраних В.І. Вернадським на території Кременчуцького повіту. — С. 32-35, 209-215, 280-284. — Рукопис. Із музейного фонду В.В.Докучаєва.	36 x 21 x 2,5	1891
Авторські рукописи, прижиттєві наукові публікації В.І. Вернадського				
3	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 73689, Д. 9567	Вернадський В.І. Начерк програми діяльності Полтавського товариства любителів природи. Полтава, березень 1918 р. — Автограф.	14 x 21,3	1993
4	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 76998, Д. 9774	Поштова листівка. Лист В.І. Вернадського до М.О.Олеховського. Москва — Полтава, 20.10.1906. — Автограф.	14,5 x 9,1	2001

* Фонди Полтавського краєзнавчого музею

** Полтавський краєзнавчий музей

5	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 29988, Д. 3407	Лист В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка. Петроград — Полтава, 4.09.1921. — Автограф.	20 x 13	В.І.Бабенко, 1977
6	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 29989, Д. 3408	Лист В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка. Ленінград — Полтава, 24.02.1934. — Автограф.	21 x 13,5	В.І.Бабенко, 1977
7	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 29990, Д. 3409	Лист В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка. Москва — Полтава, 8.05.1941. — Авт. машинопис, особистий підпис В.І. Вернадського.	15 x 21	В.І.Бабенко, 1977
8	НБ* ПКМ. — Інв. № 9679	Книга: Вернадский В.И. Материалы к оценке земель Полтавской губернии . Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству.- СПб.: Издание Полт. губ. земства, 1892. — Вып. XV: Кременчугский уезд. — 147 с.	23 x 16	
9	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43599, КБ. 1404	Окремий відбиток статті: Вернадский В.И. Параге- незис химических элементов в земной коре: речь при открытии секции геологии и минералогии 28 дек. 1909 // Дневник XII съезда русских естествоиспытат. и врачей, 1909—1910. — М., 1910. — Отд. 1. — 19 с.	17 x 26	В.С.Неапо- літанська, 1980
10	ФПКМ. — Інв. № ПКМ.43595, КБ. 1400	Брошура: Вернадский В.И. 1911 год в истории русской умственной культуры. // Ежегодник газеты "Речь" на 1912 год. — СПб.: Речь, 1912. — 21 с.	15 x 22	В.С.Неапо- літанська, 1980
11	ФПКМ. — Інв. № ПКМ.43601, КБ. 1406	Окремий відбиток статті: Вернадский В.И. Записка о необходимости безотлагательного исследования мес- торождений радиоактивных минералов в России // Изв. имп. Акад. наук. Сер. 6. — 1913. — Т. 7, № 18. — 6 с.	19 x 26	В.С.Неапо- літанська, 1980

12	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43596, КБ. 1401	Брошура: Вернадський В.І. О ближайших задачах Комиссии по изучению производительных сил России. — Пг.: Тип. имп. Акад. наук, 1915. — 15 с.	25,3 x 17	В.С.Неаполітанська, 1980
13	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43597, КБ. 1402	Брошура: Вернадский В.И. О сероводороде в известняках и доломитах. — Пг.: Изв. Рос. Акад. наук, 1917. — 10 с.	19 x 27	В.С.Неаполітанська, 1980
14	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43600, КБ. 1405	Окремий відбиток статті: Вернадский В.И. Записка об изучении живого вещества с геохимической точки зрения // Изв. Рос. Акад. наук. Сер. 6. — 1921. — Т. 15, № 1/18. — 4 с.	19 x 27	В.С.Неаполітанська, 1980
15	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43594, КБ. 1399	Брошура: Вернадский В.И. Живое вещество в химии моря. — Пг. Науч. хим.-тех. изд-во, 1923. — 36 с.	16 x 23	В.С.Неаполітанська, 1980
16	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43598, КБ. 1403	Окремий відбиток статті: Вернадский В.И. О биохимическом изучении явлений жизни // Докл. АН СРСР. Серия А. — 1931. — № 6. — 4с.	17 x 25	В.С.Неаполітанська, 1980
17	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77068, ГЖ*. 986	Журнал: Природа, 1932. — № 5. С. 414—426. В.И.Вернадский. Торий или мезоторий в морской воде.	28,8 x 17,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001
18	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77069, ГЖ. 987	Журнал: Природа, 1933. — № 8—9. С. 22—27. В.И.Вернадский. Водное равновесие земной коры и химические элементы.	25 x 18	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001

* Газети, журнали

19	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 43604, КБ*. 1409	Брошура: Vernadsky W. Le Probleme du Temps dans la Science contemporaine: Suite // Rev. gen. Sci. – 1936. – Р. 1–19 Мова французька. Проблеми часу в сучасній науці.	19 x 29	В.С.Неаполітанська, 1980
20	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 43602, КБ. 1407	Окремий відбиток статті: Вернадский В.И. О пределах биосферы // Изв. АН СССР. Сер. геол. – 1937. – № 1. – 24 с.	16 x 25	В.С.Неаполітанська, 1980
21	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 43603, КБ. 1408	Брошура: Vernadsky W.I. Problems of Biogeochemistry, 11. The fundamental mater – energy difference between the living and the inert natural bodies of the biosphere // Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences. – 1944. – Vol. 35. – Р. 483–517. Мова англійська. Проблеми біогеохімії. Про корінну матеріально-енергетичну відмінність живих і косних природних тіл біосфери.	16 x 24	В.С.Неаполітанська, 1980
22	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 43605, КБ. 1410	Брошура: Vernadsky W.I. La biogeochemie // Scientia. Ser. 5. – 1945, – Ann. 39, oct. – dec. – Р. 77-84. Мова італійська. Біогеохімія.	15 x 24	В.С.Неаполітанська, 1980
Наукові праці В.І. Вернадського (після 1945)				
23	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 74060, КБ. 2649	Книга: Вернадский В.И. Избранные сочинения. – М.: Изд.-во АН СССР, 1960. – Т.V. – 422 с. Увійшли класичні праці, присвячені геохімічній ролі живих організмів в історії землі: Биосфера I-II; Статьи по биохимии; Почвы; Газы, метеориты и космическая пыль.	26,5 x 17,5	О.В.Чупрунова, 1994
24	НБ ПКМ. – Інв. № 19770	Книга: Страницы автобиографии В.И.Вернадского / Сост. Н.В. Филиппова – М.: Наука, 1981. – 349 с.	20,5 x 13,5	

* Книги, брошури

25	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 76580, КБ. 3001	Книга: Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки / Сост. Бастракова М.С., Мочалов И.И., Неаполитанская В.С. и др. – М.: Наука, 1981. – 359 с.	22 x 14,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001
26	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 76080, КБ. 2923	Книга: Vernadsky W.I. Scientific Thought as a Planetary Phenomenon. – Moscow: Nongovernmental Ecological. W.I. Vernadsky Foundation. Moscow, 1997 – 265 с. Мова англійська. Наукова думка як планетне явище.	15 x 22	Неурядовий екологічний фонд ім. В.І. Вернадського, Москва, 1999
27	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77882 КБ. 3256	Книга: Вернадский В.И. Статьи об ученых и их творчестве. – М.: Наука, 1997. – 364 с.	25 x 17	О.А.Стасилюнас, 2003
28	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 80851 КБ. 3754	Книга: Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Рольф, 2002. – 576 с. – (Библиотека истории и культуры)	20,5 x 12,5	В.О.Кривошея, 2006
29	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77070, ГЖ. 988	Журнал: Природа, 1978. – № 2. С. 36–46. В.И.Вернадский. Эволюция видов и живое вещество (вступительная статья А.И.Перельмана).	23,5 x 16	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001
30	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77078, ГЖ. 996	Журнал: Природа и человек, 1988. – № 2. С. 24. Г.Аксенов. Великая картина природы: Неизвестные студенческие работы В.И.Вернадского. С. 25–27. В.И.Вернадский. Путешествие по Волге.	25,5 x 20,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001

31	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77079, ГЖ. 997	Журнал: Природа и человек, 1988. – № 1. С. 24. Г.П.Аксенов. Истоки великих идей. С. 25–28. В.И.Вернадский .О предсказании погоды.	25,5 x 20,5	Комісія НАН України з роз- робки наукової спадщини ака- деміка В.І. Вер- надського, 2001
Листування				
32	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 69981, КБ. 2447	Брошура: Из эпистолярного наследия В.И. Вернад- ского: Письма украинским академикам Н.П. Ва- силенко и А.А. Богомольцу / Сост. С.Н. Киржаев и В.А. Толстов. – К., 1991. – 46 с. Дарчий напис: “Колективу Полтавського краєзнавчо- го музею від упорядника, 13.03.91. С.Кіржаєв”.	14,3 x 20	С.М.Кіржаєв, 1991
33	НА* ПКМ. – Спр. ІДС. 04-329	Книга: Полтавський археологічний збірник: Пам’яті В.М.Щербаківського (1876-1957). – Полтава: Археоло- гія, 1995. – Ч. 4. С.178–183. З листування з Володими- ром Вернадським / Публ. та примітки Супруненка О.Б.	20 x 14,5	
34	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 75190, КБ. 2772	Книга: В.И.Вернадский. Переписка с математиками. – М.: Изд. мех.-мат. фак. Моск. гос. ун-та, 1996. – 112 с. Дарчий напис: “В Полтавский краеведческий му- зей. М.Раменская, МГУ, 02.09.1996.”	20,7 x 14	М.Є. Рамен- ська, 1997
35	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77885, КБ. 3258	Книга: Бюллетень комиссии по разработке наследия В.И.Вернадского № 15. Переписка Н.Е.Вернадской и Х.Г.Виноградовой / Отв. ред. Ф.Я.Яншина; Сост. авт. коммент. Л.Д.Виноградова. – М.: Наука, 2001. – 79 с.	21,5 x 14	О.А.Стаси- люнас, 2003

* Науковий архів

36	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77414, КБ. 3154	Брошура: Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма В.И. Вернадского к В.И. Липскому. 1919–1936 / Сост., подгот. текста, прим. Т.В. Андрианова, М.В. Шевера. — Киев — Кременчуг, 2002. — 27 с.	20,5x14,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2002
37	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66681, Д. 8966	Лист академіка В.І. Вернадського до українського вченого Г.І. Підоплічка. Москва, Дурновський пров, 1-б, кв. 2 — Київ, 20.01.1939. — Авт. машинопис, фотокопія. (Із особистого архіву В.І. Бабенка).	18x12	Г.З. Кондрашова, 1989
38	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66680, Д. 8965	Лист Г.І. Підоплічка до В.І. Бабенка. Київ, Володимирівська, 55 — Полтава, 30.05.1974. — Авт. машинопис. Про розкопки В.І. Вернадського у Гінцях на Лубенщині (Із особистого архіву В.І. Бабенка).	15x21	Г.З. Кондрашова, 1989
39	НА ПКМ. — Спр. П.02-159	Лист Г.В. Вернадського до П.П. Ротача, США, New Haven — Полтава, 5.05.1971. — Рукопис, копія. З автографом адресата про відповідність оригіналу.	2 арк.	1991
40	НА ПКМ. — Спр. П.02-177	Лист В.І. Вернадського до А.А. Ярилова. Москва — Ленінград, 22.09.1944. — Машинопис, копія зроблена зі слайду. У листі згадується Полтавський музей.		1996
41	НА ПКМ. — Спр. П.01-73	Листи Н.В. Вернадської-Толль до хранителя кабінету-музею В.І. Вернадського у Москві В.С. Неаполітанської. США, Мідлтаун — Москва 21.07. 1974; 28.03. 1976. — Машинопис, копія.	Арк. 1,2	1989
42	НА ПКМ. — Спр. П.01-93	Листи В.І. Вернадського до сина Г.В. Вернадського та дочки Н.В. Вернадської-Толль. Москва, Узкое — США, Нью-Хейвен, Мідлтаун, 27.01.1940. — 24.12.1940. — Ксерокопія // Вестник АН СССР, 1990. — № 12. — С.122–133.	12 арк.	1994
43	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78472, ГЖ. 1020	Журнал: Вопросы истории естествознания и техники, 1994. — № 1 С. 105 — 113. В.И. Вернадский „Я сделал, что мог...” (письма к сыну и дочери).	23,9 x 16,9	В.М. Самородов, 2003

44	НА ПКМ. — Спр. П.*01-123	Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично: Письма В.И.Вернадского к детям, 1944. — Ксерокопія // Вопросы истории естествознания и техники, 1994. — № 2. — С. 98—106.	2 арк.	В.М. Саморо- дов, 1998
Щоденники				
45	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 74500, КБ. 2694	Книга: Вернадский В.И. Дневники, 1917—1921: Ок- тябрь 1917 — январь 1920. — К.: Наук. думка, 1994. — 272 с.	15 x 22	Комісія НАН України з роз- робки наукової спадщини ака- деміка В.І. Вер- надського, 1995
46	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77903, КБ. 3260	Книга: Вернадский В.И. Дневники 1917—1921: Январь 1920 — март 1921 / Сост. С.Н. Киржаев, А.В.Мемелов, В.С.Неаполитанская, М.Ю.Сорокина. — К.: Наук. думка, 1997. — 328 с.	22x15	Комісія НАН України з роз- робки наукової спадщини ака- деміка В.І. Вер- надського, 2002
47	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77904, КБ. 3261	Книга: Вернадский В.И. Дневники. Март 1921 — август 1925 / Сост. В.П.Волков. — М.: Наука, 1998. — 214 с.	24,8x17	О.А.Стасилю- нас, 2002
48	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77074, ГЖ. 992	Журнал: Новый мир, 1988. — № 3. С. 202-233. В.И.Вернадский. Основой жизни — иска- ние истины: Дневники. Воспоминания.	26 x 16,5	Комісія НАН України з роз- робки наукової спадщини ака- деміка В.І. Вер- надського, 2001

49	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77076, ГЖ. 994	Журнал: Дружба народов, 1991. — № 2. — С. 219–248. В.И.Вернадский. Дневник 1938 года / Публ., вступительная заметка и прим. И.И. Мочалова.	25,5 x 16,1	Комісія НАН України з роз- робки наукової спадщини ака- деміка В.І. Вер- надського, 2001
50	НА ПКМ. — Спр. П.01-123	Крупная фигура, оставившая глубокий след в на- циональном самосознании Украины: Из дневника В.И.Вернадского, 1934. — Машинопис / Публ., пре- дисловие и прим. В.П.Волкова.	14 арк.	1998
Література про життя, наукову та організаторську діяльність В.І. Вернадського. Праці з розробки наукової спадщини вченого				
51	НБ ПКМ. — Інв. № 8799	Книга: Гумилевский Лев. Вернадский. — М.: Моло- дая гвардия, 1961. — 320 с.	20,5 x 14	
52	НБ ПКМ. — Інв. № 16233	Книга: Корсунская В.М., Верзилин Н.М. В.И. Вер- надский. — М.: Просвещение, 1975. — 127 с.	20 x 12,5	
53	НБ ПКМ. — Інв. № 19808	Книга: Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадс- кий (1863–1945). — М.: Наука, 1982. — 467 с.	22 x 15	
54	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43592, КБ. 1397	Книга: Лапо А.В. Следы былых биосфер.— М.: Зна- ние, 1979. — 172 с. Дарчий напис: “В Полтавский кра- еведческий музей от автора”.	13 x 20	А.В.Лапо, 1980
55	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 43593, КБ. 1398	Книга: Баландин Р. Вернадский: жизнь, мысль, бес- смертие.— М.: Знание, 1979. — 175 с. Дарчий напис: “Полтавскому краеведческому музею от автора. III.80. Р.Баландин”	13 x 20	Р.К.Баландин, 1980
56	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 6528, КБ. 1869	Книга: Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И.Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — Изд. 2-е. — К.: Наук. думка, 1988. — 365 с. Дарчий напис авторів: “Всім полтавчанам, які люб- лять Вернадського”.	15 x 21	О.М.Апанович, 1988

57	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65282., КБ. 1870	Книга: Щербак Н.П. Владимир Иванович Вернадский. — Изд. 2-е. — К.: Наук. думка, 1988. — 108 с. Дарчий напис автора: “На добрую память Полтавському краєведческому музею”.	20 x 13	Н.П.Щербак, 1988
58	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 67023, КБ. 2059	Книга: Сухорукова С.М. Экономика и экология. — М.: Высшая школа, 1988. — 109 с. Присвячена 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Дарчий напис автора: “Хранителям наследия В.И.Вернадского на славной и щедрой земле Полтавщины — сотрудникам Полтавского краеведческого музея. 27.06.89.”	14,2 x 20,5	В.М.Самородов, 1989
59	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 69980, КБ. 2446	Книга: Научное и социальное значение деятельности В.И.Вернадского / под общей редакцией акад. А.Л.Яншина. — Л.: Наука, 1989. — 415 с. Дарчий напис: “На відзначення сторіччя Полтавському краєзнавчому музею, фундатором якого разом з В.В.Докучаєвим був Володимир Іванович Вернадський. Автор Ол. Апанович. Київ. Перші Читання Вернадського на Україні, 12 березня 1991 р.”	17,5 x 25	О.М.Апанович, 1991
60	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 73547, КБ. 2610	Книга: В.І. Вернадський. Громадянин. Вчений. Мислитель. Праці вченого та література про нього з фондів ЦНБ ім. В.І. Вернадського. — К.: Наук. думка, 1992. — 93 с. Дарчий напис: “Полтавському краєзнавчому музею в день 130-річчя великого геніального полтавчанина В.І. Вернадського. Академік К.Ситник”.	14,5 x 20	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1993
61	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 74501, КБ. 2695	Книга: Чтения академика Владимира Ивановича Вернадского (1991–1992): сб. науч. тр. — К.: Наук. думка, 1994. — 144 с.	14 x 20	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1994

62	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75529, КБ. 2890	Книга: Бюллетень комиссии по разработке научного наследия В.И.Вернадского. — Л.: Изд. Наука, Ленинградское отделение, 1987. — № 1. — 69 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
61	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 74501, КБ. 2695	Книга: Чтения академика Владимира Ивановича Вернадского (1991—1992): сб. науч. тр. — К.: Наук. думка, 1994. — 144 с.	14 x 20	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1994
62	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75529, КБ. 2890	Книга: Бюллетень комиссии по разработке научного наследия В.И.Вернадского. — Л.: Изд. Наука, Ленинградское отделение, 1987. — № 1. — 69 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
63	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75533, КБ. 2891	Брошюра: Бюллетень комиссии по разработке научного наследия академика В.И.Вернадского. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1988. — № 2. — 48 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
64	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75531, КБ. 2892	Брошюра: Бюллетень комиссии по разработке начного наследия академика В.И.Вернадского. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1988. — № 3. — 37 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998

65	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75532, КБ. 2893	Брошура: Бюллетень комиссии по разработке научно-го наследия академика В.И.Вернадского. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1988.— № 4. — 38 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
66	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75533, КБ. 2894	Брошура: Бюллетень комиссии по разработке научно-го наследия академика В.И.Вернадского. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1988.— № 5. — 48 с.	21,2 x 14,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
67	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75609, КБ. 2898	Книга-альбом: Неаполитанская В.С. В.И.Вернадский глазами художников. — М.: Изд. дом Ноосфера, 1998. — 47 с.	19,5 x 28	Неурядовий екологічний фонд ім. В.І. Вернадського, Москва, 1998
68	ФПКМ. — Інв. № ПКМ, 76578, КБ. 2999	Книга: Баландин Р.К. Поиски истины: Жизнь и творчество В.И.Вернадского. — М.: Детская литература, 1983. — 302 с.	17 x 13,2	А.М.Лукіна, 2000
69	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 76579, КБ. 3000	Книга: Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. Вернадский В.И. Жизнь и деятельность на Украине. Исследования и неопубликованные материалы. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с. Дарчий напис: "В фонд В.И.Вернадского от кандидата биологических наук, доцента Лукиной А.М. 10.12.99."	24,5 x 17,3	А.М.Лукіна, 2000

70	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77054, КБ. 3070	Книга: N.P. Shcherbak. Vladimir Ivanovich Vernadsky. — Kiev: Naukova dumka, 1981. — 94 p. Мова англійська. Володимир Іванович Вернадський.	20 x 13	Комісія НАН України з розробки нау- кової спадщи- ни академіка В.І. Вернадсь- кого, 2001
71	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77415, КБ. 3155	Книга: Науково-педагогічна спадщина академіка В.І. Вернадського як планетарне явище: Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної кон- ференції. — Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2001. — 184 с.	20,5 x 14	В.М.Закалюжний, 2002
72	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77883, КБ. 3257	Книга: Саенко Г.Н. Владимир Иванович Вернадский. — Ученый и мыслитель / Под. ред. С.С.Лаппо. — М.: Наука, 2002. — 235 с.	22 x 14,5	О.А.Стасилюнас, 2003
73	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77884, КБ. 3259	Книга: Бюллетень Комиссии по разработке научно- го наследия академика В.И.Вернадского, № 16 / Отв. ред., сост. Ф.Т.Яншина. — М.: Наука, 2001. — 135 с.	21,5 x 14	О.А.Стасилюнас, 2003
74	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78302, КБ. 3368	Книга: Академік В.І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті / Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. — Полтава: ТОВ „АСМІ”, 2003. — 316 с.	20,5 x 14,2	В.М.Закалюж- ний, 2003
75	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78303, КБ. 3369	Книга: Лещенко А.В., Лещенко М.П. Володимир Вер- надський і його просвітницько-педагогічна діяльність. — Полтава: Друкарня „Техсервіс”, 2003. — 292 с.	20,3 x 14,1	А.В.Лещенко, 2003
76	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78307, КБ. 3373	Брошура: Козак І.О. Використання наукової спадщи- ни академіка В.І. Вернадського у школі: методичні рекомендації (до 140-річчя від дня народження вче- ного). — Полтава: ПОІППО. — 2003. — 44 с.	20,5 x 14,2	І.О.Козак, 2003

77	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78308, КБ. 3374	Книга: Димитриев Л.В. Ноосферный вектор развития человечества: монография. — Чебоксары: Изд-во „Клио”, 2003. — 104 с.	20,2 x 14,5	В.І.П’ятаченко, 2003
78	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78311, КБ. 3377	Брошура: Машкіна С.В. Педагогічна діяльність В.І. Вернадського у вищих закладах освіти (кінець ХІХ — початок ХХ століття): Автореферат-дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. — Полтава: Друкарська майстерня, вул. Остроградського, 2, 2001. — 20 с.	20,6 x 14,6	С.В.Машкіна, 2003
79	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78312, КБ. 3378	Книга: Машкіна С.В. Зоря ноосфери В.І. Вернадського: педагогічні ідеї та досвід діяльності вченого у вищих закладах освіти. — Полтава, 2000. — 160 с.		С.В.Машкіна, 2000
80	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78647, КБ. 3439	Книга: Ігнатенко А.А. Стратегия Вернадского: 140-летию со дня рождения академика В.И.Вернадского. — Кременчуг: Изд-во „Альтернатива”, 2003. — 190 с.	20,2 x 14,2	О.О.Ігнатенко, 2004
81	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78739, КБ. 3446	Книга: В.И.Вернадский: Жизнь во благо России. — М.: Издательский Дом “Ноосфера”, 2003. — 212 с.	27,1 x 21,6	В.І.П’ятаченко, 2004
82	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78740, КБ. 3447	Книга: Мазурко О., Пеняк П., Шевера М. Володимир Вернадський про Угорську Русь. — Ужгород: П.П.Р. Повч., 2003. — 94 с.	20,6 x 14,7	М.В.Шевера, 2004
83	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79352, КБ. 3540	Книга: Рубан Ю.Д. Научная методология В.И. Вернадского и животноводство. — К.: Аграрная наука, 2003. — 360 с. Дарчий напис: „Фонду академика В.И.Вернадского Полтавского краеведческого музея от автора. 18.11.2004”	21,2 x 15,3	Ю.Д.Рубан, 2005

84	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79353, КБ. 3541	Книга: В.І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Бібліогр. покажч. НАН України. НБУВ; Уклад.: Л.В.Беляєва, Л.С.Новосьолова та ін.; Наук. ред. В.Ю.Омельчук. — К., 2003. — 260 с.	20,4 x 14,7	В.М.Самородов, 2005
85	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79402, КБ. 3558	Брошура: Путівник екскурсії „Ідеї В.І. Вернадського і Кременчуччина”. IV Всеукраїнська науково-практична конференція „Ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіону”. 30 вересня — 2 жовтня 2004 р. / Розроблено О.О.Ігнатенком. — Кременчук, 2004. — (18 с.)	20,7 x 14,5	О.О.Ігнатенко, 2004
86	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79474, КБ. 3570	Книга: В.И.Вернадский и Крым: люди, места, события... / Н.В.Багров, В.Г.Ена, В.В.Лавров и др. — К.: Либідь, 2004. — 312 с. Дарчий напис: “Полтавському краєведческому музею с искренним пожеланием от авторов-крымчан. Марта 11-го Дня 2005 г. от Р.Х. В.Лавров, В.Ена, Н.Багров”.	24,5 x 17,5	В.В.Шми- говська, 2005
87	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79475, КБ. 3571	Брошура: (Художній альбом): В.І. Вернадський і Кременчуччина — вінок шани: V Всеукраїнська науково-практична конференція „Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів” / Упоряд. О.О.Ігнатенко. — Кременчук, 2005. — 23 с.	29,8 x 21	О.О.Ігнатенко, 2005
88	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 80443, КБ. 3723	Книга: Лазарович В.Г. В.І. Вернадський і Полтавщина. — Полтава, 2006. — 50 с.	20,2 x 14,5	В.М.Само- родов, 2006

89	ФПКМ.- Інв.№ПКМ. 80444, КБ.3724	Книга: Ігнатенко А.А. 115 лет исследованию В.И.Вернадским Кременчутского уезда (по материалам эпистолярного наследия В.И.Вернадского). — Кременчуг, 2006. — 69 с.	21,3 x 15,3	О.О.Ігнатенко, 2006
90	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 80445, КБ. 3725	Книга: Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Мол. гвардия, 2001. — 484 с. — (Жизнь замечат. людей; сер. биогр.).	20,8 x 15	О.О.Ігна- тенко, 2006
91	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 80859, КБ. 3762	Брошура: Моргун Ф.Т. Доля Прометея з України. — Полтава: Полтавський літератор, 2003. — 36 с. На титулі автограф: „З повагою, Ф.Моргун, 2006 р.”	20,2 x 14,6	В.М.Само- родов, 2006
92	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 81024, КБ. 3770	Книга: VII Міжнародна науково-практична конференція „Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів”. 14 — 16.09.2006 м. Кременчук. — 100 с.		О.О.Ігнатенко, 2007
93	ФПКМ.- Інв.№ ПКМ 81258, КБ.3813	Книга: В.М.Закалюжний, С.Л.Кигим. Полтавці — відомі геологи і географи. — Полтава, 2007. — 337 с. с. 21 — 25. Вернадський Володимир Іванович	21,3 x 14,5	В.М.Зака- люжний, 2007
94	ФПКМ.- Інв.№ ПКМ. 81259, КБ.3814	Книга: Свічадо Придніпров'я. Краєзнавчий альманах. Книга третя. — Кременчук: „Християнська зоря”, 2007. — 168 с. С. 32 — 34. До 110-ї річниці дослідження залізних руд Полтавщини. С. 35 — 39. Кигим Світлана Леонідівна, Джурка Григорій Федорович. В.І. Вернадський — дослідник ознак залізної руди в Полтавській губернії. 1897 — 2007 рр. (до 110-ї річниці обстеження В.І. Вернадським місць знаходження залізної руди в Полтавській губернії)	21 x 14,8	Т.А.Стахів, 2007
95	ФПКМ.-Інв.№ ПКМ 81408, КБ.3826	Книга: А.А.Ігнатенко. Несколько слов в ракурсе си- нэргетики. — Кременчуг: „Альтернатива”, 1999. — 53 с. (к 135-летию со дня рождения В.И.Вернадского).	20,1 x 14,3	І.М.Соколова, 2007

96	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 64108, ГЖ. 754	Окремий відбиток статті: А.Н. Тюрюканов. В.В. Докучаев и В.И. Вернадский — основатели учения о биосфере и биосферного класса наук // Бюллетень Московского общества испытателей природы, 1983. — Т.88. — Вып. 6. — С. 3–12. Дарчий напис: “Полтавському музею от автора”.	23,5 x 16	А.Н.Тюрюканов, 1987
97	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66494, ГЖ. 825	Журнал: Бюллетень Московского общества испытателей природы, 1988. — Т. 93. — Вып. 3. С. 3–13. А.Н. Тюрюканов, В.М.Федоров. М.В. Ломоносов, В.В. Докучаев, В.И. Вернадский (к 125-летию со дня рождения В.И. Вернадского).	23,8 x 16,6	А.Н.Тюрюканов, 1987
98	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 67024, ГЖ. 831	Журнал: Очерки истории естествознания и техники, 1988. — Вып. 35. С. 1–8. Ю.А.Митропольский, М.И.Кратко. Вернадский и математика. Дарчий напис: «Полтавському краєзнавчому музею до його 100-річного ювілею від авторів. 14.06.89 р.» С. 8–15. Л.П.Депенчук. Историко-научное наследие В.И.Вернадского и современность. С. 15-22. Публикация по материалам архива АН СССР: Письма В.И.Вернадского к О.Ю.Шмидту.	17 x 25,9	В.М.Самородов, 1989
99	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 67025, ГЖ. 832	Журнал: Очерки истории естествознания и техники, 1988. — Вып. 34. С. 1–12. Н.П.Щербак. Идеи В.И.Вернадского в области наук о земле. Дарчий напис: “Полтавському краєведческому музею от редакционной коллегии сборника. Ответственный секретарь С.А.Федосова, 13.06.89.”	17,2 x 26	В.М.Самородов, 1989

100	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 67026, ГЖ. 833	Журнал: Наука в СССР, 1988. — № 3. С.26—32. Между Сциллой и Харибдой. Рукопись В.И.Вернадского из архива АН СССР / Подгот. И.И.Мочаловым. С.28—43. Страницы биографии в фотографиях / Подгот. Е.В.Мухиной. С.33—43. Ю.А.Митропольский, М.И.Кратко. Ещё одна грань научного дарования Дарчий напис: "Полтавському краєзнавчому музею, заснованому Докучаєвим та Вернадським — від авторів". С.44—45. Р.И.Жданова. Посвящается творцу учения о биосфере.	19,4 x 25,5	В.М.Самородов, 1989
101	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 69620, ГЖ. 857	Журнал: Природа, 1990. — № 3. С.78—88 Я.М.Галл, М.Б.Конашов. Классик. (о Ф.Г.Добжанском). С.88—91. М.Ю.Сорокина. Дальний путь к большому будущему. (В.И.Вернадский и Ф.Г.Добжанский). С.91—96. Из переписки Ф.Г.Добжанского с В.И.Вернадским / Подгот. М.Ю.Сорокиной. Дарчий напис: "На добрую память Полтавському краєведческому музею о великих украинских биологах — Ф.Г.Добжанском и В.И.Вернадском от ботаников Полтавы. Председатель Полтавского отделения Украинского ботанического общества В.Н.Самородов. 4.06.90."	16,5 x 23,5	В.М.Самородов, 1991
102	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 70010, ГЖ. 872	Окремий відбиток статті: К.М.Сытник, Е.М.Апанович. В.И.Вернадский — почвовед // Почвоведение, 1988. — № 7. — С.15—28. Дарчий напис: "Полтавському краєзнавчому музею, автор Олена Апанович. Київ, 12 березня 1991. На перших читаннях Вернадського на Україні".	17,5 x 26	О.М.Апанович, 1991

103	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75611, ГЖ. 963	Журнал: Екологія та ноосферологія, 1995. — Т.2. — № 3—4. — 214 с. Журнал включає статті з розробки наукової спадщини В.І. Вернадського.	25 x 17	В.М.Самородов, 1998
104	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 75612, ГЖ. 964	Журнал: Екологія та ноосферологія, 1995. — Т. 1. — № 1—2. — 196 с. Журнал включає статті з розробки наукової спадщини В.І. Вернадського.	25 x 17	В.М.Самородов, 1998
105	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77071, ГЖ. 989	Журнал: Знання та праця, 1987. — № 11. С. 4—7. О. Михайлова, Ю. Хлистун. А починалося це так... (створення Української Академії наук).	28,3x21	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998
106	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77073, ГЖ. 991	Журнал: Біологія в школі. 1988. — №2. С. 23—27. А.Н.Шамин. В.И.Вернадский и его учение о биосфере.	24 x 16,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 2001
107	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77075, ГЖ. 993	Журнал: Золоті ворота, 1993. — Вип. 3. С. 54—78. О.Апанович Україна в духовному світі В.І. Вернадського.	18,5 x 13	О.М.Апанович, 1991
108	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 77077, ГЖ. 995	Журнал: Вісник Академії наук Української РСР, 1989. — № 4. С. 58—74. Г.М.Добров, В.І.Онопрієнко, Ю.О.Храмов, Л.В.Матвеева, Л.Д. Кістерська. Новий погляд на історію заснування Академії наук України.	26 x 16,5	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1998

109	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77080, ГЖ. 998	Журнал: Вокруг света, 1988. – № 1. На звороті обкладинки: В.Неаполитанская. Мыслью охватываю весь земной шар (из неопубликованных материалов В.И.Вернадского).	26 x 20	
110	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77471, ГЖ. 1013	Журнал: Регіональні перспективи, 2001. – № 1 (14). – 132 с. Тема: Ідеї В.І. Вернадського на тлі сьогодення.	20 x 29	Інститут еконо- міки та нових технологій, м. Кременчук, 2002
111	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77472, ГЖ. 1014	Журнал: Постметодика, 2002. – № 2–3 (40–41). – 148 с. Тема: Вернадський: стратегія школи і вищий навчаль- ний заклад.	28,5 x 19,5	Інститут еконо- міки та нових технологій, м. Кременчук, 2002
112	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77813, ГЖ. 1019	Журнал: Регіональні перспективи, 2002. – № 2 (21). – 180 с. Тема: Ідеї В.І. Вернадського на тлі сьогодення.	20 x 29	Інститут еконо- міки та нових технологій, м. Кременчук, 2002
113	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 78473, ГЖ. 1021	Журнал: Імідж сучасного педагога, 2003. – № 5 – 6 (34 – 35). Стратегія ноосферної освіти. – Полтава: ТОВ АСМІ. – 160 с. Журнал присвячено розробці наукової спадщини В.І. Вернадського.	28,6 x 20,3	А.П.Самодрін, 2003
114	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 78654, ГЖ. 1023	Журнал: Ноосфера, 2003. – № 16. – 60 с.		В.І.П'ятаченко, 2004
115	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 79409, ГЖ. 1032	Журнал: Імідж сучасного педагога, 2004. – № 7 (46). Ідеї В. Вернадського і еколого-економічна освіта. – Полтава: ТОВ АСМІ. – 71 с.	28,4 x 20,2	О.О.Ігнатенко, 2005

116	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79410, ГЖ. 1033	Журнал: Регіональні перспективи, 2004. — № 6 (43). Тема: Ідеї В.І. Вернадського на тлі сьогодення. — Кременчук: Асоціація „Перспектива”. Надруковано редакційно-видавничим центром інституту економіки та нових технологій. — 118 с.	29,1 x 20,5	О.О.Ігнатенко, 2005
117	ФПКМ. — Інв.№ ПКМ. 81357, ГЖ.1058	Журнал: Імідж сучасного педагога, 2003. — № 7 — 8 (36 — 37). С. 18 — 20. Петро Шемет. Ідеї В.І. Вернадського в освіті Полтавщини.	28,3 x 19,9	В.М.Самородов, 2003
118	ФПКМ. — Інв.№ ПКМ. 81358, ГЖ.1059	Журнал: Дружба народів. — 1988. — № 12. С. 169 — 185. Рудольф Баландин. Наследие и наследники Вернадского.	24,5 x 16,3	В.М.Самородов, 2007
119	ФПКМ. — Інв.№ ПКМ. 81360, ГЖ.1061	Журнал: Світ довкілля. Кременчуцький міський екологічний бюлетень. Випуск 4, 2005. С. 12 — 17. О.О.Ігнатенко. В.І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває. До п'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції „Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів (21 — 23 квітня)”.	28,3 x 19,4	В.М.Самородов, 2007
120	НБ ПКМ. — Інв. № 18191	Книга: Щербак М.П. Володимир Іванович Вернадський. — К.: Наук. думка, 1979. — 91 с.	20 x 13	
121	НБ ПКМ. — Інв. № 21664	Книга: В.И.Вернадский: Фотоальбом / Сост. В.С. Неаполитанская. — М.: Планета, 1988. — 239 с.	29 x 23	
122	НБПКМ. — Інв. № 22195 ²	Книга: Полтавський краєзнавчий: Сторінки історії та колекції. — Полтава: видання ПКМ, 1991. С.5—20. С.Л.Кигим. В.В.Докучаєв, В.І. Вернадський та Полтавщина. С. 123—129. Т.К.Кондратенко. Фонд Докучаєва В.В. і Вернадського В.І. в Полтавському краєзнавчому музеї.	21 x 14,5	

123	НА ПКМ*. – Спр. І. 11-2092	Книга: Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: Зб. док. / Упоряд. Супруненко О.Б. – Полтава: видання ПКМ, 1993. С.9–45. З історії Полтавського товариства любителів природи / Уклад., авт. публ. документів, приміток Кигим С.Л., Кондратенко Т.К., Халимон О.В. С.114–117. Вернадский В.И. Заметка о Полтавском музее / Публ. та коментарі Кигим С.Л. С.119–126. Листи В.І. Вернадського до М.І.Гавриленка / Публ. та коментарі Кигим С.Л.	20 x 14,5	
Матеріали наукового архіву: статті, довідки, доповіді, проспекти тематичних екскурсій, спогади				
124	НА ПКМ. – Спр. П.01-9	Матеріали про роботу гуртка любителів природи (Полтавське Товариство любителів природи), 1918–1919.	61 арк.	
125	НА ПКМ. – Спр. П.01-50	Чорнові записи про В.В.Докучаєва та про заповідники Полтавської обл. (Спогади М.І.Гавриленка про зустріч його у музеї з В.І. Вернадським у 1903 р.). – Рукопис, 1946.	Арк. 2 зв., 8	1953
126	НА ПКМ. – Спр. П.02-162	В.И.Вернадский. Признаки железных руд в Полтавской губернии. – Ксерокопія // Хуторянин, 1897. – № 32. – С. 448–449.	7 арк.	1992.
127	НА ПКМ. – Спр. 11-1484	В.И.Вернадский. Заметка о Полтавском музее. – Рукопис // А РАН. – Ф. 518. – Оп. 4. – Спр. 107. – Арк. 53, 53 зв., 54. – Ксерокопія. Замітка написана 14.03.1926.	Арк. 1–3.	1988

128	НА ПКМ. – Спр. 11-1484	В.И.Вернадский О значении наблюдений над весом и составом организмов для геохимии (О некоторых биологических наблюдениях, имеющих значение в геологии). – Рукопис // А РАН. – Ф. 518. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 1–26. – Ксерокопія. Доповідь зроблена В.І. Вернадським 26.05.1918 на засіданні Полтавського Товариства любителів природи.	Арк. 4–31.	1988
129	НА ПКМ. – Спр. П.01-73	О.М.Апанович. Вернадський на Полтавщині. – Авт. машинопис. Доповідь зроблена на I Всесоюзній науковій конференції з історичного краєзнавства. Полтава, 21.10.1987.	Арк. 4–19.	1989
130	НА ПКМ. – Спр. П.01-73	В.Д.Муха. Великий естествоиспытатель и мыслитель. – Авт. машинопис. Доповідь зроблена на урочистому засіданні, присвяченому 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Полтава, 1.03.1988.	Арк. 20–33.	1989
131	НА ПКМ. – Спр. П.01-73	С.Л.Кигим. В.И. Вернадский и Полтавский краеведческий музей. – Машинопис, 1988. (Наукова довідка).	Арк. 34–35.	1989
132	НА ПКМ. – Спр. П.01-73	Спогади М.М.Діжечки – няні М.І.Старицької, записані полтавським краєзнавцем О.В.Чупруновою. – Рукопис. Полтава, початок 80-х років ХХ ст.	Арк. 36–37.	1989
133	НА ПКМ. – Спр. П.01-73	Спогади Н.А.Андреевої про зустріч з В.І. Вернадським у 1928 р. на руднику Дубова Балка (Криворіжжя). – Рукопис. Полтава, 1984.	Арк. 38–40.	1994
134	НА ПКМ. – Спр. П.01-90.	Т.К.Кондратенко. Фонд Докучаєва В.В. та Вернадського В.І. у Полтавському краєзнавчому музеї. – Машинопис, 1990. (Стаття).	7 арк.	1991

135	НА ПКМ. — Спр. П.01-105	Схема розташування садиби Є.П.Старицького (батько Н.Є. Вернадської) у Полтаві. — Рукопис.	1 арк.	1994
136	НА ПКМ. — Спр. П.01-105	Родовід В.І. Вернадського (родинні зв'язки зі Старицькими та Короленками). (Складено С.Л.Кигим з використанням різних джерел). — Рукопис.	2 арк.	1994
137	НА ПКМ. — Спр. П.01-123	Спогади О.Х.Максименко та Н.М.Третяк про шишацький період життя родини Вернадських, записані архітектором Ж.І.Іщенко у 1993 р. — Рукопис, 1993.	7 арк.	1998
138	НА ПКМ. — Спр. П.01-124.	Спогади П.К.Казакової про родину В.І. Вернадського, записані особистим секретарем вченого Г.Д.Шаховською у 1946 р. — Рукопис, копія, 1946.	18 арк.	1998
139	НА ПКМ. — Спр. П.01-124	Брошура: Методические рекомендации по использованию материалов биографии В.И.Вернадского при проведении внеклассной работы по химии и мероприятий, посвящённых 125-летию В.И.Вернадского, 1988.	40 арк.	1998
140	НА ПКМ. — Спр. П.01-127	Титульний лист збірника наукових праць 5-ої міжнародної конференції “Нафта і газ України—98”. Полтава, 1998. — Ксерокопія. Окремий відбиток статті: С.Л.Кигим, Г.Ф.Джурка, В.М. Закалюжний. Полтавщина в житті і науковій діяльності академіка В.І. Вернадського // Нафта і газ України—98: Збірник наукових праць. Полтава, 1998. — Т.2. — С.210.	Арк. 1 Арк. 2	1998

141	НА ПКМ. — Спр. П. 01 — 136	Окремі відбитки статей: С.Л.Кигим, Л.В.Ольховська, Р.В.Батуринець. Родинні зв'язки Вернадських і Короленків. — Ксерокопія; Т.К.Кондратенко. Полтавські шляхи В.І. Вернадського (тематична екскурсія по експозиції відділу природи Полтавського краєзнавчого музею). — Ксерокопія // Науково-педагогічна спадщина академіка В.І. Вернадського як планетарне явище: Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. Полтава, 2001. — С. 50—53; 53—57.	4 арк.	2002
142	НА ПКМ. — Спр. П. 01-136	Окремі відбитки статей: С.Л.Кигим. В.І. Вернадський в Полтавському краєзнавчому музеї (унікальні експонати з фонду вченого). — Ксерокопія // Регіональні перспективи, 2001. — № 1 (14). — С. 25—26.	Арк. 5, 5 зв.	2002
143	НА ПКМ. — Спр. П. 01-136	С.Л.Кигим. Родовід академіка В.І. Вернадського і Полтавщина. — Ксерокопія // Імідж сучасного педагога, 1999. — № 2. — С. 22—24.	Арк. 6, 6 зв., 7	2002
144	НА ПКМ. — Спр. П. 01-136	С.Л.Кигим. Вернадські-Старицькі-Лисенки-Зарудні (генеалогічні дослідження). — Комп'ютерний набір, 2002.	Арк. 25—31	2002
145	НА ПКМ. — Спр. П. 01-137	А.В.Лещенко. Проблеми виховання і освіти у творчій спадщині В.І.Вернадського. Автореферат дис. ... ступеня канд. педагог. наук. — Друк. Київ, 2001.	19 арк.	2002
146	НА ПКМ. — Спр. П. 01-137	Матеріали Комісії НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І.Вернадського, розміщені в Інтернет-сайті http://www.nbuv.gov.ua/com/vernad/ . — Комп'ютерний набір.	7 арк.	2002

147	НА ПКМ. — Спр. П.02-61	М.Д.Литвинова. В.И.Вернадский. (к 100-летию со дня рождения). — Машинопис, 1963. (Стаття).	15 арк.	1988
148	НА ПКМ. — Спр. П.02-138 Спр. П.02-143	Литвинова М.Д. В.И.Вернадский и Полтавщина. Машинопис, 1984. (Наукова довідка).	16 арк.	1988
149	НА ПКМ. — Спр. П.02-142	С.Л. Кигим. В.И.Вернадский и Полтавщина. — Машинопис, 1988. (Наукова довідка).	8 арк.	1988
150	НА ПКМ. — Спр. П.02-158	С.Л. Кигим. Докучаєв В.В., Вернадський В.І. та Полтавщина. — Машинопис, 1990. (Стаття).	16 арк.	1991
151	НА ПКМ. — Спр. П.02-177	Про роботи по відновленню садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі у смт. Шишаки. — Рукопис. (Довідка).	3 арк.	1996
152	НА ПКМ. — Спр. П.02-179	Слово на захист музею (неопублікований рукопис В.І. Вернадського). Замітка про Полтавський музей / Публ. та прим. С.Кигим, О.Супруненко. — Ксерокопія // Наука і суспільство, 1993. — № 11/12. — С. 29—31.	3 арк.	1997
153	НА ПКМ. — Спр. П.02-177	В.Самородов, С.Кигим. "...я працював з великим піднесенням. — Ксерокопія // З.П*, 1995. — 26 грудня.	1 арк.	1997
154	НА ПКМ. — Спр. П.02-186	С.Л.Кигим. Родовід академіка В.І. Вернадського і Полтавщина. — Машинопис, 1998. (Довідка).	4 арк.	1997
155	НА ПКМ. — Спр. П.02-205	Т.К.Кондратенко. В.І. Вернадський та Полтавщина. — Комп'ютерний набір, 2001. (Проспект тематичної екскурсії).	Арк. 27—33	2001

* Зоря Полтавщини — Всеукраїнська газета.

Зразки гірських порід і мінералів

Кременчуцький район

156	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66416, П. 9366	Залізна руда — джеспіліт (полірований зразок).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
157	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66417, П. 9367	Пегматит (полірований зразок).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
158	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66418, П. 9368	Кристал кварцу з пегматиту.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
Житомирська область, район Житомир—Бердичів				
159	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66419, П. 9369	Лабрадорит (3 зразки).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
160	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66420, П. 9370	Граніт сірий.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
161	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66421, П. 9371	Граніт сірий.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988

162	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66422, 66423, П. 9372-9373	Кристал польового шпату (2 зразки).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
163	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66424, П. 9374	Кристал кварцу із пегматиту.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
164	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66425, П. 9375	Кварц із пегматиту.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
165	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66426- 66427, П. 9376, 9377	Топаз з пегматиту (2 зразки).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
Керченський півострів, район сопки Вернадського				
166	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66428, П. 9378	Брекчія сопкова (2 зразки).		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
167	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66429, П. 9379	Вапняк.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
168	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66430, П. 9380	Пісковик.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988

169	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66431, П. 9381	Сірка в породі.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
170	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66432, П. 9382	Кальцит.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
171	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66433, П. 9383	Гіпс.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
172	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66434, П. 9384	Пірит.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
173	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66435, П. 9385	Боронатрокальцит.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
174	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66436, П. 9386	Керченіт (чорні променисті кристали) у залізній руді.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
175	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66437, П. 9387	Керченіт у фауні і фауна.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988

176	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 66438, П. 9388	Сидерит.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
177	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 66439, П. 9389	Вівіаніт.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988
178	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 66440, П. 9390	Вулканічний агломерат.		Інститут геохімії і фізики мінералів АН УРСР, 1988

Мінерали для визначення абсолютного віку гірських порід радіогенними методами

179	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 66217- 66222, П. 9350-9355	Мікроклін, амфібол, біотит, монацит, циркон, апатит. Мінерали порошкоподібні у запаяних скляних пробірках.		Об'єднання “Полтаванафто- газгеологія”, 1988
-----	--	--	--	---

Негативи і фотовідбитки

180	ФПКМ. – Інв. № НГ*.19755	Титульна сторінка книги: Вернадский В.И. Лекции кристаллографии. – М.: Изд. студ. физ.-мат. ф-та Моск. ун-та, 1894.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
181	ФПКМ. – Інв. № НГ.19764	Титульні сторінки книг: Вернадский В.И. Минералогия. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Т-во “Печатня С.П.Яковлева”, 1910. – Вып. 1. Вернадский В.И. Лекции кристаллографии. – М.: Изд. студ. физ.-мат. фак-та Моск. ун-та, 1894.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

* Негативи

182	ФПКМ. — Інв. № НГ.19795 — 19796	Сторінка з брошури: Вернадский В.И. Минералогический кабинет императорского Московского университета. — М.: Тип. Г.Лисснера и Д.Собко, 1910.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
183	ФПКМ. — Інв. № НГ.19758 — 19759	Титульна сторінка книги: Сборник в честь двадцатипятилетия научной деятельности Владимира Ивановича Вернадского. — М.: Типо-лит. Т-ва И.Н.Кушнарев и К°, 1914.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
184	ФПКМ. — Інв. № НГ.19790	Титульна сторінка книги: Вернадский В.И. О необходимости исследования радиоактивных минералов Российской империи. — Изд. 3-е перераб. — Пг.: Изд. импер. АН, 1914. (Тр. радиевой экспедиции рос. Акад. наук).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
185	ФПКМ. — Інв. № НГ.19754	Титульна сторінка книги: Отчёты о деятельности комиссии по изучению естественных производительных сил России, состоящей при императорской Академии наук. — Пг.: Тип. имп. Акад. наук, 1915. — №1.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
186	ФПКМ. — Інв. № НГ.19762	Сторінка № 215 статті: Вернадский В.И. Неиспользованные силы земных недр в России // В тылу: Лит. худож. альм. — Пг., 1915.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
187	ФПКМ. — Інв. № НГ.19798	Сторінка № 1 статті: Вернадский В.И. К вопросу о задачах полярной комиссии // Изв. имп. Акад. наук. Сер.6. — 1915. — Т.9. — № 6. На сторінці — печатка з написом: "ГЕОХИ АН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского."	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
188	ФПКМ. — Інв. № НГ.19787	Фрагмент рукопису В.І. Вернадського, 1919.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

189	ФПКМ. — Інв. № НГ.19772	Фотоколаж: титульні сторінки праць Комісії по вивченню природних виробничих сил Росії.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
190	ФПКМ. — Інв. № НГ.19782	Титульна сторінка книги: Очерки и речи академика В.И.Вернадского. — Пг.: Науч. хим.-тех. изд-во, 1922. — Вып. 1. На титульній сторінці — автограф ученого.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
191	ФПКМ. — Інв. № НГ.19757	Титульна сторінка книги: Вернадский В.И. История минералов земной коры. — Пг.: Науч. хим.-тех. изд-во, 1923. — Т. 1. — Вып. 1. На титульній сторінці — печатка з написом: "ГЕОХИ АН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского."	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
192	ФПКМ. — Інв. № НГ.19763	Сторінка № 47 статті: Вернадский В.И. Автотрофность человечества (1925). Стаття також була опублікована в журналі Химия и жизнь. — 1970. — № 8. — С.17—22, 72—74.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
193	ФПКМ. — Інв. № НГ.19792	Сторінка № 3 статті: Вернадский В.И. Очередная задача в изучении естественных производительных сил // Науч. работник. — 1926. — № 7/8.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
194	ФПКМ. — Інв. № НГ.19797	Титульна сторінка книги: Вернадский В.И. Биосфера. — Л.: Науч. хим.-тех. изд.-во, 1926. На титульній сторінці автограф ученого.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
195	ФПКМ. — Інв. № НГ.19760	Сторінка № 633 статті: Вернадский В.И. Об условиях появления жизни на Земле // Изв. АН СССР. Сер. 7 ОМОН. — 1931. — № 5. На сторінці — печатка з написом: "ГЕОХИ АН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского."	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

196	ФПКМ. — Інв. № НГ.19776	Титульна сторінка книги: Вернадский В.И. Очерки геохимии. — Токио, 1933. (японською мовою). На титульній сторінці — печатка з написом: “ГЕОХИ АН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского.”	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
197	ФПКМ. — Інв. № НГ.19791	Сторінка № 55 статті: Вернадский В.И. О необходимости организованной научной работы по космической пыли: Докл. // Пробл. Арктики. — 1941. — №5.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
198	ФПКМ. — Інв. № НГ.19756	Обкладинка книги: Вернадский В.И. Химическое строение биосферы земли и её окружения. — М.: Наука, 1965.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
199	ФПКМ. — Інв. № НГ.19705	В.І. Вернадський у віці 5 років (1868).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
200	ФПКМ. — Інв. № НГ.19706	В.І. Вернадський із сестрами-близнюками Катериною і Ольгою .1868.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
201	ФПКМ. — Інв. № НГ.19707	Батько В.І. Вернадського Іван Васильович Вернадський.1880.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
202	ФПКМ. — Інв. № НГ.19708	Мати В.І. Вернадського — Ганна Петрівна Вернадська. 1880.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
203	ФПКМ. — Інв. № НГ.19812	В.І. Вернадський-гімназист. Близько 1875.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
204	ФПКМ. — Інв. № НГ.19819	Випускники 3-го класу Харківської чоловічої гімназії. Володимир Вернадський — 4-й у II ряду, 1876.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
205	ФПКМ. — Інв. № НГ.19709	В.І. Вернадський — гімназист 4-го класу. 1876.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
206	ФПКМ. — Інв. № НГ.19712	Харківська 1-а чоловіча класична гімназія, де в 1873 — 1876 роках навчався В.І. Вернадський.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

207	ФПКМ. — Інв. № НГ.19710	В.І. Вернадський із сестрами-близнюками Катериною і Ольгою. 1882.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
208	ФПКМ. — Інв. № НГ.19771	Сімейний фотовідбиток родини Вернадських. Близько 1882.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
209	ФПКМ. — Інв. № НГ.19711, 19786	Є.М. Короленко (1810—1880) — двоюрідний дядько В.І. Вернадського.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
210	ФПКМ. — Інв. № НГ.19765	Титульна сторінка книги: Собрание сочинений покойной Марии Николаевны Вернадской, урожденной Шигаевой. — С.-Пб., 1862. На титульній сторінці — печатка з написом: “ГЕОХИАН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского.”	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
211	ФПКМ. — Інв. № НГ.19713	Микола Вернадський — єдинокровний брат В.І. Вернадського. Близько 1870.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
212	ФПКМ. — Інв. № НГ.19715	В.І. Вернадський. Близько 1879.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
213	ФПКМ. — Інв. № НГ. 19817	Учасники Докучаєвської експедиції по дослідженню Нижньогородської губернії, 1882.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
214	ФПКМ. — Інв. № НГ.19717	В.І. Вернадський, 1884. Студент передостаннього курсу Петербурзького університету.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
215	ФПКМ. — Інв. № НГ.19808	Студенти Санкт-Петербурзького університету, члени майбутнього “Братства”. 1884. 1) Д.Шаховський, А.Краснов, С.Крижановський, Ф.Ольденбург. 2) В.Харламов, М.Ушинський, В. Вернадський. 3) О.Корнілов, С.Ольденбург, Л.Обольянінов.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
216	ФПКМ. — Інв. № НГ.19803	А. Краснов — студент I курсу Петербурзького університету.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

217	ФПКМ. — Інв. № НГ.19793, 19794	Титульна сторінка книги: Семь месяцев среди голодающих крестьян / Сост. А.А.Корнилов. — М.: Тип. Д.И.Иноземцева, 1893. На титульній сторінці напис від руки: "Наташе и Владимиру от брата и друга, Москва, 19.10.93." і печатка з написом: "ГЕОХИ АН СССР Кабинет-музей В.И.Вернадского."	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
218	ФПКМ. — Інв. № НГ.19802	Н.Є. Вернадська (у дівочтві Старицька).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
219	ФПКМ. — Інв. № НГ.19722	В.І. Вернадський після закінчення університету. Мюнхен, 1889.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
220	ФПКМ. — Інв. № НГ.19718	Н.Є Вернадська із сином Георгієм. Сан-Ремо, Італія, 1889.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
221	ФПКМ. — Інв. № НГ.19716	В.І. Вернадський. Париж, 1890.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
222	ФПКМ. — Інв. № НГ.19728, 19729	В.І. Вернадський з учнями — В.В. Карандеєвим, О.Є. Ферсманом, П.К.Алексатом, Г.Й. Касперовичем.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
223	ФПКМ. — Інв. № НГ.19730	В.І. Вернадський серед слухачів вищих жіночих курсів. Початок 1900.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
224	ФПКМ. — Інв. № НГ.19723	В.І. Вернадський. 1905.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
225	ФПКМ. — Інв. № НГ.19805	В.І. Вернадський серед учасників сесії міжнародного геологічного конгресу у Підмосков'ї. 1907.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
226	ФПКМ. — Інв. № НГ.19800	В.І. Вернадський із селянами Тамбовської губернії. 1910.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
227	ФПКМ. — Інв. № НГ.19725	В.І. Вернадський з дочкою Ніною (10—11 років) на відпочинку у рідних. Полтава, близько 1909.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

228	ФПКМ. — Інв. № НГ.19804	Н.Є. Вернадська з дочкою Ніною. Полтава, 1908.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
229	ФПКМ. — Інв. № НГ.19788	Н.Є. Вернадська з близькими. Полтава, близько 1908.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
230	ФПКМ. — Інв. № НГ.19809	Родина В.І. Вернадського. Полтава, 1910.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
231	ФПКМ. — Інв. № НГ.19813	Будинок Є.П.Старицького по вул. Інститутській, 25, за- раз Першотравневий проспект (будинок не зберігся).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
232	ФПКМ. — Інв. № НГ.19775	Сімейний портрет Наталії Єгорівни і Володимира Івановича Вернадських. 1911.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
233	ФПКМ. — Інв. № НГ.19799	В.І. Вернадський їде на станцію з рудника Тюя-Муюн, 18.05.1911.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
234	ФПКМ. — Інв. № НГ.19811	В.І. Вернадський в експедиції по вивченню радіоак- тивних мінералів. Близько 1911.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988.
235	ФПКМ. — Інв. № НГ.19801	В.І. Вернадський серед професорів, які залишили Московський університет. 1911.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988.
236	ФПКМ. — Інв. № НГ.19742	Кімната, де у 1912—1924 жили Вернадські під час при- їзду до Москви.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
237	ФПКМ. — Інв. № НГ.19810	Бутова гора над р. Псел у Шишаках. В.І. Вернадський (крайній ліворуч) серед родичів. Близько 1913.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
238	ФПКМ. — Інв. № НГ.19733	В.І. Вернадський із сином Георгієм, його дружиною Ніною, дочкою Ніною і родиною О.О.Корнілова. Шишаки, 1916.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
239	ФПКМ. — Інв. № НГ.19770	Володимир Іванович та Наталія Єгорівна Вернадські над р. Псел недалеко від своєї дачі у с. Шишаки.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
240	ФПКМ. — Інв. № НГ.19749	Будинок у Києві по вул. Тарасівській, 10, де жив В.І. Вернадський.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

241	ФПКМ. — Інв. № НГ.19719, 19720	В.І. Вернадський з дружиною Наталією Єгорівною та дочкою Ніною. Петроград, 1921.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
242	ФПКМ. — Інв. № НГ.19732	В.І. Вернадський. Петроград, Василіївський острів, 1921.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
243	ФПКМ. — Інв. № НГ.19724	Члени комісії "Словника живої мови". 2.09.1922.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
244	ФПКМ. — Інв. № НГ.19727	А. Ю. Кримський — український письменник, орієнталіст (1871—1942).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
245	ФПКМ. — Інв. № НГ.19731	В.І. Вернадський. Париж, 1925.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
246	ФПКМ. — Інв. № НГ.19815	В.І. Вернадський з дружиною Наталією Єгорівною, сином Георгієм Володимировичем, дочкою Ніною Володимирівною (крайня праворуч) та дружиною сина — Ніною Володимирівною (крайня ліворуч).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
247	ФПКМ. — Інв. № НГ. 19818	В.І. Вернадський з дочкою Ніною у Празі. Близько 1926.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
248	ФПКМ. — Інв. № НГ.19726	В.І. Вернадський в експедиції на Старосільській біологічній станції під Києвом. 1928.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
249	ФПКМ. — Інв. № НГ.19778	Старий будинок університету ім. М.В.Ломоносова у Москві.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
250	ФПКМ. — Інв. № НГ.19768	Засідання Мінералогічного товариства у Москві за участю В.І. Вернадського і О.Є.Ферсмана. 1931.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
251	ФПКМ. — Інв. № НГ.19769	Мінералогічний музей ім. О.Є.Ферсмана у Москві.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
252	ФПКМ. — Інв. № НГ. 19816	В.І. Вернадський з дружиною Н.Є. Вернадською. 1940.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
253	ФПКМ. — Інв. № НГ.19721	В.І. Вернадський у Боровому. Казахстан, 1941.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

254	ФПКМ. — Інв. № НГ.19743	Будинок у Москві по Дурновському пров., 2а, на 2-му поверсі якого була квартира Вернадських (1934-1945).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
255	ФПКМ. — Інв. № НГ.19814	Останній фотопортрет В.І. Вернадського. 1944.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
256	ФПКМ. — Інв. № НГ. 19820	В.І. Вернадський. Один із останніх фотовідбитків. Близько 1944.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
257	ФПКМ. — Інв. № Ф. П. 142	Фотопортрет В.І. Вернадського, зроблений за декілька місяців до смерті. Москва, 1944.	10,8 x 14,7	Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В.І. Вер- надського АН СРСР, 1957.

Документи

258	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 64099, Д*. 8685	Посвідчення особи В.І. Вернадського, видане управлінням Полтавської міської міліції, 15.04.1918. На першому аркуші — фотопортрет В.І. Вернадського, на другому — печатка і підпис начальника і секретаря управління міліції. — Ксерокопія. Оригінал зберігається у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (Ф**. 1. — Од. зб. 27084).	21 x 31	В.М.Корнюшин, 1988
259	ФПКМ. — Інв. № НГ.19773	Посвідчення В.І. Вернадського (друга частина документа).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
260	ФПКМ. — Інв. № НГ.19774	Посвідчення В.І. Вернадського з його фотопортретом.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
261	ФПКМ. — Інв. № НГ.19714	Список студентів Петербурзького університету, природничого розряду, 4-го курсу, 1884-1885 учбовий рік.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
262	ФПКМ. — Інв. № НГ.19807	Членський квиток В.І. Вернадського — професора, ректора Сімферопольського університету, 1920.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

* Документи

** Фото

Увічнення В.І. Вернадського
Документи: запрошення, програми, ювілейні конверти

263	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65283, Д. 8747	Лист-запрошення С.Л.Кигим — зав. відділу природи Полтавського краєзнавчого музею, секретарю оргкомітету по підготовці до 125-річчя В.І. Вернадського, із запрошенням взяти участь у ювілейних заходах і міжнародному науковому симпозиумі, присвяченому ювілею вченого. 25.02.1988.	30 x 21	С.Л.Кигим, 1988
264	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65284, Д. 8748	Програма ювілейних заходів, присвячених 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. АН СРСР. Ленінград—Київ—Москва, 3—13 березня 1988. Російською та англійською мовами.	21,5 x 14,5	С.Л.Кигим, 1988
265	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65285, Д. 8749	Програма симпозиуму “Розвиток ідей В.І. Вернадського у сучасній геохімії і космохімії”, присвяченого 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Москва. Інститут геохімії і аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського АН СРСР, 10.03.1988. Російською та англійською мовами.	15 x 10,5	С.Л.Кигим, 1988
266	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65286, Д. 8750	Запрошення на урочисте засідання, присвячене 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Москва, Державний Академічний Великий театр СРСР, 11.03.1988. Російською та англійською мовами.	20,5 x 9,5	С.Л.Кигим, 1988
267	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65287, Д. 8751	Програма спектаклю “Жизель” для учасників урочистого засідання, присвяченого 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Великий театр СРСР, 11.03.1988.	21 x 15	С.Л.Кигим, 1988

268	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65288, Д. 8752	Запрошення взяти участь у роботі наукового сим- позіуму “Вчення В.І. Вернадського про біосферу і проблеми охорони оточуючого середовища”, при- свяченого 125-річчю від дня народження В.І. Вернад- ського. Київ, Великий конференцзал Академії наук УРСР, 9.03.1988. Російською та англійською мовами.	20 x 10,5	С.Л.Кигим, 1988
269	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65289, Д. 8753	Запрошення П.К. Бондаревському — начальнику об- ласного управління культури, голові обласного комі- тету по проведенню заходів до 125-річчя від дня на- родження В.І. Вернадського на урочисте засідання, присвячене ювілею вченого. Київ, Колонний зал ім. М.В.Лисенка. 10.03.1988.	20 x 10,5	П.К.Бондарев- ський, 1988
270	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65290, Д. 8754	Програма концерту, присвяченого 125-річчю ака- деміка В.І. Вернадського. Київ, Колонний зал ім. М.В.Лисенка, 10.03.1988.	21 x 14,5	П.К.Бондарев- ський, 1988
271	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65291- 65293, Д. 8755-8757	Запрошення на урочисті збори, присвячені 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Полтава, при- міщення обласної філармонії, 1.03.1988 (Автор — ху- дожник В.Вернадський).	19,5 x 17,5	П.К.Бондарев- ський, 1988
272	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65294, Д. 8758	Програма конференції за підсумками науково-дослід- ної роботи за 1987 р. Присвячена 125-річчю від дня народження В.І. Вер- надського. Полтавський сільськогосподарський інс- титут, 28.02.1988. — 20 с.	21,5 x 15	В.М.Самородов, 1988
273	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65295, Д. 8759	Програма наукової студентської конференції, при- свяченої 125-річчю від дня народження В.І. Вернад- ського. Полтавський сільськогосподарський інститут, 14-16.03.1988. — 33 с.	20 x 14,5	В.М.Самородов, 1988

274	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65296, Д. 8760	Ювілейний конверт до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського з пам'ятним гашенням "Ленинград, город-герой, почтамт, 04.03.88." На конверті кольорове зображення вченого і напис "Академик В.И. Вернадский, 1863—1945."	16 x 11,5	С.Л.Кигим, 1989
275	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78755, Д. 186	Конверт поштовий. СРСР. 1963 р. До 100-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Художник — А.Д.Аніскін.	16 x 11,4	В.О.Кривошея, 2004
276	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 81014, Д. 10476	Конверт поштовий. Україна. 1998. Присвячено 80-річчю Національної академії наук України. Із зображенням портрету В.І. Вернадського.	16 x 11,4	В.М.Самородов, 2007
277	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78754, Д. 185	Читацький квиток (пластикові картка) читача Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського В.О.Мокляка № 4-1668-С, 1998.	8,5 x 5,4	В.О.Мокляк, 2004
278	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 69978, Д. 9381	Порядок роботи Перших Читань академіка В.І. Вернадського "Моральність і біосфера". Київ, ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН УРСР, 12.03.1991.		Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1991
279	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 73546, Д. 9538	Запрошення та порядок роботи Третіх Читань академіка В.І. Вернадського на тему "Наукова думка і цивілізація". Київ, ЦНБ ім. В.І. Вернадського АН України, 12.03.1993.	30,5 x 30,2	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1993
280	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 74084, Д.9622	Запрошення С.Л.Кигим . на урочисте відкриття музею В.І. Вернадського у Шишацькій середній школі ім.В.І. Вернадського. 27.05.1993.	14,5 x 21	С.Л.Кигим, 1994

281	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 74515, Д.9642	Запрошення та порядок роботи П'ятих Читань академіка В.І. Вернадського на тему "Геохімія і екологія". Київ, Інститут ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України, 13.04.1995.	29,5 x 21	Комісія НАН України з розробки наукової спадщини академіка В.І. Вернадського, 1995
282	НА ПКМ. — Спр. П.02—212	Запрошення та програма XV читань академіка В.І. Вернадського „Володимир Вернадський та проблеми енергетики в сучасному світі". Київ, Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського, 10.03.2005.		2007
283	НА ПКМ. — Спр. П.01—110	Журнальні та газетні вирізки із статтями, присвяченими В.І. Вернадському.	102 арк. 34 статті	1994
284	НА ПКМ. — Спр. П.01—119	Матеріали по підготовці та проведенню засідання круглого столу "Полтавські шляхи В.І. Вернадського", присвяченого 135-річчю від дня народження вченого. Полтавський краєзнавчий музей, 1998.	12 арк.	1998
285	НА ПКМ. — Спр. П. 01 — 129	Запрошення взяти участь у роботі Міжнародної конференції "Цивілізований бізнес як фактор стійкого розвитку Росії". — Комп'ютерний набір. Москва, Неурядовий екологічний фонд ім. В.І. Вернадського, 27—28.10.1998. Програма Міжнародної конференції "Цивілізований бізнес як фактор стійкого розвитку Росії". Москва, 27—28.10.1998.	Арк. 1 Арк. 2	2000

286	НА ПКМ. – Спр. П.02–204	Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ідеї В.І. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону”. (м.Кременчук, Інститут економіки та нових технологій, 12-19.04.2001). 1. інформаційний лист з питаннями, запропонованими до обговорення. 2. запрошення до участі в конференції. 3. запрошення із заявкою для участі в роботі конференції. 4. програма конференції. 5. реєстраційний лист учасника. 6. проспект з переліком членів організаційного комітету конференції. 7. рекомендації учасників конференції. 8. програма “Общество В.И.Вернадского” (г. Кременчук). 9. проспект про діяльність Інституту економіки та нових технологій (м. Кременчук), при якому діє науково-просвітницьке товариство В.І. Вернадського. 10. Книга: А.П.Самодрин, Н.М.Куліш, О.В.Забеліна “Технологія відбору учнів до профілів навчання в умовах профільно-диференційованої школи. – Кременчук: ІЕНТ,* 2001 р. З дарчим написом музею від автора. Містить матеріали, які обговорювались на конференції. 11. Інформаційний бюлетень Кременчуцького інституту економіки та нових технологій, 2001. – 16 березня. – № 60 (до дня народження В.І. Вернадського).		2001 р.
-----	----------------------------	---	--	---------

* Інститут економіки та нових технологій, м. Кременчук.

12. Інформаційний бюлетень Кременчуцького інституту економіки та нових технологій, 2001. — 20 квітня. — № 63 (Ідеям В.І. Вернадського — жити).
13. Календар ІЕНТ—2001. Інститут економіки та нових технологій (з портретом В.І. Вернадського).
14. Журнал: Постметодика, 2001. — № 5—6 (37—38).
Тема номеру: Ідеї В.І. Вернадського в освітньому просторі регіону.
15. Журнал: Регіональні перспективи, 2001. — 1(14).
Тема номеру: В.І. Вернадський на тлі сьогодення.
16. Схема пішохідних маршрутів учасників конференції (зазначено колишній готель “Вікторія”, в якому зупинявся В.І. Вернадський).
17. Матеріали (інформаційні листи, запрошення, рішення, інше):
 - IV Всеукраїнської науково-практичної конференції „Ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіону” (с. Омельник, Кременчуцький район, 30.09. — 2.10.2004).
 - V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю Кременчуцького державного політехнічного університету „Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів” (м. Кременчук, 21 — 23.04.2005).
 - VI Всеукраїнської науково-практичної конференції „Україна: ноосферно-біосферний потенціал освіти регіону” (м. Кременчук, 27 — 29.04. 2006).

286	продовження	– VI Міжнародної науково-практичної конференції „Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів” (м. Кременчук, 14 – 16.09. 2006). – II Всеукраїнської науково-практичної конференції „Україна: ноосферно-біосферний потенціал освіти і духовності регіону” (VIII конференція із циклу „Ідеї В.І. Вернадського в освіті” (м. Комсомольськ, Кременчуцький район, 19 – 21.04.2007).		
287	НА ПКМ. – Спр. П. 01–137	Запрошення та програма Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції “Науково-педагогічна спадщина академіка В.І. Вернадського як планетарне явище”. – Друк. Полтава, ПДПУ, 18–19.12.2001.	15 арк.	2002
288	НА ПКМ. – Спр. П. 01–137	Програма II Міжнародної науково-практичної конференції “Ідеї В.І. Вернадського та взаємообумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону”. – Друк. Кременчук, ІЕНТ, 18–20.04.2002.	14 арк.	2002

Медалі, значки

289	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 65301, ОМЗ**. 2368	Значок до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Форма прямокутна, одна сторона злегка випукла. Лицьова сторона: у правій частині: рельєфний портрет В.І. Вернадського у профіль, під ним напис: “1863–1945”. У нижньому лівому кутку напис: “Вернадський Володимир Іванович”. Зворотня сторона чиста, в центрі – шпилька для закріплення. Метал жовто-зеленого кольору, штампування.	2,8 x 2 x 0,2	С.Л.Кигим, 1988
-----	--	--	---------------	-----------------

* Ордени, медалі, значки

290	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 71143, ОМЗ. 2746	Значок до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Форма прямокутна, одна сторона злегка випукла. Лицьова сторона: у правій частині: рельєфний портрет В.І. Вернадського у профіль, під ним напис: “1863—1945”. У нижньому лівому кутку напис: “Вернадський Володимир Іванович”. Зворотня сторона чиста, в центрі — шпилька для закріплення. Метал жовто-зеленого кольору, штампування.	2,8 x 2 x 0,2	Інститут економіки та нових технологій. м. Кременчук, 2001
291	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65302, ОМЗ. 2369	Медаль ювілейна до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського. На медалі — барельєф ученого і напис “125 років. Вернадський В.І. 1863—1945.” На реверсі — герб УРСР і напис “1919—1921 перший президент Академії наук Української РСР. Академік Вернадський В.І.” Медаль встановлено на підставці з нефелінового сієніту. На ній металевий ключик з написом “Київ” та зображенням емблеми міста. Метал, штампування.	d — 6,4, 10 x 11 підстави ки	С.Л.Кигим, 1988
292	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65303, ОМЗ. 2370	Значок до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського. На лицьовій стороні — рельєфний портрет В.І. Вернадського і напис “В.И. Вернадский 1863—1945 гг.” Значок закріплений на колодочці. Метал, штампування.	d — 2,8	С.Л.Кигим, 1988
293	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 65304, ОМЗ. 23671	Нагрудний знак учасника ювілейних заходів до 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського зав. відділу природи Полтавського краєзнавчого музею С.Л.Кигим. На вкладиші, закріпленому в пластмасовому футлярі — напис: “Юбилейные мероприятия к 125-летию со дня рождения В.И.Вернадского”.	6 x 7 футляр, 7 x 4 вкладиш	С.Л.Кигим, 1988

294	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 71142, ОМЗ. 2745	Медаль на честь Першої наукової конференції “Впровадження ідей В.І. Вернадського в освіті”. Лицьова сторона: у правій частині рельєфне зображення обличчя В.І. Вернадського, зліва по обідку у два рядки напис “Напряженностью сознания оценивается эпоха”. Нижче — відтворення особистого підпису вченого. Зворотня сторона: по всій поверхні напис: “Перша наукова конференція “Впровадження ідей В.І. Вернадського в освіті, м. Кременчук, 2001 р.” Автор медалі — В.І. Волкова, член Національної Спілки художників України. м. Кременчук. Метал бронзового кольору зі сріблястим відтінком, штампування.	d — 7,8, 0,7 товщина	Інститут економіки та нових технологій. м. Кременчук 2001 р.
295	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78325, 78326, ОМЗ. 2778, 2779	Значок до 140-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Форма кругла. Лицьова сторона синього кольору, у центрі — чорно-білий портрет В.І. Вернадського в ореолі символічно зображеного космічного вихору блакитно-білого кольору, ліворуч напис червоним 140, під портретом — розмитий напис — Кременчук. По обідку світло-рожевими літерами напис: вгорі — Владимир Иванович Вернадский, внизу — 1863 — 1945. Зворотній бік — сірого кольору, застібка у вигляді шпильки. Метал, штампування. Автор: О.О.Ігнатенко — науковий співробітник відділу сучасної історії Кременчуцького краєзнавчого музею.	d — 4,4 товщина обідка — 0,5	А.П.Самодрін, 2003
296	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78327, Н.* 46907	Монета ювілейна 2 гривні, 2003 „Володимир Вернадський”. Аверс — зображення планети Земля, над нею розміщено малий державний герб України і напис: „Україна 2003” (у горі півколом), 2 гривні (у низу) та логотип Монетного двору Національного банку України.	d — 3,1 вага — 12,8 г	С.Л.Кигим, 2003

296 про- дов- же- ння		Реверс — портрет В.І. Вернадського (праворуч), по колу напис: „Академік В.І. Вернадський (ліворуч) та роки життя в два рядки 1863 — 1945. Гурт рифлений. Нейзильбер, карбування. Художник — Микола Кочубей. Скульптор — Володимир Отаманчук	d — 3,1 вага — 12,8 г	С.Л.Кигим, 2003
297	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79359, ОМЗ. 2898	Значок до IV Всеукраїнської науково-практичної конференції „Ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіону” 30 вересня — 2 жовтня 2004 р. село Омельник, Кременчуцький район, Полтавська область. Значок круглої форми білого кольору. По центру — портрет В.І. Вернадського, по колу написи: вгорі — „Конференція IV”, внизу — „Омельник 2004”. Написи з’єднані рисками. Застібка у вигляді вертикального штиря з фіксатором. Метал, карбування. Виготовлено фірмою „Анонс”, м. Кременчук	d — 2,5	А.П.Самодрін, 2005

Негативи, фотовідбитки

298	ФПКМ. — Інв. № НГ.19734 — 19735	Особисті речі В.І. Вернадського — карта, компас, годинник, геологічний молоток, зразки гірських порід.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
299	ФПКМ. — Інв. № НГ.19736	Куточок кабінету-музею В.І. Вернадського у Москві.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
300	ФПКМ. — Інв. № НГ.19737	Особиста бібліотека В.І. Вернадського.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
301	ФПКМ. — Інв. № НГ.19738	Куточок кабінету-музею В.І. Вернадського. Письмовий стіл батька вченого.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
302	ФПКМ. — Інв. № НГ.19739	Улюблене крісло-каталка в кабінеті-музеї В.І. Вернадського.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

303	ФПКМ. — Інв. № НГ.19740	Робочий стіл В.І. Вернадського в кабінеті-музеї.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
304	ФПКМ. — Інв. № НГ.19741, 19785	Інтер'єр кабінету-музею В.І. Вернадського.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
305	ФПКМ. — Інв. № НГ.19781	Портрет Н.Є. Вернадської на столі В.І. Вернадського в кабінеті-музеї вченого.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
306	ФПКМ. — Інв. № НГ.19744	Мінералогічний кабінет Ленінградського університету. Стіл В.І. Вернадського.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
307	ФПКМ. — Інв. № НГ.19746 — 19747	Ленінградський університет (коридор).	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
308	ФПКМ. — Інв. № НГ.19779	Мінералогічний кабінет Ленінградського університету. Сучасна експозиція.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
309	ФПКМ. — Інв. № НГ.19750, 19783	Ленінград. Будинок Президії АН СРСР.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
310	ФПКМ. — Інв. № НГ.19751	Вестибюль Маріїнського палацу. Ленінград.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
311	ФПКМ. — Інв. № НГ.19748	Будинок Президії Академії наук УРСР. Київ, 1987.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
312	ФПКМ. — Інв. № НГ.19784	Меморіальна дошка на будинку Президії АН УРСР.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
313	ФПКМ. — Інв. № НГ.19780	Стенд, присвячений В.І. Вернадському в музеї АН УРСР.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
314	ФПКМ. — Інв. № НГ.19745	Проспект В.І. Вернадського у Києві.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
315	ФПКМ. — Інв. № НГ.19753	Пам'ятник В.І. Вернадському в Києві.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988
316	ФПКМ. — Інв. № НГ.19766 — 19767	Експозиція Московського мінералогічного музею ім. В.І. Вернадського при Московському геологорозв'язальному інституті.	6 x 6	В.М.Корнюшин, 1988

317	ФПКМ. — Інв. № НГ.19777	Проспект В.І. Вернадського у Москві.	6 x 6	В.М.Корню- шин, 1988
318	ФПКМ. — Інв. № НГ.19752	Будинок Інституту геохімії і аналітичної хімії ім. В.І. Вернадського АН СРСР. Москва, 1987.	6 x 6	В.М.Корню- шин, 1988
319	ФПКМ. — Інв. № НГ.19761	Почесне свідоцтво про присвоєння ім'я В.І. Вернад- ського малій планеті, 1986.	6 x 6	В.М.Корню- шин, 1988
320	ФПКМ. — Інв. № НГ.19806	Карта місячної поверхні з кратерами, які названі на честь видатних діячів. У центрі — кратер Вернадського.	6 x 6	В.М.Корню- шин, 1988
321	ФПКМ. — Інв. № НГ. 18820	Зйомки науково-художньої кінокартини “Материнсь- ка порода” (робоча назва) у Полтавському краєзнавчо- му музеї. Завідуюча відділом природи М.Д.Литвинова з виконавцем ролі В.І. Вернадського В.М. Лукановим (у гримі), 1984.	6 x 6	В.І.Кожем'якін, 1984
322	ФПКМ. — Інв. № НГ. 19820	Працівники відділу фондів Полтавського краєзнав- чого музею з виконавцями ролей В.В.Докучаєва О.П.Новіковим та В.І. Вернадського В.М.Лукановим у фондосховищі відділу природи під час зйомок філь- му “Материнська порода”, 1984.	6 x 6	В.І.Кожем'якін, 1984
323	ФПКМ. — Інв. № НГ. 18829	Зйомки фільму “Материнська порода” у смт. Нові Санжари. Веранда хати, де була штаб-квартира експе- диції В.В. Докучаєва (1888-1892), 1984.	6 x 6	В.І.Кожем'якін, 1984
324	ФПКМ. — Інв. № НГ. 20319 — 20322	Відкриття меморіальної дошки на будинку по вул. Во- лодарського, 8, де у 1917—1918 роках жив і працював В.І. Вернадський, 1.03.1988.	6 x 6	А.М.Славуць- кий, 1988
325	ФПКМ. — Інв. № НГ. 20325 — 20328	Урочисте відкриття виставки, присвяченої 125-річчю від дня народження В.І. Вернадського. Полтавський краєзнавчий музей (III поверх), 19.02.1988.	6 x 6	В.І.Кожем'якін, 1984

326	ФПКМ. – Інв. № Ф. П. 143	Пам'ятник на могилі В.І. Вернадського у Москві. Відбиток зроблено під час відкриття пам'ятника 13.03.1953 на Новодівичому кладовищі (ск. З.М.Віленський).	12,3 x 17,2	Інститут геохімії і аналітичної хімії ім. В.І. Вер- надського АН СРСР, 1957
327	НА ПКМ. – Спр. П. 02 – 204	Фотовідбиток: Учасники конференції “Ідеї В.І. Вернадського та взаємоумовленість стратегічного партнерства вищого навчального закладу і школи в освітньому просторі регіону” на відкритті меморіальної дошки В.В. Докучаєву і В.І. Вернадському на будинку по вул. К.Маркса, 10а. м. Кременчук, 19.04.01.	10 x 15	2001
328	НА ПКМ. – Спр. П. 02 – 213	Фотовідбиток: Виставка до 140-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Полтавський краєзнавчий музей, 2003.		
329	НА ПКМ. – Спр. П. 02 – 204	Фотовідбиток: Учасники конференції „Ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіону” під час відкриття пам'ятного каменю з меморіальною дошкою на честь В.І. Вернадського у с. Омельник, Кременчуцького району 30.09.2004.		
330	НА ПКМ. – Спр. П. 02 – 204	Фотовідбиток: Пам'ятник В.І. Вернадському у Кременчуці. Відкрито 29.09.2005 р.		

Книги, брошури, журнали

331	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 43591. КБ. 1396	Брошура: Шаховская А.Д. Кабинет-музей В.И. Вернадского. - М.: Изд. Академии наук СССР, 1959. — 49 с. Дарчий напис: “Полтавскому краеведческому музею от кабинета-музея В.И.Вернадского в Москве. Хранитель музея В.Неаполитанская. 15.IV.80 г.”	12 x 20	В.С.Неаполитанська, 1980.
-----	---	--	---------	------------------------------

332	НБ ПКМ. — Інв. № 22908	Книга: Полтавський археологічний збірник: Збірник наукових праць / За ред. Супруненка О.Б. — Полтава: Полт. літератор, 1995. — Ч.3 С. 132—136. В.М.Губарь, Ж.І.Іщенко. Про відновлення садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі.	20 x 14,5	
333	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 79477, КБ. 3573	Книга: Технічна естетика і дизайн: міжвідомчий науково-технічний збірник. Випуск 3 — 4./ Відп. ред. М.І.Яковлев. — К.: Віпол, 2004. — 246 с. С. 66 — 81. В.М.Губарь. Концепція формування просторово-предметного середовища музею-заповідника В.І. Вернадського на Полтавщині.	20 x 14,3	В.М.Губарь, 2005
334	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 78310, КБ. 3376	Брошура: Кигим С.Л. Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: тематичний каталог. — Кіровоград: „Полімед-Сервіс”, 2002. — 37 с.	20,5 x 14,5	С.Л.Кигим, 2003
335	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66165, ГЖ. 803	Журнал: Вісник Академії Наук Української РСР, 1988. — № 7. — 111 с. З матеріалами про святкування 125-річчя від дня народження В.І. Вернадського. Дарчий напис: “Славному Полтавському краєведчеському музею, бережно зберігаючому насліддя одного із своїх організаторів — академіка В.І. Вернадського. Редакційна колегія. 21 жовтня 1988. Київ”.	26 x 17	В.М.Самородов, 1989
336	ФПКМ. — Інв. № ПКМ. 66660, ГЖ. 827	Журнал: Вісник Академії наук Української РСР, 1989. — № 1. С.103—104. Повідомлення Ю.В.Василенка. Пік названо ім'ям В.І. Вернадського. Дарчий напис: “Полтавському краєзнавчому музею від редакції вісника АН УРСР, відповідальний секретар Т.П.Торжевська, 20.04.89 р.”	25,8 x 17	В.М.Самородов, 1989

337	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77072, ГЖ. 990	Журнал: Наука и жизнь, 1988. – № 3. С.42–54. Учёный, мыслитель, гуманист /Публ. В.С. Не- аполитанской, И.И. Мочалова, Г.П. Аксёнова. Матери- алы к 125-летию со дня рождения В.И. Вернадского.	25,5 х 16,5	В.М.Самородов, 1989
338	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 77081, ГЖ. 999	Журнал: Природа, 1988. – № 2. – 128 с. Номер при- свячений 125-річчю від дня народження В.І. Вернад- ського (наукова спадщина, невідомі сторінки біогра- фії, родовід).	23,5 х 16,5	В.М.Самородов, 1989
339	ФПКМ.- Інв.№ ПКМ. 81359, ГЖ.1060	Журнал: Світ довкілля. Кременчуцький міський еко- логічний бюлетень. Випуск 5, 2005. С. 14. Відкрито пам'ятник Вернадському.	28,3 х 19,4	В.М.Самородов, 2007

Твори мистецтва

340	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 75017, СК*. 65	Бюст В.І. Вернадського роботи М.Г. Когана. Полта- ва, 1988. Гіпс.	h – 45	М.Г.Коган, 1996
341	ФПКМ. – Інв. № ПКМ. 80824, СК. 74	Погруддя В.І. Вернадського. Скульптор В.Г.Волкова, м. Кременчук, 2006. Гіпс.	h – 19	О.О.Ігнатенко, 2006

* Скульптура

342	ФПКМ. — Інв. № НД. Р. 586	Відеокасета. Відеофільм “Господарі чи діти природи” Режисер і оператор Д.М.Старіков, диктор Н.І. Даниленко. Згадується перебування В.І. Вернадського на Шишаччині.		Створено творчою групою “Диво” (філія спільного підприємства СРСР-Швейцарія “Ворскла Інтернешнл”), 1993
-----	---------------------------	---	--	---

Різне

343	ФПКМ. — Інв. № НД. П. 634	Уламок цегли з дачного будинку В.І. Вернадського на Бутовій горі у Шишаках. Цегла світлого кольору, таврована з написом “В.О.Бордю Опошня”.		В.І.Побоков, 1999
344	ФПКМ. — Інв. № НД. П. 635	Уламок черепиці з дачного будинку В.І. Вернадського на Бутовій горі у Шишаках. Черепиця фігурна бузкового кольору.		В.І.Побоков, 1999
345	ФПКМ. — Інв. № НД. П.409	Виставка: “Наукова спадщина В.І. Вернадського”. Автори — кандидати геолого-мінералогічних наук В.О.Кривошея, М.Й.Бланк.	10 стендів	Об’єднання “Полтаванафтогазгеологія”, 1989

* Науково-допоміжний

Автори висловлюють подяку за технічну допомогу при опрацюванні матеріалів зав. сектором фондів Полтавського краєзнавчого музею пані **Наталії Шумейко**

РОЗДІЛ 4.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЗВ'ЯЗКИ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО З ПОЛТАВЩИНОЮ*

1892

1. Полтавский земский естественно-исторический музей (Перепечатано из отчета Полтавской губернской земской управы за 1891 год). — Полтава: Типо-литограф. Л. Фришберга, 1892. — 26 с.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Полтавським земським природничо-історичним музеєм. — С. 9, 23.

1899

2. Естественно- исторический музей Полтавского губернского земства. Описание коллекций. — Полтава: Типо-литограф. М.Л. Старожицкаго, 1899. — 90 с.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Полтавським земським природничо-історичним музеєм. — С. V.

1902

3. О расходах на предварительное исследования кварцевой руды с частичками золота, найденной в Хорольском уезде // Полтав. губерnsk. земск. собранию, XXXVIII очередного созыва Губерnsk. земск. управы, Доклады 1902 года. № Доклада 70. — Полтава, 1902. — С.289-292.

В.І. Вернадський дослідник кварцевої руди. — С.289, 290.

1903

4. Вернадский В.И. Заметки о геологическом строении Исачек. 1901. — Тр. Геол. Комитета. — 1903. — № 7. — С.5. [В статье Моразевича]

1904

5. Отчет о Естественно-историческом музее Полтавского губернского Земства за 1903 год. — Полтава: Электро. Типо-литограф. Торг. Дома "Л. Фришберг", 1904. — 24 с.

Про проведення В.І. Вернадським у 1901 р. досліджень Ісачківського пагорба. — С. 22.

* Матеріали цього розділу складені В.М. Самородовим, їх розташовано за роками публікацій, а в межах року — за алфавітом прізвищ авторів або назв творів.

1914

6. Полтавский кружок любителей физико-математических наук. Отчеты XXIV и XXV. 1911-13 гг. Полтава: Электрич. типограф. Г. И. Марковича, 1914. — 46 с.

Про відбитки праць В.І. Вернадського подаровані бібліотеці гуртка. — С. 30.

1915

7. Ежегодник музея Полтавскаго Губернскаго Земства. 1913 год. — Полтава: Электрич. Типо-литограф. Л. Фришберга, 1915. — 82 с.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Полтавським земським природничо-історичним музеєм. — С. 9.

8. Полтавский кружок любителей физико-математических наук. Отчет XXVI. 1913-14 г. — Полтава: Электрич. Типограф. Г. И. Маркевича, 1915. — 63 с.

Гурток отримав наукову працю В. І. Вернадського. — С. 8.

1945

9. Ярилов А.А. Памяти старейшего докучаевца — академика Владимира Ивановича Вернадского// Почвоведение. — 1945. — № 7. — С. 321-324.

Про співпрацю В.І. Вернадського з В.В. Докучаєвим на Полтавщині. — С. 321.

1953

10. Докучаев В.В. Сочинения. Т. VII. Статьи и доклады. Организация почвенных учреждений и вопросы сельского хозяйства в России. Популярные лекции 1880-1900. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — 504 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 93, 131, 133, 373, 421, 435.

1961

11. Гумилевский Л. Вернадский. Серия Жизнь замечат. людей. — Вып. 11. — М.: "Мол. гвардия", 1961. — 319 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 21, 47, 48, 66, 145, 152, 153, 156, 157, 159, 160, 162.

12. Докучаев В.В. Сочинения. Т. VIII. — Работы и выступления. Переписка. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 556 с.

Листування В.В. Докучаєва з В.І. Вернадським про дослідження Кременчуцького повіту Полтавської губернії. — С. 346, 350, 371,

374, 375, 377, 378, 380, 382, 385, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 403.

1980

13. Бабенко В. Пошта полтавського орнітолога// Комсомолець Полтавщини. — 1980. — 6 травня. — С. 4

Про листування В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М.І. Гавриленко.

1981

14. Страницы автобиографии В.И. Вернадского/ Составитель: Н.В. Филиппова. — М.: "Наука", 1981. — 349 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С.10, 13, 75, 76, 77, 78, 79, 94, 95, 96, 172, 183, 249, 270, 271, 272, 274, 275, 280, 285, 286, 287, 289, 314.

1982

15. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский. 1863 — 1945. — М.: "Наука", 1982. — 488 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 20, 31, 89, 93, 94, 217, 221, 347, 373, 381, 410, 411, 424, 468, 470, 474.

1983

16. Кигим С. Спадщина російського вченого// Комсомолець Полтавщини. — 1983. — 15 грудня. — С. 3.

17. Ситник К.М., Брайон А.П. Володимир Іванович Вернадський — творець учення про біосферу (до 120-річчя з дня народження)// Укр. ботан. журн. — 1983. — Т. 40. — №3. — С.1-7.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Шишаками. — С. 3, 4

1984

18. В. Вернадский. Об участии живого вещества в создании почв. (Вступ. слово акад. АН УССР К.Сытника. Комментарий чл.— кор. АН СССР В.Ковды и А. Назарова)// Наука и жизнь. — 1984. — № 1. — С. 8-13.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною [Фото 1918р.]. — С.10.

19. Карнаух П. Знімається кино // Зоря Полтавщини. — 1984. — 5 серпня. — С. 4.

Про зйомки на Полтавщині кінофільму, присвяченого В.В.Докучаєву та В.І. Вернадському.

20. Литвинова М. Шляхами видатних ґрунтознавців // Комсомолець Полтавщини. — 1984. — 25 серпня. — С. 4.

Те ж саме, що й попереднє джерело.

21. Сытник К.М., Стойко С.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине: Исследования и не опубликованные материалы. — К.: Наук. думка, 1984. — 236 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 3, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 83, 85, 95, 135, 184, 189, 190, 192, 164, 196, 205, 211, фото 4 і 12 с. вклейки.

1987

22. Апанович Е.М. Академик В.И. Вернадский на Полтавщине // Первая Всесоюз. науч. конф. по историч. краеведению: Тез. докл. и сообщ. (Полтава, октябрь 1987). — К., 1987. — С. 264-265.

23. Єрисов О. Організатор академії // Зоря Полтавщини. — 1987. — 22 листопада. — С. 4.

24. Волосков В.Ф. Полтава 100 памятных мест: Путеводитель. — Харьков: Прапор, 1987. — 185 с.

Про зв'язок В.І. Вернадського з полтавцем, відомим хірургом М.В. Скліфосовським. — С.102.

1988

25. Аксенов Г.П. “И все великое — не сон ...” // Прометей: Истор.-биограф. альманах. Серия “Жизнь замечат. людей”. Т. 15/ Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — С. 132-149.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Шишаками [Фото, 1916 р.] С. 145.

26. Аксенов Г.П. Сила братства // Природа. — 1988. — № 2. — С. 82-93.

Про зв'язок В.І. Вернадського з Шишаками [Фото, 1916 р.] — С.91.

27. Апанович Е.М. Вернадский — читатель // Прометей: Истор.-биограф. альманах. Сер. “Жизнь замечат. людей”. Т. 15/ Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — С. 257-269.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 260, 265.

28. Апанович О. Перший президент // Наука і культура. Україна: Щорічник. — К.: “Знання”, 1988. — Вип. 22. — С.64-73.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С.70, 71, 72

29. Апанович О. Пророк зоряної доби // Україна. — 1988. — № 46. — С. 13-14.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

30. Апанович О. М. В.І Вернадський на Полтавщині // Рад. освіта. — 1988. — 15 березня. — С. 4.

31. Василенко Л. Пам'ять зберігає все // Сільське життя. — 1988. — 20 лютого. — С. 2.

Нові надходження про В.І. Вернадського до Шишацького істор.-краєзнавч. музею.

32. Вернадская-Толль Н.В. Штрихи к портрету // Прометей: Истор.-биогр. альманах. Серия "Жизнь замечат. людей". Т. 15/ Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — С. 120-131.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 123, 124, 125, 127, 128.

33. Вернадский В.И. "Основой жизни — искание истины". Публ., предисл. и примеч. И.И. Мочалова. Вступ. слово Б.С. Соколова // Новый мир. — 1988. — № 3. — С. 202-233.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 215, 216, 217.

34. Вернадський В. Із спогадів. Перший рік Української Академії (1918-1919) // Наука і культура. Україна: Щорічник. — К.: "Знання", 1988. — Вип. 22. — С. 39-64.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 40, 43, 49, 51, 56.

35. Вернадський В. Тієї грізної години // Україна. — 1988. — № 46 [Початок]. — С. 14-15.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною [Щоденник за 1918 р.].

36. Те ж саме // Там само. — № 48. — С. 13-15.

37. Те ж саме // Там само. — № 49 [Закінчення]. — С. 17-19.

38. В.И. Вернадский. Фотоальбом. Составитель В.С. Неаполитанская. — М.: Планета, 1988. — 239 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 46, 47, 48, 49, 124, 125, 126, 127, 128, 129.

39. Верниченко О. Усе про вченого // Комсомолець Полтавщини. — 1988. — 5 березня. — С. 2.

Про конференцію в Полтаві, присвячену В.І. Вернадському.

40. В знак уваження // Правда України. — 1988. — 2 марта. — С. 3.

Про увічнення В.І. Вернадського на Полтавщині.

41. Волошин К. Мітинг на Бутовій горі // Сільське життя. — 1988. — 5 березня. — С. 1.

Про увічнення В.І. Вернадського у Шишаках.

42. Гумилевський Л.І. Вернадський — 3-е изд. — М.: Мол. гвардия, 1988. — 255 с. (Жизнь замечат. людей. Серия биограф. Вып.6 (325)).

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 17, 19, 39, 58, 116, 117, 123, 124, 126, 127, 128, 128, 129, 130, 131, 233.

43. Дениско Т. Про що розповіла ковила // Зоря Полтавщини. — 1988. — 21 лютого. — С. 3.

Про виставку у Полтаві на честь ювілею В.І. Вернадського.

44. Джурка Г. Пам'яті вченого // Зоря Полтавщини. — 1988. — 13 березня. — С. 3.

45. Джурка Г., Павлов І. Геній науки на Полтавщині // Рідна природа. — 1988. — № 2. — С. 61.

46. Добровольський Г.В. В.И. Вернадский и наука о почве // Почвоведение. — 1988. — № 7. — С. 29-34.

В.І. Вернадський та Кременчуччина. — С. 29.

47. Карнаух П. Ученому, мислителю, громадянину // Зоря Полтавщини. — 1988. — 3 березня. — С. 3.

Про відкриття в Полтаві меморіальної дошки В.І. Вернадському.

48. Кигим С.Л. До ювілею видатного вченого // Там само. — 1988. — 10 січня. — С. 4.

49. Крупеников И.А. Вернадский — Докучаев. Биосфера — Почва (К 125-летию со дня рождения В.И. Вернадского) // Почвоведение. — 1988. — № 7. — С. 5-14.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 6, 8, 9, 13.

50. Методические рекомендации по использованию материалов биографии В.И. Вернадского при проведении внеклассной работы по химии и мероприятий, посвященных 125-летию со дня рождения великого ученого-энциклопедиста / Сост. О.С. Андриевская, Г.Ф. Джурка, А.А. Макареня, И. Н. Мудрый, Н.Н.Суртаева. — Полтава, 1988. — 40 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 31, 32, 33, 34, 38.

51. Муха В., Помогайбо В., Самородов В. Дружба геніїв // Комсомолець Полтавщини. — 1988. — 1 березня. — С. 3.

Про співпрацю В.В. Докучаєва з В.І. Вернадським на Полтавщині.

52. Назаров А.Г. Открытие биосферы // Прометей: Истор.-биограф. альманах. Серия. "Жизнь замечат. людей". Т. 15/ Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — С.132-149.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаччиною. — С.173.

53. Ніколаєнко Л. Найкращий вияв шани // Зоря Полтавщини. — 1988. — 21 лютого. — С. 3.

Про створення у Шишацькій середній школі музею В.І. Вернадського.

54. "Посвятить свои силы работе над историей развития науки" (из писем Вернадского жене) / Публ. В.С. Неаполитанской и Г.П. Аксенова // Природа. — 1988. — № 2. — С. 40-51.

Про зв'язки Вернадського з Шишаками [фото, 1916 р.]

55. Поспелов С. Вклад неоцінений // Зоря Полтавщини. — 1988. — 2 березня. — С. 3.

Про конференцію в Полтавському сільгосподарському інституті на честь В.І. Вернадського.

56. Постановою Ради Міністрів від 19 лютого 1988 року, № 46, присвоєно ім'я Володимира Івановича Вернадського Шишацькій загальноосвітній середній школі // Сільське життя. — 1988. — 5 березня. — С. 1.

57. Самородов В. Цінував Вернадський // Зоря Полтавщини. — 1988. — 4 лютого. — С. 3.

Про присвоєння імені В.І. Вернадського вулиці селища Шишаки.

58. Самородов В., Кигим С., Помогайбо В. Полтавські шляхи великого вченого // Ленінським шляхом. — 1988. — 10 березня. — С. 3.

59. Самородов В., Кигим С., Помогайбо В. "Там виникав новий світогляд" // Комсомолець Полтавщини. — 1988. — 10 березня. — С. 3.

Про перебування В.І. Вернадського в Шишаках.

60. Самородов В., Муха В., Кигим С. Він працював на нашій землі // Кременчуцька Зоря. — 1988. — 22 березня. — С. 4.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Кременчучиною.

61. Самородов В., Муха В., Кигим С. Він працював на нашій землі // Перемога. — 1988. — 17 березня. — С. 3.

Те ж саме, що й попереднє джерело.

62. Самородов В., Муха В., Кигим С. В пам'ять об ученом // Правда України. — 1988. — 12 марта. — С.2.

63. Самородов В., Муха В., Кигим С. Де думки широчінь ... // Зоря Полтавщини. — 1988. — 1 березня. — С.3.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною.

64. Самородов В., Муха В., Кигим С. Полтавські адреси академіка // Зоря Полтавщини. — 1988. — 12 березня. — С.4.

65. Самородов В., Муха В., Кигим С. Учений, мислитель // Ленінська зоря. — 1988. — 13 лютого. — С.3.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Лубеничиною.

66. Самородов В. Помогайбо В. Слідами генія // Зоря комунізму. — 1988. — 1 березня. — С. 2.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Глобинщиною.

67. Самородов В. Помогайбо В. Кигим С. Учений із світовим ім'ям // Комсомолець Полтавщини. — 1988. — 18 лютого. — С. 3.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною.

68. Сытник К.М., Апанович Е.М. В.И. Вернадский почвовед // Почвоведение. — 1988. — № 7. — С. 15-28.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 16, 17, 18, 21.

69. Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С.М. В.И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине. — 2 — е изд. испр. и доп. — К.: Наук. думка, 1988. — 368 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 14, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 58, 66, 71, 111, 112, 122, 124, 135, 139, 265, 277, 279, 280, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 307, 311, 312, 338, 347; фото 4 і 12 с. вклейки.

70. Турчина Н. Образ величезної сили // Зоря Полтавщини. — 1988. — 3 березня. — С. 1;3.

Про урочистості у Полтаві з нагоди ювілею В.І. Вернадського.

71. Ученый, мыслитель, гуманист (К 125-летию со дня рождения В.И. Вернадского) / Предисловие и комментарии И. Мочалова // Наука и жизнь. — 1988. — № 3. — С.42-54.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 45, 52.

72. Хурса В. Зоря генія світила і над Пслом // Сільське життя. — 1988. — 25 лютого [Початок]. — С. 2.

Про зв'язки Вернадського з Шишаками.

73. Те ж саме // Там само. — 1988. — 5 березня. — С. 2.

74. Те ж саме // Там само. — 1988. — 10 березня [Закінчення]. — С. 2.

75. Шаховская А.Д. Хроника большой жизни // Прометей: Истор. — биогр. альманах. Серия "Жизнь замечат. людей". Т. 15. / Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М.: Мол. гвардия, 1988. — С. 33-85.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 44, 45, 48, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67.

76. Шевченко А. І., Стеценко М.С., Демедюк Ю.М. Визначення 125-річчя з дня народження академіка В.І. Вернадського на Україні // Вісн. АН УРСР. — 1988. — №7. — С. 92-95.

Про урочистості на Полтавщині з нагоди ювілею В.І. Вернадського. — С. 92, 95.

77. Щербак Н. П. Владимир Иванович Вернадский. — 2-е изд., доп. и перераб. — К.: Наук. думка, 1988. — 108 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 19, 76, 78.

78. “Я не могу уйти в одну науку ...” Из писем В.И. Вернадского к Н.Е. Вернадской / Публ. В.С. Неаполитанской // Прометей: Истор. — биогр. альманах. Серия “Жизнь замечат. людей”. Т. 15. / Сост. Г. Аксенов; Науч. ред. И.И. Мочалов. — М. : Мол. гвардия, 1988. — С.86-119.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 91, 93, 94, 95.

1989

79. Дудка И.А., Минарченко В.Н. Украинское ботаническое общество в 1988 году // Ботан. журн. — 1989, Т. 74. — № 9. — С. 1394-1398.

Про увічнення В.І. Вернадського у Полтаві. — С. 1396.

80. Кигим С.Л. В.І. Вернадський і Полтавський краєзнавчий музей // Перша Полтав. наук. конф. з істор. краєзнавства: Тез. доп. і повідомл. — Полтава, 1989. — С. 85-86.

81. Кигим С.Л. З історії Полтавського товариства любителів природи (1918-1919) // Там само. — С. 9-11.

В.І. Вернадський — засновник Полтавського Товариства любителів природи.

82. Хурса В. Про що повідали листи вченого // Сільське життя. — 1989. — 11 березня [Початок]. — С. 2.

Про листи В.І. Вернадського написані у Шишаках.

83. Шамайда Т. “Це було дуже мальовниче місце...” // Комсомолец Полтавщини. — 1989. — 23 березня. — С. 3.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками.

1990

84. Самородов В. Подвійний ювілей // Зоря Полтавщини. — 1990. — 1 січня. — С. 2.

Про увічнення В.І. Вернадського у Полтаві.

1991

85. Вернадский В.И. Письма Н.Е.Вернадской, 1889-1892. — М.: Наука, 1991. — Т.2. — 320 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — 4, 5, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 64, 65, 67, 69, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 101, 102, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 125, 126, 132, 134, 142, 144, 151, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 173, 191, 196, 212, 214, 215, 216, 218, 224, 240, 241, 243, 256, 266, 267, 269, 270, 273, 275, 279.

86. Власенко І.О., Стадник С.М., Супруненко О.Б. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: сторінки історії. Каталог вистав-

ки: наук. читання 26 вересня 1991 р. Тез. доп. Каталог ювілейн. виставок. — Полтава 1991. — С. 16-30.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С.16, 17, 28, 29, 30.

87. Из эпистолярного наследия В.И. Вернадского. Письма украинским академикам Н.П. Василенко и А.А. Богомольцу / Сост., подгот. текста, прим. С.Н. Киржаева и В.А. Толстова. — К.: Комис. АН УССР по разраб. науч. наслед. акад. В.И.Вернадского, 1991. — 46 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 7, 8, 9, 17, 40, 41.

88. Кигим С.Л. В.В. Докучаєв, В.І. Вернадський та Полтавщина // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірн. наук. праць. — Полтава, 1991. — С. 5-20.

89. Кигим С. Золото Полтавщини // Полтавський вісник. — 1991. — 18-24 травня. — С. 1.

В.І. Вернадський та знахідка золота на Полтавщині.

90. Кондратенко Т.К. Фонд Докучаєва В.В. і Вернадського В.І. у Полтавському краєзнавчому музеї // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірн. наук. праць. — Полтава, 1991. — С. 123-129.

91. Ніколаєнко Л. Відшуміли ювілеї... // Зоря Полтавщини. — 4 січня. — С. 1.

Про впорядкування садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі.

92. Помогайбо В.М., Самородов В.М., Кигим С.Л. Які зв'язки В.І. Вернадського з нашим краєм? // Наш рідний край (сторінки про вчен. — ботан., генет., інш. природознавців та їх зв'язки з Полтавщиною). — Вип. восьмий. — Полтава, 1991. — С. 16-22.

93. Хурса В. 12 березня — день народження В.І. Вернадського // Сільське життя. — 1991. — 12 березня. — С. 4.

Про зустрічі В.І. Вернадського з К.С. Зарудною-Кавос у Шишаках.

94. Шевченко А.І. Все про В.І. Вернадського // Вісн. АН УРСР. — 1991. — №3. — С.93-94.

Про увічнення В.І. Вернадського у Шишаках.

1992

95. Величко-Березовая А.М., Власенко И.А. М.А. Олеховский и становление музея Полтавского губернского земства // 100-річчя Полтав. краєзнавч. музею: Матеріали ювілейн. наук. конф. — Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Ч. 1. — Полтава, 1992. — С. 4-10.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 5, 6.

96. Вернадському В. І., Докучаєву В.В., Зайкевичу А.Є. ...меморіальна дошка // Полтавщина: Енцикл. довід. (За ред.. А.В. Кудрицького). — К.: УЕ, 1992. — С. 113-114.

97. Вернадському В.І. меморіальна дошка // Там само. — С. 113.

98. Вернадському В.І. пам'ятний знак // Там само. — С.114.

99. Волков В. Кадет Вернадский // Нева. — 1992. — №11-12. — С. 307-320.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками. — С. 315, 316.

100. В.И. Вернадский. Дневник 1939 года. Вступительное слово от редакции // Дружба народов. — 1992. — № 11-12. — С. 5-44.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Кременчугом. — С. 7, 8, 11.

101. Кигим С.Л. З історії науково-дослідної роботи Полтавського краєзнавчого музею в галузі природознавства // 100-річчя Полтав. краєзнавч. музею: Матеріали ювілейн. наук. конф. — Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Ч. І. — Полтава, 1992. — С. 15-18.

В.І. Вернадский і Полтавський краєзнавчий музей. — С. 16, 18.

102. Полтавщина: Енцикл. довід. (За ред.. А.В. Кудрицького). — К.: УЕ, 1992. — 1024 С.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 26, 79, 113, 114, 174, 252, 595, 695, 733, 989.

103. Ротач П.П. Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею // 100-річчя Полтав. краєзнавч. музею: Матеріали ювілейн. наук. конф. — Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи. — Ч. І. — Полтава, 1992. — С.31-35.

Про сосунки В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М.І. Гавриленко. — С. 32, 33.

104. Хурса В. Бутова гора — “Приютіно” — друзів В.І. Вернадського // Сільське життя. — 1992. — 10 березня. (Початок). — С. 3.

105. Те ж саме // Там само. — 1992. — 12 березня. — С.3.

106. Те ж саме // Там само. — 1992. 14 березня. — С.3.

107. Те ж саме // Там само. — 1992. — 17 березня [Закінчення]. — С. 3.

108. Хурса В. До Яресьок три долини... // Там само. — 1992. — 15 лютого. — С.3.

В.І. Вернадський і Шишаки.

109. Апанович О. Україна в духовному світі Вернадського // Золоті ворота. — 1993. — Вип. 3. — С. 54-78.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 78.

110. Відкрито музей В.І. Вернадського [У Шишацькій середній школі] // Сільське життя. — 1993. — 29 травня. — С.1.

111. Документи з історії Центрального Пролетарського Музею Полтавщини: Збірн. док. / Упорядн. Супруненко О.Б. — Укладачі автори публікацій документів, приміток: Кигим С.Л., Кондратенко Т.К., Коротенко В.В. та інш. — Полтава, 1993. — 138 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С.10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 24, 27, 33, 36, 37, 48, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126.

112. Кигим С., Супруненко О. Слово на захист музею [Неопубл. рукопис В. І. Вернадського] // Наука і суспільство. — 1993. — № 11-12. — С. 29-31.

113. Проць Я. Музей академіка — в школі [Шишацькій середній] // Зоря Полтавщини. — 1993. — 3 червня. — С. 2.

114. Проць Я. Музей Вернадського буде [У Шишацькій середній школі] // Сільське життя. — 1993. — 29 січня. — С.2.

115. Рудинська Є. Я. Уваги до історії створення Полтавського художнього музею // Документи з історії Центрального Пролетарського Музею Полтавщини: Збірн. док. / Упорядн. Супруненко О.Б. — Укладачі автори публікацій документів, приміток: Кигим С.Л., Кондратенко Т.К., Коротенко В.В. та інш. — Полтава, 1993. — С. 48-61.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, відомим вченим — М.Я. Рудинським. — С. 48.

116. Рясний А. Відкрито музей [В.І. Вернадського у Шишацькій середній школі] // Молода громада. — 1993. — 5 червня. — С. 3.

117. Рясний А. Пророк атомного віку // Полтавський вісник. — 1993. — 1-7 жовтня. — С.5.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

118. Самородов В. Його пам'ятає Полтавщина // Село Полтавське. — 1993. — 11 березня. — С. 3.

119. Тур В. Мрії про Бутову гору // Сільське життя. — 1993. — 5 червня. — С.3.

Про авторів проекту реконструкції будинку — музею В.І. Вернадського на Бутовій горі.

120. Хурса В. Заборона з праць В.І. Вернадського знята // Сільське життя. — 1993. — 20 лютого. — С.2.

Про працю В.І. Вернадського написану в 1913 р. на Бутовій горі.

121. Хурса В. Загадки Бутової гори // Там само. — 1993. — 10 березня [Початок] — С.2.

122. Те ж саме // Там само. — 1993. — 13 березня [Закінчення]. — С. 2.

123. Хурса В. Три уроки Вернадського // Там само. — 1993. — 9 червня [Початок]. — С.2.

124. Те ж саме // Там само. — 1993. — 16 червня [Закінчення]. — С. 2.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками.

125. Щоденник Володимира Вернадського (1918 рік. Полтава). Передне слово, коментарі та публікація Сергія Кіржаєва // Київська старовина. — 1993. — № 3 [Початок]. — С. 35-45.

1994

126. Аксенов Г. П. Вернадский. — М.: Сора́тник, 1994. — 544 с. (Серия избранных биографий).

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 77, 78, 79, 80, 183, 184, 185, 192, 193, 201, 202, 213, 214, 218, 219, 223, 240, 241, 245, 246, 247, 257, 258, 327, 412, 503, 510.

127. Боре́йко В.Є. Нариси про репресованих діячів охорони природи України. — К.: “Зелений Світ”, 1994. — 31 с.

Про зв'язки В. І. Вернадського з науковцями Полтави. — С. 8, 9, 18.

128. В.И. Вернадский. Дневники, 1917-1921: Октябрь 1917 — январь 1920 / Составит.: М.Ю. Сорокина, С.Н. Киржаев, А.В. Мемелов, В.С. Неаполитанская. Отв. ред. К.М. Сытник, Б.В. Левшин. — К.: Наук. думка, 1994. — 270 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 43, 44, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59 — 81, 85, 87, 88, 90, 104, 105, 108, 114, 120, 121, 131, 134, 136, 137, 138, 148, 149, 154, 160, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 177, 181, 185, 191, 207, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 240, 241, 249, 259, 261, 263, фото 1, 2 с. вклейки.

129. Губарь В.М., Іщенко Ж.І. Об'ємно-просторова побудова музею Вернадського на Бутовій горі // Тез. доп. наук. конф. проф., викладач, наук. працівн., аспірантів та студентів Полтав. інженер-будівельн. ін-ту. — Полтава, 1994. — С. 132-136.

130. Губарь В.М., Іщенко Ж.І. Про відновлення садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі: Розкопки будинку поч. ХХ ст. // Полтав. археол. збірн. — 1995. Ч. 3. — С. 132-136.

131. Кигим С.Л., Кондратенко Т.К. З історії природоохоронного руху на Полтавщині // Актуальн. проблеми методики викладання географії рідн. краю: Матеріали наук.-практ. конф. грудень 1994 р. — Полтава, 1994. — С. 29-31.

В. І. Вернадський — засновник Полтавського Товариства любителів природи.

132. Навроцький В. Вода Вернадського // Сільське життя. — 1994. — 29 жовтня. — С. 4.

Про перебування В.І. Вернадського у Шишаках.

133. Хурса В. В.І. Вернадський і народна освіта// Сільське життя. — 1994. — 16 березня. — С. 2.

Про допомогу В.І. Вернадського у відкритті гімназії в с. Яреськах.

134. “Я смотрю на будущее по-прежнему оптимистично” (Письма В.И. Вернадского к детям. 1944-1945 гг.) // Вопросы истор. естествознан. и техн. — 1994. — №2. — С.98-106.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавою. — С. 101, 102.

1995

135. Борейко В.Е. История заповедного дела в Украине. — Серия: История охраны природы. — Вып. 2. — К., 1995. — 183 с.

Про природоохоронну діяльність В.І. Вернадського у Полтаві. — С. 35.

136. Губарь В.М., Іщенко Ж.І. Про відновлення садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі / Полтав. археологіч. збірн. — Ч. Трете, 1995. — С.132-136.

137. Побоків В. Клейноди на Бутовій горі // Зоря Полтавщини. — 1995. — 10 серпня. — С. 4.

Про створення екологічної стежки на Бутовій горі.

138. Самородов В., Кигим С. “...я працював з великим піднесенням” // Зоря Полтавщини. — 1995. — 26 грудня. — С. 2.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

139. Супруненко О.Б. З листування з Володимиром Вернадським [археолога, полтавця — В.М. Щербаківського] // Полтав. археологіч. збірн.: Пам'яті В.М. Щербаківського (1879-1957). — Полтава: Археологія, 1995. — Ч.4. — С.178-183.

140. Хурса В. Ноосфера — це ідеал // Сільське життя. — 1995. — 30 серпня. — С. 3.

Про увічнення В.І. Вернадського на Бутовій горі.

1996

141. Бутова гора. Пам'ять і мрії [Інтерв'ю кор. газ. В. Тура з М.М. Нестеренко] // Сільське життя. — 1996. — 20 квітня. — С. 4.

Про відновлення садиби В.І. Вернадського на Бутовій горі.

142. Хурса В. Музей В.І. Вернадського чи науковий центр? [На Бутовій горі] // Там само. — 1996. — 21 грудня [Початок]. — С. 6.

143. Хурса В. Сім'я В.І. Вернадського // Сільське життя. — 1996. — 8 березня [Початок]. — С. 4.

В.І. Вернадський та родина Старицьких.

144. Те ж саме // Там само. — 1996. — 23 березня. — С. 4.

145. Те ж саме // Там само. — 1996. — 30 березня. — С. 4.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками.

1997

146. Лещенко А. Відчував приниження від життя в такій країні, де “можливе заперечення свободи думки” // Полтавська Думка. — 1997. — 19 грудня. — С. 7.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною.

147. Лучка-Гай Е. Чи був Володимир Вернадський українським націоналістом // Сучасність. — 1997. — № 1. — С. 89-96.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 90, 92, 95.

148. Лушакова А.Н., Евселевский Л.И. Улицами старого Кременчука. — К.: “Техника”, 1997. — 152 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Кременчуком. — С. 70.

149. Про центр “Ноосфера” [у Шишаках] // Сільське життя. — 1997. — 1 березня. — С. 5.

150. Проць Я. На садибі Вернадських дослідне поле // Зоря Полтавщини. — 1997. — 16 липня. — С. 3.

151. Хурса В. Музей В.І. Вернадського чи науковий центр? [На Бутовій горі] // Сільське життя. — 1997. — 18 січня [Продовження]. — С. 4.

152. Те ж саме // Там само. — 1997. — 8 лютого. — С. 6.

153. Те ж саме // Там само. — 1997. — 1 березня [Закінчення]. — С. 5.

1998

154. Барельєф — двом ученим // Вісник Кременчука. — 1998. — 9 грудня. — С. 1.

Прийнято рішення про відкриття меморіальної дошки В.В. Докучаєву та В.І. Вернадському в Кременчуці.

155. Джурка Г. Ф В.І. Вернадський основоположник природоохоронної роботи на Полтавщині // Матеріали Всеукр. наук. — практ.

конф. спец. та студ. молоді “Сучасні погляди з популяризації природнич. наук.” присвяч. пам’яті В.І. Вернадського, що відбулася у Полтав. держ. пед. ін-ті 9 квітня 1998 р. — Полтава, 1998. — С.19-20.

156. Ігнатенко О. Вчений, мислитель, гуманіст // Вісник Кременчука. — 1998. — 4 листопада. — С. 3.

Про зв’язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

157. Кигим С. Л. Вклонімося вченому // Цілком відверто. — 1998. — 20 березня. — С. 6.

Про урочистості в Полтавському краєзнавчому музеї на честь В.І. Вернадського.

158. Кигим С.Л. Полтавські адреси вченого // Полтавський вісник. — 1998. — 13 березня. — С. 7.

159. Кигим С.Л., Джурка Г.Ф. В.І. Вернадський і розвиток музейної справи на Полтавщині // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. спец. та студ. молодів “Сучасні погляди з популяризації природнич. наук” присвяч. пам’яті В.І. Вернадського, що відбулася в Полтав. держ. пед. ін-ті 9 квітня 1998 р. — Полтава, 1998. — С.28-31.

160. Кигим С.Л., Джурка Г.Ф., Закалюжний В.М. Полтавщина в житті і діяльності В.І. Вернадського // Матеріали V Міжнародн. конф. “Нафта і газ України — 98”. — Т. 2. Полтава, 1998.— С. 210.

161. Лещенко А. Українська національна ідея — шлях до морального і культурного піднесення // Полтавський вісник. — 1998. — 13 березня. — С. 7.

Є відомості про зв’язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

1999

162. Ігнатенко О., Лушакова А., Білоус Л. та інш. “Хто не знає минулого — не розуміє майбутнього” // Вісник Кременчука. — 1999. — 26 січня. — С. 3.

У Кременчуці створять “Товариство В. Вернадського”.

163. Кигим С. Л. Родовід академіка В. І. Вернадського і Полтавщина // Імідж сучасного педагога. — 1999. — № 2. — С. 22-24.

164. Козоріз В. Чим приваблює до себе Бутова гора? // Гоголівський край. — 1999. — 21 серпня. — С. 7.

Про садибу В.І. Вернадського на Бутовій горі.

165. Хурса В. В.І. Вернадський — політик // Приватна справа. — 1999. — 11 березня. — С. 4.

Про зв’язки В.І. Вернадського з Шишаками.

166. Царінний О. Товариство імені В. Вернадського потрібне // Вісник Кременчука. — 1999. — 23 вересня. — С.15.

167. Цими днями в Полтаві: ... // Полтавський вісник. — 1999. — 26 березня. — С.1.

Про конференцію в Полтаві на честь В.І. Вернадського.

168. Шишаччина: історично-краєзнавчий біографічний довідник. — Шишаки, 1999. — 187 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками. — С. 18, 19, 20.

2000

169. Губарь В.М. Українська екологічна школа в структурі комплексу музею — заповідника В.І. Вернадського на Полтавщині // Імідж сучасного педагога. — 2000. — № 4-5. — С. 38-39.

170. Закалюжний В.М., Джурка Г.Ф. Полтавська область. Геолого-географічний нарис [Навчальний посібник]. — Полтава, 2000. — 130 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 10, 11, 47, 69.

171. Самодрин А.П. Науково-просвітницьке товариство ім. В.І. Вернадського [створено у Кременчуці] // Регіональні перспективи. — 2000. — № 6. — С. 98-100.

2001

172. Аксенов Г.П. Вернадский. — М.: Мол. гвардия, 2001. — 484 с. — [Жизнь замечат. людей; Серия биогр.; Вып. 800].

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 70, 71, 72, 77, 82, 99, 130, 166, 167, 174, 175, 182, 183, 192, 200, 213, 215, 216, 219, 220, 221, 222.

173. Борейко В.Е. История охраны природы Украины X век — 1980. Изд. 2-е доп. Серия: Истор. охраны природы. — Вып. 24. — К., 2001. — 544 с.

В.І. Вернадський — засновник Полтавського Товариства любителів природи. — С. 36, 339.

174. Губаренко В. Його вчення актуальне й сьогодні // Зоря Полтавщини. — 2001. — 25 квітня. — С. 1.

Про увічнення В.І. Вернадського в Кременчуці.

175. Дігтяр С.В. Творча співпраця В.І. Вернадського та В.В. Докучаєва // Наук-пед. спадщина акад. В.І. Вернадського як планетарне явище / Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2001. — С.37-40.

176. Закалюжний В.М., Паляниця О.В. Природничі дослідження академіка В.І. Вернадського на Полтавщині в сучасному контексті // Там само. — 2001. — С. 133-136.

177. Зуєва Л. Перший крок у пошуку правильного рішення. — 2001. — 26 квітня. — С. 6.

Про конференцію у Кременчуці присвячену В.І. Вернадському.

178. Игнатенко А.А. Глобально-эволюционистические идеи В.И. Вернадского и их подтверждения синергетикой // Регіональні перспективи. — 2001. — № 1. — С. 20-25.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С.20, 21.

179. Катриниць О. М. В.І. Вернадський і Кременчуччина // Наук.-пед. спадщина акад. В.І. Вернадського як планетарне явище/ Матеріали Всеукр. студентськ. наук.-практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2001. — С. 143-145.

180. Кигим С.Л. В.І. Вернадський в Полтавському краєзнавчому музеї (унікальні експонати з фонду вченого) // Регіональні перспективи. — 2001. — № 1. — С. 25-26.

181. Кигим С.Л., Ольховська Л.В., Батурінець Р.В. Родинні зв'язки Вернадських і Короленків // Наук.-пед. спадщина акад. В.І. Вернадського як планетарне явище/ Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2001. — С. 50-53.

182. Копилов М. Меморіальна дошка на честь події 120-річної довжини [відкривається в Кременчуці на честь В.В. Докучаєва та В.І. Вернадського] // Телеграф. — 2001. — 22 березня. — С. 13.

183. Кондратенко Т.К. Полтавські шляхи В.І. Вернадського (тематична екскурсія відділу природи Полтавського краєзнавчого музею) // Наук.-пед. спадщина акад. В.І. Вернадського як планетарне явище/ Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2001. — С. 53-56.

184. Лещенко А. В.І. Вернадський про зміст і шляхи просвітницької роботи // Постметодика. — 2001. — № 5-6. — С. 39-43.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 39, 40, 41.

185. Маніна Л.І., Козлов Н.Н., Кішенець Д.А. Розвиток громадського природоохоронного руху на Полтавщині // Наук.-пед. спадщина акад. В.І. Вернадського як планетарне явище/ Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2001. — С.67-68.

186. Михайло Якович Рудинський (1887-1958): Бібліографічний покажчик/ Укладачі: Шовкопляс І.Г., Супруненко О.Б., Удовиченко О.І. — Київ — Полтава: ВЦ "Археологія", 2001. — 32 с.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, відомим вченим — М.Я. Рудинським — С. 3.

187. Самодрін А.П. Створюється науково-просвітницьке товариство ім. В.І. Вернадського [При Кременчуцькому інституті економіки та нових технологій] // Постметодика. — 2001. — № 1. — С. 55.

188. Соколова И.М. Связь В.В. Докучаева и В.И. Вернадского с Кременчугом // Постметодика. — 2001. — № 5-6. — С. 36-39.

189. Соколова И.М. Связь В.В. Докучаева и В.И. Вернадского с Кременчугом // Регіональні перспективи. — 2001. — № 1. — С. 27-28.

190. Соколова И.М. Связь В.В. Докучаева и В.И. Вернадского с Кременчугом // Студент ІЕНТу. — 2001. — 20 квітня. — С. 1-2.

191. Хурса В. Ковил — гірське зачарування Володимира Вернадського // Освіта. — 2001. — 7-14 березня. — С. 10.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками.

192. Черепанов А. Процедура благодійності повинна бути миттєвою // Вісник Кременчука. — 2001. — 29 березня. — С. 5.

Оформлення меморіальної аудиторії В.І. Вернадського в Кременчуці.

193. Ющенко Т.Н. Формирование интерьеров научно-просветительского центра в структуре музея В.И. Вернадского на Полтавщине // Постметодика. — 2001. — № 5-6. — С. 120-122.

2002

194. Губаренко В. До Вернадського, за наукою // Зоря Полтавщини. — 2002. — 20 лютого. — С. 2.

Про діяльність товариства ім. В.І. Вернадського у Кременчуці.

195. Губаренко В. Ідеї Вернадського актуальні й сьогодні // Там само. — 2002. — 11 травня. — С. 2.

Про наукову конференцію на честь В.І. Вернадського у Кременчуці.

196. Ідеї академіка Вернадського вивчають у двох вузах міста [Кременчука] // АвтоКраз. — 2002. — 28 листопада. — С. 1.

197. Ількова В. Час визначення тільки наступає // Вісник Кременчука. — 2002. — 25 квітня. — С. 7.

Про створення в Кременчуці студентського товариства ім. В.І. Вернадського, та проведення наук. конф. на честь ученого.

198. Кигим С. Л. Вернадський — Лисенки і Зарудні (генеалогічні дослідження) // Регіональні перспективи. — 2002. — № 2. — С. 23-26.

199. Леонова Л.С. Владимир Иванович Вернадский // Вопросы истории. — 2002. — № 4. — С. 44-71.

В.І. Вернадський та Полтава. — С. 49, 56, 68.

200. Луценко О. На місці дачі Вернадського під Шишаками побудують міжнародний центр // Вечірня Полтава. — 2002. — 5 грудня. — С. 3.

201. Наукові читання // Вікна Кременчука. — 2002. — 27 березня — С.1.

Про наукові читання в Кременчуці, присвячені В.І. Вернадському.

202. Перепелятник Л. Вшанування на державному рівні // Вісник Кременчука. — 2002. — 8 серпня. — С. 11.

Про вшанування В.І. Вернадського у Кременчуці.

203. П'ятаченко В. Ноосфера: першопрохідник і його справа: [Інтерв'ю з головою правління Благодійного фонду В.І. Вернадського В. П'ятаченко] // Зоря Полтавщини. — 2002. — 15 травня. — С.3.

Про В.І. Вернадського та фонд його імені.

204. Самодрін А. Історія упорядкує... // Вісник Кременчука. — 2002. — 5 грудня. — С. 16.

205. Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: тематичний каталог. Уклад.: Кигим С.Л. — Полтава, 2002. — 37 с.

206. Цебрій В. Невідомий Вернадський // Полтавський вісник. — 2002. — 3 травня. — С. 5.

Про полтавський період [1917-1918 рр.] в житті В.І. Вернадського.

2003

207. Альманах пошани й визнання Полтавщини. 100 видатних особистостей Полтавщини минулих століть. Презентаційно-іміджне видання. — Полтава, 2003. — 205 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 40, 41.

208. Бушак С. Академік Володимир Вернадський та українське образотворче мистецтво // Образотворче мистецтво. — 2003. — № 4. — С. 76-81.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною.

209. Бушак С. З Україною у серці // Київ. — 2003. — № 7-8. — С. 145-149.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 146, 147, 148.

210. Вернадский В.И. Письма Н.Е. Вернадской 1901-1908. — М.: Наука, 2003. — Т. 4. — 296 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавою. — С. 16, 17, 22, 26, 27, 35, 37, 38, 39, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 69, 74, 75, 82, 83, 84, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 101, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 127, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 157, 158.

159, 160, 162, 163, 166, 168, 170, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 191, 212, 213, 263, 269.

211. В.И. Вернадский: Жизнь во благо России. — Сост.: К.А. Степанов и Г.Б. Наумов. — М.: Изд. дом “Ноосфера”, 2003. — 212 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 25, 28, 48, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 94, 130, 154, 192, 194, 195, 208, фото 14 с. вклейки.

212. В.І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: Бібліогр. покажчик/ Уклад.: Л.В. Беляєва, Л.С. Новосьолова та ін.; Наук. ред. В.Ю. Омельчук. — К., 2003. — 260 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 7, 62, 63, 72, 188, 189, 190, 200, 204, 206, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 222, 223, 224.

213. Відкрито пам'ятник В.І. Вернадському [на території Полтав. держ. аграр. академії] // Полтавський вісник. — 2003. — 14 листопада. — С. 2.

214. Власенко І. М.О. Олеховський. Музейна і педагогічна діяльність // Полтав. краєзнавч. музей: збірн. наук. статей 2001-2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2003. — С. 61-65.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, природознавцем — М.О. Олеховським — С.62.

215. Горик А.В., Пятаченко В.И. Тропой Вернадского на Бутовой горе // Ноосфера. — 2003. — № 16. — С. 40-42.

216. Гриньова М.В. Наукова співпраця академіка В.І. Вернадського із зоологом і краєзнавцем Полтавського педінституту М.І. Гавриленком // Академік В.І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті / Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2003. — С. 8-9.

217. Губаренко В. “Вчення, не підвладне часу” // Зоря Полтавщини. — 2003. — 6 травня. — С. 2.

Про конференцію в Кременчузі присвячену В.І. Вернадському.

218. Губарь В. Про створення комплексу музею-заповідника В.І. Вернадського на Полтавщині // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 5-6. — С. 41-45.

219. До 140-річчя з дня народження Володимира Івановича Вернадського // Постметодика. — 2003. — № 1 — С.58.

Про увічнення В.І. Вернадського на Полтавщині.

220. Дряпак В. "Мені судилося сказати людству нове... це є мій поклик" // Село Полтавське. — 2003. — 6 березня. — С. 3.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною.

221. Жовнір Н. У вченого в Полтаві був брат — і не хто небудь, а знаменитий Короленко! // Зоря Полтавщини. — 2003. — 14 березня. — С. 4.

222. Іваній Т.Ф. Аграрники вивчають спадщину В.І. Вернадського // Академик В.І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті / Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2003. — С. 290-292.

223. Игнатенко А.А. Стратегия Вернадского. — Кременчук, 2003. — 191 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 3, 4, 5, 26, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189.

224. Игнатенко О., Федоренко С. Використання краєзнавчого матеріалу на лекціях з курсу "Культурологія" // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 5-6. — С. 74-76.

Використання матеріалів про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною в учбовому процесі.

225. Ількова В. Ідеї В.І. Вернадського актуальні й сьогодні // Вісник Кременчука. — 2003. — 30 квітня. — С. 3.

Про відзначення у Кременчузі ювілею В.І. Вернадського.

226. Його ідеї — невмирущі // Полтавська Думка — 2000. — 2003. — 7-13 березня. — С. 2

Про виставку в Полтаві, присвячену В.І. Вернадському.

227. Кигим С.Л. Унікальні експонати з фонду М.І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї // Полтав. краєзнавч. музей: Збірн. наук. статей 2001-2003 рр. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2003. — С. 126-131.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М.І. Гавриленко — С. 129.

228. Кигим С.Л., Джурка Г.Ф., Коваль А.А. та інш. В.І. Вернадський — дослідник ознак залізної руди на Полтавщині // Академик В.І. Вернадський і світ третьому тисячолітті / Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ "АСМІ", 2003. — С. 285-287.

229. Козак І.О. Використання наукової спадщини академіка В.І. Вернадського у школі: Методичні рекомендації (до 140 річчя від дня народження вченого). — Полтава, 2003. — 44 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 8, 11, 39.

230. Конференція, присвячена 140-річчю з дня народження В.І. Вернадського [У Кременчузі] // Студент ІЕНТу. — 2003. — 15 травня. — С. 1-3.

231. Кравченко О. Ґрунти Полтавщини він знав досконало // Полтавська Думка — 2000. — 2003. — 31 січня — 6 лютого. — С. 2.

Про виставку в Полтаві, присвячену В.І. Вернадському.

232. Лещенко А.В. Володимир Іванович Вернадський про вплив довкілля на формування людської особистості // Академік В.І. Вернадський і світ у третьому тисячолітті / Матеріали Всеукр. студентськ. наук. — практ. конф. — Полтава: ТОВ “АСМІ”, 2003. — С. 49-53.

Про природоохоронну діяльність В.І. Вернадського у Полтаві.

233. Моргун Ф.Т. Доля Прометея з України. — Полтава: Полтавський літератор, 2003. — 36 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 4, 27, 28, 26, 30.

234. Моргун Ф. Руководители государства, не бойтесь быть святыми. — Полтава: Полтавський літератор, 2003. — 159 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 46, 75, 79.

235. Опара М.М. Вернадський і сучасна наука // Село Полтавське. — 2003. — 21 листопада. — С. 12.

Про відкриття пам'ятника В.І. Вернадському в Полтаві.

236. Опара М. Пам'яті видатного вченого // Там само. — 2003. — 20 березня. — С. 3.

Про відзначення ювілею В.І. Вернадського в Полтавській державній аграрній академії.

237. Пахолко О. Український пророк // “Експрес”. — 2003. — 18-25 грудня. — С. 19.

Про Полтавський період життя В.І. Вернадського.

238. Пащенко В. Звернення професорсько-викладацького колективу Полтавського державного педагогічного університету до громадськості [про спорудження в Полтаві пам'ятників В.Г. Короленку та В.І. Вернадському] // Полтавський вісник. — 2003. — 24 жовтня. — С. 4.

239. Самородов В. Полтавці відзначили 140-річчя видатного ученого-біолога // Вечірня Полтава. — 2003. — 13 листопада. — С. 2.

240. Ситник К., Багнюк В. Він бачив через століття (До 140-річчя від дня народження В.І. Вернадського) // Вісн. НАН України. — 2003. — № 2. — С. 51-62.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 52, 54, 55, 58.

241. Ситник К.М., Багнюк В.М. Під знаком Вернадського // Науковий світ. — 2003. — № 10. — С. 4-7.

В.І. Вернадський і Полтава. — С. 5.

242. Шемет П. Ідеї В.І. Вернадського в освіті Полтавщини // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 7-8. — С. 18-20.

243. Шилов Ю. О началe формирования ноосферы: в свете трудов Вернадского и Рерихов // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 5-6. — С. 12-15.

Про зв'язки Вернадського з Кременчущиною.

244. Фотофакт // Голос України. — 2003. — 14 листопада. — С. 2.

Відкрито пам'ятник В.І. Вернадському на подвір'ї Полтавської державної аграрної академії.

245. Яковлева Л.А. Основні етапи дослідження поселень з житлами та іншими конструкціями з кісток мамонта басейну Дніпра // Кам'яна доба України: до 130-річчя відкриття Гінцівської стоянки. — Вип.4. — Київ-Полтава: Шлях, 2003. — С.18-42.

Про участь В.І. Вернадського у розкопках в Гінцях. — С. 19, 20.

246. Ярмоленко Ю. Вернадський знову повернувся до Полтави // Зоря Полтавщини. — 2003. — 14 листопада. — С. 4.

Про увічнення В.І. Вернадського в Полтаві. — С. 19, 20.

2004

247. Апанович О. Сторінки прозрінь геніального вченого: шишацький період // Володимир Вернадський: Наукова думка як планетарне явище. Листування. Щоденники: Хроніка 2000. — Вип. 57-58. — К., 2004. — С. 510-528.

248. Володимир Вернадський: Наукова думка як планетарне явище. Листування. Щоденники: Хроніка 2000. — Вип. 57-58. — К., 2004. — 823 С.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С.5, 9, 486, 499, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 567, 580, 581, 611, 614, 620, 621, 622, 638, 652, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 680, 686, 690, 750, 758, 779, 780, 781, 785, 801, 813, 815, 816, фото, 1, 3, 5, 6 с. вклейки.

249. Гавриленко М.І. (1889-1971). Матеріали до біографії відомого вченого — орнітолога, краєзнавця і педагога. Зібрав і впорядкував П. Ротач. — Полтава: Верстка, 2004. — 86 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 1, 6, 8, 16, 21, 22, 49, 61, 77.

250. Губарь В.М. Концепція формування просторово-предметного середовища музею-заповідника В.І. Вернадського на Полтав-

щині // Технічна естетика і дизайн: Міжвідомч. наук.-тех. збірн. — Вип. 3-4. — К.: ВІПОЛ, 2004. — 66-81.

251. Губарь В. Про увічнення пам'яті В.І. Вернадського на Полтавщині // Імідж сучасного педагога. — 2004. — №7. — С. 24-29.

252. Зленко Г. Забута рецензія В.І. Вернадського // Науковий світ. — 2004. — №4. — С.16.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, істориком — І.Ф. Павловським.

253. Ігнатенко А.А. В.И. Вернадский и Кременчугский край — діалог продовжується // Регіональні перспективи. — 2004. — № 6. — С. 3-7.

254. Ігнатенко О.В. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Вісник Кременчука. — 2004. — 16 вересня. — С. 10.

255. Ігнатенко О. В.І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Перемога. — 2004. — 17 вересня [Початок]. — С. 2.

256. Те ж саме // Там само. — 2004. — 24 вересня [Закінчення]. — С. 7.

257. Ігнатенко О.О. Путівник екскурсії “ Ідеї В.І. Вернадського і Кременчуччина” до IV Всеукраїнської науково-практичної конференції “Ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіону”. — Кременчук: Альтернатива, 2004. — 22 С.

258. Кигим С. Фонд М.І. Гавриленка в Полтавському краєзнавчому музеї // Матеріали Всеукр. студентськ. наук. практ. конф. “Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України” (до 115-річниці М.І. Гавриленка) — Полтава: АСМІ, 2004. — С. 19-31.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М. І. Гавриленко. — С. 19, 20, 23.

259. Кигим С., Кондратенко Т., Халимон О. Фонди видатних учених природознавців у Полтавському краєзнавчому музеї // Полтав. краєзнавч. музей: збірн. наук. статей 2001-2003 рр. Мало-відомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: “Дивосвіт”, 2004. — С. 285-289.

Про Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї. — С. 286, 287, 288.

260. Пашенко В.О., Гриньова М.В. Микола Іванович Гавриленко — видатний орнітолог ХХ століття // Матеріали Всеукр. студентськ. наук. практ. конф. “Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України” (до 115-річниці М.І. Гавриленка) — Полтава.: АСМІ, 2004. — С. 5-8.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М.І. Гавриленко. — С. 6, 7.

261. Плаксіє Т.М. В.І. Вернадський і Полтавщина // Наук. записки: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — Серія: Історія. Вип. VIII: За матеріалами Всеукр. наук. конф. “Національна інтелігенція в історії та культурі України в XX-XXI століттях”. 28-29 жовтня. — Вінниця, 2004. — С. 245-250.

262. Самородов В. Вшанування В.І. Вернадського у Полтаві // Укр. ботан. журн. — 2004. — Т. 61. — № 4. — С.106-108.

263. Самородов В.М., Опара М.М. Увіковічення пам'яті про В.І. Вернадського в Полтаві // Вісн. Полтав. держ. аграр. академ. — 2004. — № 1. — С. 114-115.

264. Соколова І. Ім'я Василя Докучаєва тісно пов'язане з Кременчуком // Світ довкілля. — Вип. 2. — 2004. — С. 20.

2005

265. Вернадському встановлюється пам'ятник [у Кременчуці] // Кременчуцький Телеграфъ. 2005. — 4 серпня. — С. 3.

266. В.І. Вернадський і Кременчуччина — вінок шани. Упоряд. О.О. Ігнатенко. — Кременчук: Прінт Люкс, 2005. — 23 с.

267. Відкрито пам'ятник Вернадському [у Кременчуці] // Світ довкілля. — Вип. 5. — 2005. — С. 14.

268. Донченко Т. Відкрито пам'ятник Вернадському [у Кременчуці] // Вісник Кременчука. — 2005. — 6 жовтня. — С. 8.

269. Закаблук В.Ф. Витоки екологічної культури Полтавщини // Збереж. природ., історич. та культур. спадщини як фактор формування нац. свідомості: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — К.: Центр екол. освіти та інформ., 2005. — С. 227-232.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 227, 228, 229.

270. Зарицкий П.В. Памятные страницы жизни и творчества В.И. Вернадского в Украине и “экологическая тропинка” его имени на Полтавщине // V Всеукр. наук.-практ. конф. “Біосферно-ноосферні ідеї В. І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів”, 21-23 квітня 2005 р. Тез. доп. — Кременчук, 2005. — С. 5-7.

271. Ігнатенко А.А. В.И.Вернадский и Кременчутский край — диалог продолжается // В.І. Вернадський і Кременчуччина — вінок шани. Упоряд. О.О. Ігнатенко. — Кременчук: ПрінтЛюкс, 2005. — С. 5-12.

272. Ігнатенко О.О. В.І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Світ довкілля. — Вип. 4. — 2005. — С.12-17.

273. Курочка Т., Кулик І. В.І. Вернадський знову завітав до Кременчука // Край. — 2005. — 19 листопада. — С. 5.

274. Лавріненко А. Фізико-географічна характеристика Полтавщини (геологічна будова, корисні копалини, рельєф, клімат, ґрунти, водні ресурси): проспект тематичної екскурсії: Збірн. наук. статей 2004 р. Маловідом. сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: "Дивосвіт", 2005. — С. 483-510.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 486, 487, 494.

275. Полтавщина. Історичний нарис. — Полтава: Дивосвіт, 2005. — 592 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 184, 185, 469 [фото 1918 р.], 485, 493, 502, 525, 541.

276. Тур В. Володимир Губарь мріє відродити садибу Вернадських на Бутовій горі // Сільське життя. — 2005. — 26 серпня. — С. 4.

277. Халимон О.В., Самородов В. М. Родина Іллічевських в ювілейному осмисленні та документах // Вісн. Полтав. держ. аграр. академ. — 2005. — № 4. — С. 92-97.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцями, натуралістами — О.О. Іллічевським та С.О. Іллічевським.

278. "Царство" ідей Вернадського ще попереду // Телевісник [додат. до газ. Вісник Кременчука]. — 2005. — 28 квітня. — С. 1.

Про конференцію в Кременчуці, присвячену В.І. Вернадському.

2006

279. Байрак О.М. Проект екологічної стежини по території ландшафтного заказника "Ніжньопсіський [обіймає місця перебування В.І. Вернадського на Кременчуччині] // VII Міжнарод. наук. — практ. конф. "Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів". Тез. доп. — Кременчук: КДПУ, 2006. — С. 65.

280. Барно О.М. Проблеми соціалізації регіонально-об'єктивної думки на Кіровоградщині // Освіта регіону. — 2006. — № 2. — С. 11-16.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 12.

281. Вергунов В. Академік В.І. Вернадський — один із фундаторів наукового ґрунтознавства та сільськогосподарської дослідної справи в Україні // Історія укр. науки на межі тисячоліть: Збірн. наук. праць. — Вип. 26. — К., 2006. — С. 25-52.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 27, 28, 29, 30, 31, 33, 37, 38, 47.

282. Губарь В.М. Меморіальні заходи з увіковічення пам'яті В.І. Вернадського на Полтавщині // Освіта регіону. — 2006. — № 2. — С. 149-151.

283. Губарь В.М. Науково-проектна діяльність благодійного фонду Володимира Івановича Вернадського // VII Всеукр. наук.-практ. конф. "Біосферно-ноосферні ідеї В.І. Вернадського та еколого-економічні проблеми розвитку регіонів", 14-16 вересня 2006 р. Тез. доп. — Кременчук: КДПУ, 2006. — С. 9-14.

284. Готуємось до Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції [на честь В.І. Вернадського у Кременчуці] // Освіта регіону. — 2006. — № 2. — С. 143-145.

285. Закалюжний В.М., Паляниця О.В. Товариства дослідників і любителів природи — осередки природоохоронного руху в Україні // Природоохоронний рух на Полтавщині. Матеріали наук. конф. — Полтава, 2006. — С. 5-8.

В.І. Вернадський — засновник Полтавського Товариства любителів природи. — С. 7, 8.

286. Игнатенко А.А. 115 лет исследованию В.И. Вернадским Кременчугского уезда (По материалам эпистолярного наследия В.И. Вернадского). — Кременчуг, 2006. — 69 с.

287. Ігнатенко О.О. В.І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Музеї України. — 2006. — № 4. — С. 38-39.

288. Ігнатенко О.О. В.І. Вернадський і Кременчуччина — діалог триває // Освіта регіону. — 2006. — № 2. — С. 146-148.

289. Кигим С.Л. З історії природничого відділу Полтавського краєзнавчого музею // Полтав. краєзнавч. музей: Збірн. наук. статей 2005 р. Маловідом. сторінки історії, музеєзнавства, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2006. — С. 415-472.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавищиною. — С. 415, 420, 429, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 465, 467.

290. Кременчугские письма академика В.И. Вернадского // Набат. — 2006. — 21 марта. — С. 1.

Лазарович В.Г. В.І. Вернадський і Полтавщина. — Полтава, 2006. — 50 с.

291. Магда В.І. Шишаки — перлина на Пслі. — Шишаки, 2006. — 159 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Шишаками. — С. 144, 145, 146, 148, 155, фото 25 і 26 с. вклейки.

292. Самородов В.М. Брати Ніколаєви — першопроходці природно-заповідної справи Полтавщини // Природоохоронний рух на Полтавщині. Матеріали наук. практ. конф. — Полтава, 2006. — С. 13-16.

В.І. Вернадський — засновник Полтавського Товариства любителів природи. — С. 15.

293. Самородов В. Живий пам'ятник // Зоря Полтавщини. — 2006. — 10 жовтня. — С. 3.

Про посадку дерева гінкго на честь В.І. Вернадського у селі Омельник Кременчуцького р-ну.

294. Ситник К. До Вернадського на пораду // Сільські вісті. — 2006. — 17 серпня [Початок]. — С. 1, 3.

295. Теж саме // Там само. — 2006. — 18 серпня [Закінчення]. — С. 2.

296. Ситник К.М., Шмиговська В.В. Володимир Вернадський і Академія. — К.: Наук. думка, 2006. — 310 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 27, 30, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 106, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 190, 200, фото: 1, 2, 8 с. вклейки.

297. Соколова І.М. Кременчуцькі стежки В.В. Докучаєва та В.І. Вернадського // Передати нащадкам. Екологічне краєзнавство: наук.-популяр. розповіді. — Полтава: "Верстка", 2006. — С.100-108.

2007

298. Байрак О.М., Самородов В.М., Панасенко Т.В. Парки Полтавщини: історія створення, сучасний стан дендрофлори, шляхи збереження і розвитку. — Полтава: "Верстка", 2007. — 276 с.

Меморіальні дерева В.І. Вернадського на Полтавщині. — С. 195.

299. Вадим Щербаківський: 1876-1957-2007. — Спецвипуск // Пам'ятки України: історія та культура. — 2007. — Ч.4. — 292 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 9, 11, 16.

300. Вернадський В.И. Пережитое и педреуемое. / Сост. / комент., предисл. С.И. Капелуш. — М.: Вагриус, 2007. — 320 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 17, 57, 63, 64, 91, 92, 99, 126, 146, 147, 148, 283.

301. В.В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. Уклад.: Самородов В.М., Кигим С.Л. / Наук. ред. К.М. Ситник. — Полтава: Верстка, 2007. — 182 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 4, 5, 7, 10, 12, 18, 25, 30, 38, 40, 41, 46, 62, 69, 70, 79, 83, 108, 115, 122, 130, 139, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 155, фото: 2, 8, 10 с. вклейки.

302. Гориславець Л. Чекати "кінця світу" чи зупинити кризу? // Кременчуцька Панорама. — 2007. — 15 березня. — С. 21.

Про увічнення В.І. Вернадського у Кременчуці.

303. Кигим С.Л., Джурка Г.Ф. В.І. Вернадський — дослідник ознак залізної руди на Полтавщині // Свічадло Придніпров'я:

краєзнав. альманах. — Кн. третя. — Кременчук: Християнська Зоря, 2007. — С. 35-39.

304. Козлова І. Історико-краєзнавчий музей “Стара Полтава” Полтавської ЗОШ І — ІІІ ступенів № 27 [Про експозицію на честь В.І. Вернадського] // Імідж сучасного педагога. — 2007. — № 5-6. — С. І л.

305. Музей Володимира Івановича Вернадського спеціалізованої школи еколого-українознавчого профілю ім. В.І. Вернадського / Там само. — 2007. — № 5-6. — С.4. — вклейки.

306. Тарасова Л. Він вірив у людський розум... // Програма Плюс. — 2007. — 16 березня. — С. 4.

Про увічнення В.І. Вернадського у Кременчуці.

307. Яровий Ю. Музей Володимира Івановича Вернадського Шишацької спеціалізованої школи еколого-українознавчого профілю імені В.І. Вернадського // Імідж сучасного педагога. — 2007. — № 5-6. — С. І л.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 173

308. Яцун Т.П. Історія становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи Полтавщини на сторінках газети “Хуторянин” // Вісн. Полтав. держ. аграр. академ. — 2007. — № 1. — С. 171-175.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 174

2008

309. Вернадский В.И. Дневники, 1935-1941: в 2 кн. / Сост. В.П. Волков. — Кн.1: 1935-1938. — М.: Наука, 2008. — 444 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 16, 17, 18, 19, 20, 39, 47, 50, 122, 123, 124, 127, 128, 145, 153, 234, 236, 312, 313, 380, 381, 397, 398.

310. Географія та екологія Полтави: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 25 квітня 2008 року. — Полтава: “Верстка”, 2008. — 156 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 3, 15, 62, 68, 123, 134.

311. Губарь В.М. Вернадський і Полтавщина // Полтавська Громада. — 2008. — 18 квітня. — С. 10.

312. Губарь В. На Полтавщині відновлюють будинок Володимира Вернадського // Вечірня Полтава, — 2008. — 20 березня. — С. 5.

313. Гармаш Т.П. Розвиток охорони природи на Полтавщині (XIX- поч XX ст.) / Наук ред. О.П. Тимчук. — К.: Академ. наук. вищ. освіти України, 2008. — 183 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 9, 83, 84, 105, 106, 122, 123, 137, 151, 152, 154, 157, 158, 162, 166, 167.

314. Джурка Г.Ф. Залізорудна промисловість Полтавщини. — Полтава, 2008. — 38 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 4, 5, 6, 7, 8.

315. Джурка Г.Ф. Методичні рекомендації із використання матеріалів біографії В.І. Вернадського при проведенні позакласної роботи з хімії та заходів, присвяченим 145-річчю від дня народження великого вченого-енциклопедиста. — Полтава, 2008. — 56 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 6, 12, 30, 31, 32, 37, 38, 39, 40.

316. Игнатенко А.А. Кременчутская библиография академика В.И. Вернадского. — Кременчуг: Принт Люкс, 2008. — 111 с.

317. Игнатенко А.А. К 145-ой годовщине со дня рождения академика В.И. Вернадского. — Кременчуг, 2008. — 16 с.

Про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною. — С. 4, 7, 8, 10, 12.

318. Кигим С. Вчення В.І. Вернадського про живу речовину — витoki всіх екологічних засад і наук про землю // До чистих джерел Пирятинського краю: матеріали екологіч. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. академіка В.І. Вернадського. 16 травня 2008 р., с. Березова Рудка. — Полтава: Полтав. літератор, 2008. — С. 20-23.

318. Кигим С. Дорогоцінний земський музей у Полтаві" [і В.І. Вернадський] // Зоря Полтавщини. — 2008. — 19 березня. — С. 2.

319. Кигим С. Найкращий пам'ятник велетню науки // Зоря Полтавщини. — 2008. — 10 вересня. — С.2.

Рецензія на книгу "Вернадський у Шишаках" [автор В. Хурса].

320. Опара М.М., Самородов В.М., Євдокимова І. Зберегти джерело життя. Продовжуючи справу академіка В.І. Вернадського // Село Полтавське. — 2008. — 20 червня. — С.4.

Про конференцію на честь ювілею В.І. Вернадського в Пирятинському районі.

321. Пономаренко О. Презентували книгу про Вернадського [шишаччанина В.В. Хурси] // Сільське життя. — 2008. — 28 листопада. — С. 8.

322. Проць Я. Вистраждана книга Володимира Хурси // Сільське життя. — 2008. — 22 серпня. — С.5.

Рецензія на книгу "Вернадський у Шишаках".

323. Рогожа М.М. Зоогеографічні дослідження М.І. Гавриленка на Полтавщині // Матеріали 6-ї Всеукр. наук. конф.: Актуаль-

ні питання історії науки і техніки 11-12 жовтня 2007 р. — Полтава, 2008. — С. 283-286.

Про стосунки В.І. Вернадського з полтавцем, натуралістом — М.І. Гавриленко. — С. 284.

324. Самородов В.М. Полтавщина в духовному світі академіка В.І. Вернадського // До чистих джерел Пирятинського краю: матеріали еколог. наук.-практ. конф., присвяч. 145-річчю від дня народж. академіка В.І. Вернадського. 16 травня 2008 р., с. Березова Рудка. — Полтава: Полтавський літератор, 2008. — С. 12-19.

325. Самородов В., Кигим С. Приїжджаючи на Полтавщину, Володимир Вернадський вивчав ґрунти і ... українську мову // Вечерня Полтава. — 2008. — 13 березня. — С. 5.

326. Соколова І. Меридіан Вернадського // Світ довкілля. — 2008. — № 10. — С.27-28.

В.І. Вернадський і Кременчуччина.

327. Хурса В. Вернадський у Шишаках: історико-краєзнавчі нариси, дослідження. — Полтава — Шишаки: РВЦКП “Екотур”. — “Полтавськ. літератор”, 2008. — 239 с.

328. Хурса В. Спогади Корнілова про Шишаки [та життя родини В.І. Вернадського] // Сільське життя. — 2008. — 1 лютого. — С. 3.

329. Цебрій В. Полтавський пантеон: історичні нариси, статті, портрети. — Полтава: АСМІ, 2008. — 120 с.

В.І. Вернадський та Полтава. — С. 25, 26, 27.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Аваков В.Т. 163
Агафонов В.К. 122, 148
Адамов Н.П. 148
Аксенов Г.П. 65, 73, 78, 79, 168, 169, 179, 216, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 234
Алексат П.К. 198
Алексеев Б.К. 37
Алексеев Д.Б. 30
Алексеев К.О. 37
Алексеева К.Б. 30, 37
Алексеева О.І. 30
Андерсен 139
Андреева Н.А. 162, 186
Андрианова Т.В. 170
Андриевская О.С. 223
Аніскін А.Д. 204
Апанович Е.М. 147, 172, 175, 181, 221, 225
Апанович О.М. 126, 128, 129, 172, 173, 181, 182, 186, 221, 222, 229, 241
Арендт Н.Ф. 32, 36
Арендти 29
Армашевский П.Я. 117, 122
Арнольд 139

Б
Бабенко В.І. 137, 150, 161, 165, 170, 220
Багнюк В. 240
Багров Н.В. 178
Байрак О.М. 244, 246
Балакірев М. 31
Баландин Р.К. 72, 172, 175, 184
Барановский А.Н. 148
Баратинський Є. 70
Барно О.М. 244
Бастракова М.С. 168
Батуринець Р.В. 188, 235
Беляева Л.В. 178, 238
Бельговський Л.І. 19, 20, 22
Бенца О. 71
Берг Л.С. 48, 148, 149
Беренштам В.В. 65
Берло С.І. 35
Бернадський В. 203
Бернацький Г.І. 59
Бестужев-Рюмин К.Н. 71
Білоус Л. 233
Біляшівський М.Ф. 127, 132
Бланк М.Й. 217
Богданович Т.А. 52
Богомолец О.О. 6, 53, 65, 169, 227
Бондаревський П.К. 203
Бордю В.О. 217
Борейко В.Є. 230, 231, 234
Борисяк Н.Д. 110, 119, 122
Брайон А.П. 220
Брокгауз 57
Брюсов О.Я. 138
Бушак С. 237

В
Варьонов Є.Р. 163
Василенко Л. 222
Василенко М.П. 18, 26, 61, 169, 227
Василенко Ю.В. 215
Васькова-Примакова Є.П. 33, 36
Величко-Березовая А.М. 227
Вергунов В. 277
Верзилин Н.М. 172
Верна 30, 37
Вернадська Г.П. 27, 31, 196
Вернадська К.І. 196, 197
Вернадська Н.Є. 13, 22, 23, 32, 34, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 67, 68, 73, 45, 153, 154, 169, 187, 198, 199, 200, 212, 226, 237

- Вернадська О.І. 196, 197
 Вернадська Т.М. 30
 Вернадська-Толль Н.В. 20, 21, 22, 30, 37, 45, 51, 52, 70, 75, 76, 77, 153, 154, 156, 161, 170, 198, 199, 200, 222
 Вернадський В.І. 37, 49
 Вернадський Г.В. 21, 22, 30, 32, 37, 42, 44, 45, 46, 49, 51, 61, 70, 75, 76, 77, 161, 170, 198, 199, 200
 Вернадський І.В. 8, 29, 30, 31, 35, 37, 50, 196
 Вернадський М.І. 30, 37, 197
 Вернадські 6, 31, 37, 38, 41, 48, 49, 55, 71, 75, 188, 197, 235, 236
 Вернацькі 29, 30
 Вернацький В.І. 30, 31
 Вернацький І.Н. 30, 37
 Вернацький Н.С. 37
 Вернацький С. 37
 Верниченко О. 222
 Віленський З.М. 214
 Вильмовская Е.А. 107
 Виноградова Л.Д. 169
 Виноградова Х.Г. 169
 Власенко І.О. 151, 153, 226, 227, 238
 Волкенштейн О.О. 65
 Волков В.П. 171, 172, 228, 247
 Волкова В.Г. 163, 216
 Володін В.К. 163
 Волосков В.Ф. 221
 Волошин К. 222
 Вольтер 49
 Гавриленко І. 124, 125, 150
 Гавриленко М.І. 59, 60, 61, 147, 161, 162, 165, 185, 220, 228, 238, 239, 241, 242, 248
 Гайворонська Г.Г. 35
 Галл Я.М. 181
 Гамалея ? І. 34
 Гармаш Т.П. 247
 Гедройц К.К. 11
 Гельвіг Р.І. 131, 138
 Герцен О.І. 54
 Гете В.-Й. 54
 Глинка К.Д. 148
 Гоголь М.В. 65
 Горик А.В. 238
 Гориславець Л. 246
 Горлякевич Т.І. 36
 Горлякевичі 29
 Городцов В.О. 132, 133, 134
 Гревс І.М. 24, 69, 71, 75
 Григорьева М.С. 35
 Гриньова М.В. 238, 242
 Громов В.І. 139
 Гросгейм М.А. 15
 Губаренко В. 234, 236, 238
 Губарь В.М. 215, 230, 231, 234, 238, 241, 242, 244, 247
 Гулак В.М. 35
 Гулак Г.М. 35
 Гулак З.Л. 35
 Гулак Є.І. 35
 Гулак І. 35
 Гулак І.В. 35
 Гулак І.І. 35
 Гулак І.І.(старший) 35
 Гулак І.Є. 35
 Гулак Л.З. 35
 Гулак Л.С. 35
 Гулак М.І. 31, 35
 Гулак М.Л. 35
 Гулак П.І. 35
 Гулак О. 35
 Гулак Я.І. 31, 35
 Гулаки 31, 35
 Гумилевский Л.И. 172, 219, 223
 Гумілевський Л.І. 9, 25, 65
 Гуров А.В. 109, 110, 112, 117, 118
 Гуров О.В. 122
 Даниленко Н.І. 217
 Дарвін Ч. 4, 5
 Демедюк Ю.М. 225
 Дениско Т. 223
 Депенчук Л.П. 180
 Джурка Г.Ф. 179, 187, 223, 232, 233, 234, 239, 246, 247

- Димитриев Л.В. 177
 Дігтяр С.В. 234
 Діжечка М.М. 38, 162, 186
 Дмитрієв М.А. 65, 66
 Добжанский Ф.Г. 181
 Добров Г.М. 182,
 Добровольский Г.В. 223
 Довбня Й.О. 151, 153
 Докучаев В.В. 109, 180, 223, 236
 Докучаев В.В. 10, 11, 12, 13, 15, 58,
 61, 122, 123, 126, 127, 148, 160,
 162, 164, 173, 184, 185, 186, 189,
 213, 214, 219, 223, 227, 228, 232,
 234, 235, 243, 246
 Докучаєви 6
 Долгоруков П.Д. 20
 Донченко Т. 243
 Дряпак В. 238
 Дудка И.А. 226
- Е**вселевский Л.И. 232
 Едлін С.А. 157
 Ена В.Г. 178
- Є**вдокимова І. 248
 Єжов 27
 Єлісафова С.Д. 15
 Єрисов О. 221
 Єфремов Л.Г. 20
 Єфрон 57
- Ж**ланова Р.И. 181
 Жовнір Н. 239
- З**абела 37
 Забелін І.М. 68, 69
 Забеліна О.В. 206
 Зайкевич А.Є. 228
 Закаблук В.Ф. 243
 Закалюжний В.М. 163, 176, 179, 187,
 233, 234, 245
 Зарецький І.А. 57, 131
 Зарицкий П.В. 243
 Зарудна Є.М. 34
 Зарудна М.І. 34, 36, 38
- Зарудна-Кавос К.С. 24, 34, 38, 71,
 227
 Зарудний А.А. 34
 Зарудний А.Є. 34
 Зарудний Є.І. 34
 Зарудний І.А. 34
 Зарудний І.Г. 34
 Зарудний Г.Ф. 34
 Зарудний М.О. 34, 38
 Зарудний О.А. 34
 Зарудний С.І. 10, 32, 34, 38, 43
 Зарудні 29, 32, 34, 38, 71, 188, 236
 Зернов С.А. 147
 Зернов С.О. 147
 Зленко Г. 242
 Знаменський О.В. 15, 16
 Зуєва Л. 234
 Зюсс Е. 73
- И**гнатенко А.А. 177, 178, 179, 235,
 239, 242, 243, 245, 248
 Иноземцев Д.И. 198
- І**ваній Т.Ф. 239
 Івановська П.С. 50
 Ігнатенко О.О. 163, 177, 178, 179,
 183, 184, 210, 216, 233, 239, 242,
 243, 245
 Іллічевський О.О. 159, 244
 Іллічевський С.О. 158, 159, 244
 Ількова В. 236, 239
 Ільїнська Н.В. 30, 37
 Імшенецький Я.К. 19, 20, 152, 154,
 156, 157
 Іщенко Ж.І. 21, 162, 215, 230, 231
- К**закова П.К. 73, 162, 187
 Кальченко 22
 Каминский Ф.И. 108, 128
 Камінський Ф.І. 123, 127
 Капелуш С.И. 246
 Капцевич С.С. 31, 35
 Карандеев В.В. 198
 Карнаух П. 220, 223
 Касперович Г.Й. 198
 Катринеш О.М. 235

- Кигим С.Л. 6, 7, 8, 29, 48, 57, 124, 125, 129, 150, 160, 179, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 202, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 215, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 233, 235, 236, 237, 239, 242, 245, 246, 248, 249
- Киржаев С.Н. 171, 227, 230
- Кирьяков Г.С. 108
- Кир'яков Г.С. 123, 128
- Кіржаєв С.М. 169, 230
- Кістерська Л.Д. 182
- Кістяківський Б.О. 65
- Кішенець Д.А. 235
- Клименко 130, 131, 146
- Климов Л.П. 131, 132, 137, 147
- Князев Г.А. 148
- Князев Г.О. 149
- Коваль А.А. 239
- Ковда В.А. 220
- Коган М.Г. 163, 216
- Кожем'якін В.І. 163, 213
- Козак І.О. 176, 239
- Козлов Н.Н. 235
- Козлова І. 247
- Козоріз В. 233
- Комаров В.Л. 53
- Комісаржевська В.Ф. 71
- Конашов М.В. 181
- Кондратенко Т.К. 184, 185, 186, 188, 189, 227, 229, 231, 235, 242
- Кондрашова Г.З. 163, 170
- Коні А.Ф. 71
- Конопличі 27
- Константинович А. 35
- Константинович І.П. 35
- Константинович Г.П. 27, 31, 35, 37
- Константинович О.І. 35
- Константинович П.Х. 35
- Константинович С.О. 27
- Константинович Х.А. 35
- Константиновичі 31, 35
- Константінов 35
- Копилов М. 235
- Корнилов А.А. 198
- Корнілов О.О. 9, 24, 45, 66, 67, 69, 70, 73, 75, 77, 78, 197, 199, 249
- Корнілова К.А. 70
- Корнілова Н.О. 70
- Корнюшин В.М. 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 211, 212, 213
- Короленки 6, 37, 48, 49, 50, 51, 55, 187, 235
- Короленко В.Г. 19, 22, 24, 31, 37, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 65, 154, 157, 239, 240
- Короленко Г.П. 37
- Короленко Г.С. 30, 37, 55, 77
- Короленко Є.М. 37, 49, 50, 55, 197
- Короленко І. 49
- Короленко К.І. 30, 37, 55
- Короленко К.Я. 31, 37, 48, 49
- Короленко М.Я. 37
- Короленко Н.В. 50, 52
- Короленко О.Є. 37
- Короленко П.Г. 50
- Короленко П.Я. 31, 37
- Короленко С.В. 50, 52, 53
- Короленко С.О. 31, 37, 55
- Короленко Я.Г. 37
- Короленко-Ляхович Н. 52
- Король І. 37
- Коротенко В.В. 229
- Корсунская В.М. 172
- Костянтинович Х. 31
- Кочубей М. 211
- Кравченко О. 240
- Кравченко І.І. 27
- Кравченко С. І. 27
- Крамський І.М. 71
- Красницька В.М. 31, 35
- Краснов А.М. 9, 148, 197
- Красовський 21, 66
- Кратко М.И. 180, 181
- Кривошея М.О. 163, 168, 204, 217
- Крижановський С. 197
- Кримський А.Ю. 61, 138, 200
- Кричевський В.Г. 21, 60, 65, 66
- Кричевський Ф.Г. 65
- Криштафович М.І. 131, 139

Крупеников І.А. 223
Кудрицький А.В. 228
Кулик І. 243
Куликовська В.М. 34
Куліш Н.М. 206
Курдюмов М.В. 15, 97, 105, 106
Курочка Т. 243
Кутузов М.І. 31

Лавріненко А. 243
Лавров В.В. 178
Лазарева Г.В. 35
Лазареві 29
Лазарович В.Г. 178, 245
Лапо А.В. 172
Лаппо С.С. 176
Леваковский І.Ф. 110
Леваковський І.Ф. 123
Левашов 31
Левинсон-Лессинг Ф.Ю. 123
Левицький І.Ф. 138
Левшин Б.В. 230
Ленін В.І. 75
Леонова Л.С. 236
Лещенко А.В. 176, 188, 232, 233, 235, 240
Лещенко М.П. 176
Липский В.И. 170
Литвинова М.Д. 46, 189, 213, 221
Лисенки 32, 33, 36, 38, 188. 236
Лисенко А.З. 36, 38
Лисенко В.Р. 36, 38
Лисенко З.Й. 36
Лисенко І.Я. 36
Лисенко Й.Ф. 36
Лисенко М.В. 36, 38
Лисенко Р.Й. 36
Лисенко С.В. 36, 38
Лисенко Ф.І. 36
Лисенко Я. 36
Личков Б.Л. 150
Лібб 139
Лін О.О. 67
Ломоносов М.В. 79, 180
Лотоцький Є.Г. 151, 152, 153

Луканов В.М. 213
Лукіна А.М. 175
Луценко О.Я. 36, 236
Лучицький В.І. 152, 153
Лучка-Гай Е. 232
Лушакова А.Н. 232, 233
Ляхович К.І. 50
Ляхович Н.С. 53

Магда В.І. 245
Мазаракі С.А. 127
Мазурко О. 177
Макареня А.А. 223
Максименко О.Х. 21, 162, 187
Мамчич Є.О. 27
Мамчич С.О. 27
Маніна Л.І. 235
Матвеева Л.В. 182
Машкіна С.В. 177
Мемелов А.В. 171, 230
Мечников І.І. 20
Микола І, цар 49
Минарченко В.Н. 226
Митропольський Ю.Ю. 65, 180, 181
Михайлова О. 182
Мірчинко Г.Ф. 132, 133, 139
Мішкевич А. 12, 54
Модзалевська О.І. 31, 35
Модзалевський Б.Л. 32, 35
Модзалевський В.Л. 32, 35
Модзалевський Л.М. 32, 35
Мокляк В.О. 204
Моразевич 218
Моргун Ф.Т. 179, 240
Мочалов І.І. 68, 168, 172, 181, 216, 220, 221, 222, 223, 225, 226
Мудрый И.Н. 223
Муха В.Д. 186, 223, 224
Мухина Е.В. 181
Мяснова З.О. 34

Навроцький В. 231
Назаров А.Г. 65, 220, 223
Наумов Г.Б. 238

Неаполітанська В.С. 51, 70, 76, 161,
165, 166, 167, 170, 214
Неаполитанская В.С. 168, 171, 175,
183, 184, 214, 216, 222, 224, 226, 230
Нестеренко М.М. 231
Ніколаєв В.Ф. 19, 59, 151, 153, 245
Ніколаєв М.Ф. 59, 154, 155, 245
Ніколаєнко Л. 223, 227
Новосьолова Л.С. 178, 238
Новіков О.П. 213

Обольянінов Л. 197
Оглоблін Д.О. 15, 16
Оглоблін О.О. 15, 16
Оглоблін О.П. 29
Олександр І, цар 49
Олеховский М.А. 227
Олеховський М.О. 13, 14, 58, 59,
131, 161, 164, 238
Ольденбург О.Г. 73, 75
Ольденбург С.Ф. 24, 69, 73, 74, 75, 197
Ольденбург Ф.Ф. 69, 197
Ольховська Л.В. 7, 48, 188, 235
Омельчук В.Ю. 178, 238
Онопрієнко В.І. 182
Опара М.М. 240, 243, 248
Оппоков Е.В. 118, 123
Отаманчук В. 211
Отоцкий П.В. 148, 149

Павлов І. 223
Павлов О.П. 132, 133, 139
Павлова М.В. 132
Павловський І.Ф. 33, 242
Падалка Л.В. 14, 161
Паламарчук С.М. 70
Паляниця О.В. 245
Панасенко Т.В. 246
Панова Ф.В. 65
Пахалко О. 240
Пашенко В.О. 240, 242
Пеняк П. 177
Перельман А.И. 168
Перепелятник Л. 237
Петровська Л.І. 152, 154

Петрункевич І.І. 52, 75
Півень І.В. 15
Підоплічко І.Г. 137, 138, 139, 146,
147, 150, 170
Плаксії Т.М. 243
Победоносцев К.П. 45
Побоков В. 217, 231
Погрібняк Я. 148
Подтереба А.Т. 36
Помогайбо В.І. 223, 224, 225, 227
Поспелов С. 224
Потебенько 154, 155
Потебня А.О. 155
Проць Я. 229, 232
Путята Л.І. 19, 59, 153
Пушкін О.С. 32
П'ятаченко В.І. 163, 177, 183, 237, 238

Раменская М.Е. 169
Раменська М.Є. 169
Репін І.Ю. 24, 71
Риженко Я.О. 61
Ринда-Алексеев Д.Б. 37
Риндіна О.С. 37
Рогожа М.М. 248
Родзянко П.С. 36
Ротач П.П. 51, 161, 170, 228, 241
Рубан Ю.Ю. 177
Рубель 117, 123
Рудинська Є.А.
Рудинський М.Я. 59, 134, 229, 235
Рудниковичі 29
Руссо 49
Рюриковичі 32
Рясний А. 229

Саєнко Г.Н. 176
Салазкін С.С. 74
Самойлов В.С. 71
Самойлов Я.В. 67, 68, 71, 74
Самодрін А.П. 183, 206, 210, 211,
235, 237
Самородов В.М. 6, 7, 8, 48, 159, 163,
170, 171, 173, 178, 179, 180, 181,
182, 184, 189, 203, 204, 215, 216,

- 218, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 231,
240, 243, 244, 245, 246, 248, 249
- Себастьянович М.І. 36
- Семенченко С.Г. 20
- Сердюк Л.Т. 21, 22, 24, 66, 68, 70
- Сибирцев Н.Н. 148
- Сибирцев М.М. 149
- Сиротініна А. 77
- Ситник К.М. 4 (фото), 7, 173, 220,
240, 246
- Скаржинська К.М. 14, 59, 61, 123,
126, 127, 128, 132
- Скаржинський М.Г. 132
- Скліфосовський М.В. 9, 221
- Скоропадський П. 131
- Славуцький А.М. 163, 213
- Сластіон О.Г. 21, 65
- Случевський К.К. 21, 65, 66
- Соболєв М.І. 156, 157
- Соколов Б.С. 72, 222
- Соколов М.О. 124
- Соколов Н.А. 109
- Соколова І.М. 179, 236, 243, 245,
246, 249
- Сорокина М.Ю. 171, 181, 230
- Сосюра В. 41
- Стадник С.М. 226
- Старицька М.І. 38, 43, 186
- Старицька Н.Є. 9, 10, 32, 33, 34, 36,
38, 41, 54, 66, 198
- Старицька Н.О. 33, 36
- Старицька-Орикс А.Г. 33, 36
- Старицький В.М. 36
- Старицький Г.Є. 19, 23, 33, 36, 66,
67, 75, 155, 156
- Старицький Є.П. 32, 33, 34, 36, 41,
42, 187, 199
- Старицький З.Л. 36
- Старицький Л.С. 36
- Старицький М.Л. 33
- Старицький М.П. 33, 36, 38
- Старицький О.П. 33, 36
- Старицький П.Г. 32, 36
- Старицький П.Є. 33, 36
- Старицький П.П. 33, 36
- Старицький С. 36
- Старицькі 10, 17, 29, 32, 33, 36, 38,
43, 66, 71, 187, 188
- Старіков Д.М. 217
- Стасилюнас О.А. 163, 168, 169, 171,
176
- Стахів Т.А. 179
- Степанов К.А. 238
- Стеценко М.С. 225
- Стойко С.М. 147, 172, 175, 221, 225
- Строна А.О. 14
- Суворов О.В. 31
- Супруненко О.Б. 132, 144, 145, 147,
169, 185, 215, 226, 229, 231, 235
- Суровцева Н.А. 35
- Суртаєва Н.Н. 223
- Сухорукова С.М. 173
- Сытник К.М. 147, 172, 175, 181, 220,
221, 225, 230
- Т**
- Тарануха У.С. 36
- Тарасова Л. 247
- Тимчук О.П. 247
- Толль М.П. 37
- Толль Т.М. 37
- Толстов В.А. 169, 227
- Толстой Л.М. 9, 38, 49, 54
- Торжевська Т.П. 215
- Третьак М. 22, 23
- Третьак М.І. 22, 23, 24, 67
- Третьак Н.М. 21, 22, 23, 162, 187
- Третьяков С.Ф. 15
- Тур В. 229, 231, 244
- Турчина Н. 225
- Тюрюканов А.Н. 15, 180
- У**
- Удовиченко О.І. 235
- Ушинський М. 75, 197
- Ф**
- Фабрі І.А. 23
- Федоренко С. 239
- Федосова С.А. 180
- Федоров В.М. 180
- Феофилактов К.М. 108, 109, 112,
119, 124, 127, 132

Ферсман О.Є. 8, 16, 59, 66, 69, 73, 198

Филиппова Н.В. 220

Флоренський К. 78

Халимон О.В. 7, 41, 185, 242, 244

Харламов В. 197

Хвойка В.В. 127, 129

Хлистун Ю. 182

Холодний М.Г. 6

Храмов Ю.О. 182

Хурса В.В. 6, 7, 65, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 248, 249

Царінний О. 233

Цебрій В. 237, 249

Черепанов А. 236

Черняк А.Л. 36

Чикаленко Л.Є. 132

Чупрунова О.В. 38, 162, 167, 186

Шамайда Т. 226

Шамин А.Н. 182

Шамрай Г.Д. 15

Шаховская А.Д. 225

Шаховська Г.Д. 162, 187

Шаховський Д.І. 9, 24, 75, 197

Шевера М.В. 170, 177

Шевченко А.І. 225, 227

Шевченко Т.Г. 54

Шемерт П.Г. 184, 240

Шигаева М.М. 37, 197

Шилов Ю. 241

Шимков А.П. 107

Шмиговська В.В. 246

Шмидт О.Ю. 180

Шовкопляс І.Г. 235

Шумейко Н. 217

Щербак М.П. 184

Щербак Н.П. 173, 180, 225

Щербаківський В.М. 58, 59, 60, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 144, 145, 169, 231, 246

Эдлин 156

Ющенко Т.Н. 236

Яковенко В.І. 21, 22, 23, 67, 77

Яковлев М.І. 215

Яковлева Л.А. 241

Янович Н.Я. 66

Яншин А.Л. 66, 173

Яншина Ф.Я. 169, 176

Ярилов А.А. 61, 148, 170, 219

Ярмоленко Ю. 241

Яровий Ю. 247

Яцун Т.П. 247

Ячевський А.А. 154, 155

Noorickx 33, 36

Scerbakiwskij V. 135

Shcherbak N.P. 176

ЗМІСТ

Ситник К. Полтавські сторінки життя В.І. Вернадського: слово редактора	4
---	---

РОЗДІЛ 1.

Самородов В., Кигим С. Штрихи до Полтавського портрета академіка Володимира Вернадського	8
Кигим С. До родоводу В.І. Вернадського	29
Халимон О. Подружжя Вернадських — піввіку разом: «Душа в душу, думка в думку»	41
Кигим С., Самородов В., Ольховська Л. Вернадські та Короленки: близькість родинна і духовна	48
Кигим С. В.І. Вернадський і Полтавський краєзнавчий музей	57
Хурса В. В.І. Вернадський у Шишаках	65

РОЗДІЛ 2.

Вернадский В.И. О значении наблюдений над весом и составом организмов для геохимии (О некоторых биологических наблюдениях, имеющих значение в геологии) Публикация, текстологическая и архео- графическая обработка и примечания Вильмовской Е.	82
Вернадский В.И. О результатах раскопок в с. Гонцы Лубенского уезда и материалы к ней 1914-1915 Публікація, текстологічна та археографічна обробка тексту, примітки Кигим С., Гавриленка І.	108
Гавриленко І., Кигим С. Участь Володимира Вернадського в дослідженнях Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки	125

Листування В.І. Вернадського з питання розкопок Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки. Публікація, текстологічна обробка та примітки Кигим С.	144
Листування полтавців з В.І. Вернадським. Публікація, текстологічна та археографічна обробка Самородова В.	151

РОЗДІЛ 3.

Кигим С. Фонд В.І. Вернадського в Полтавському краєзнавчому музеї: розбудова, стан та тематичний каталог	160
--	-----

РОЗДІЛ 4.

Самородов В. Література про зв'язки В.І. Вернадського з Полтавщиною	218
Іменний покажчик	250

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Історико-бібліографічна серія
“Постаті аграрної та біологічної науки
Полтавщини: факти, документи, бібліографія”.
Заснована доцентом Полтавської державної
аграрної академії В.М. Самородовим у 2005 р.

Книга 5

В.І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія.

До 145-річчя від дня народження В.І. Вернадського,
90-річчя заснованого ним Полтавського
Товариства любителів природи.

Укладачі: *В.М. Самородов, С.Л. Кигим.*

Науковий редактор — К.М. Ситник
Відповідальний за випуск — О.В. Халимон
Технічний редактор — А.А. Карпенко
Коректор — О.Г. Штепа
Комп'ютерна верстка — О.І. Удовиченка
Комп'ютерний набір — авторський

Підписано до друку 22.12.08 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура NewtonС. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 16,5. Умовно-друк. арк. 16,2. Ум. фарб.-від. 16,0.
Тираж 500. Зам.52.

Видавництво «Полтавський літератор»
36014, м. Полтава, вул. Пушкіна, 115, оф. 7,
тел./факс (0532) 56-29-83, тел. (0532) 56-29-58

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 1319 від 2.04.2003 р.

РАДИМО ПРОЧИТАТИ

Історико-бібліографічна серія
“Постаті аграрної та біологічної науки Полтавщини:
факти, документи, бібліографія”.

Серія заснована доцентом Полтавської
державної аграрної академії В.М. Самородовим у 2005 р.

АКАДЕМІК М.І. ВАВИЛОВ І ПОЛТАВЩИНА:

факти, документи, бібліографія / Уклад.: Самородов В.М.,
Халимон О.В.; Наук. ред. В.А. Вергунов. –
Полтава: “Верстка”, 2005. – 180 с. – (Кн. 1).

В.В. ДОКУЧАЄВ І ПОЛТАВЩИНА:

факти, документи, бібліографія / Уклад.: Самородов В.М.,
Кигим С.Л.; Наук. ред. К.М. Ситник. –
Полтава: “Верстка”, 2007. – 184 с. – (Кн. 2).

“ВЕЛИКА ЄДНІСТЬ ПРАЦІ І КУЛЬТУРИ”:

штрихи до портрета сорто-випробувальника
і селекціонера Петра Шеренгового” / Уклад.: Самородов В.М.,
Дениско Т.О., Каневська Л.П.; Наук. ред. В.М. Самородов. –
Полтава: “Верстка”, 2006. – 72 с. – (Кн. 3).

СЕРЕД КВІТІВ І ТРАВ:

штрихи до портрета ботаніка та природоохоронця
Олени Байрак / Уклад.: Самородов В.М., Козельська Г.А.;
Наук. ред. В.М. Самородов. – Полтава:
“Верстка”, 2007. – 84 с. – (Кн. 4).

В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ І ПОЛТАВЩИНА:

факти, документи, бібліографія / Уклад.: Самородов В.М.,
Кигим С.Л.; Наук. ред. К.М. Ситник. –
Полтава: “Полтавський літератор”, 2008. – 260 с. (Кн. 5).